

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы

ТАЙШЫҚОВ ЖАНДОС ХАСЕНҰЛЫ

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі
прокуратура органдарының рөлі

«7М12303 - Құқық қорғау қызметі» (ғылыми және педагогикалық бағыт)
білім беру бағдарламасы бойынша
Ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі дәрежесін алуға арналған
магистрлік диссертация

Ғылыми жетекші:
Арнайы заң пәндері
кафедрасының меңгерушісі,
аға әділет кеңесшісі, з.ғ.к.
_____ Н.Ш. Жемпиисов

Қосшы, 2021

ТҮЙІНДЕМЕ

Диссертацияның құрылымы зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне сәйкес қалыптасқан кіріспеден, екі бөлімнен, алты тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен және екі қосымшадан тұрады.

Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесіндегі прокуратура органдарының рөлін анықтауға бағытталды.

Жұмыста авторлық кестелер мен диаграммалар ұсынылды және диссертацияның зерттеу пәні бойынша ұлттық қауіпсіздік саласындағы заңнамаға талдау жүргізіліп, нақты ұсыныстар берілді.

Тақырыптың өзектілігі мен зерттеу нәтижелері мемлекетіміздің тағдырына төнген қауіп-қатерлер санының көбеюінен және қорғауға шығарылған төрт тұжырымнан көрініс тапты.

РЕЗЮМЕ

Структура диссертации построена в соответствии с целью и задачами диссертационного исследования, состоит из введения, двух разделов, шести подразделов, заключения, списка использованных источников и двух приложений.

Цель исследования направлена на определение роли органов прокуратуры в системе обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан.

В работе представлены авторские таблицы и диаграммы, а также по предмету исследования диссертации проведен анализ законодательства в области национальной безопасности, даны конкретные рекомендации.

Актуальность темы и результаты исследования отражены в увеличении числа угроз судьбе нашего государства и четырех выводах, вынесенных на защиту.

SUMMARY

The structure of the thesis is built in accordance with the purpose and objectives of the dissertation research, consists of an introduction, two chapters, six sections, a conclusion, a list of references and two appendices.

The purpose of the study is aimed at determining the role of the prosecutor's office in the national security system of the Republic of Kazakhstan.

The author's tables and diagrams are presented in the work, as well as the analysis of legislation in the field of national security is carried out on the subject of the dissertation research, and specific recommendations are given.

The relevance of the topic and the results of the study are reflected in the increase in the number of threats to the fate of our state and four conclusions made for defense.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ.....	4
1. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПРОКУРАТУРА РӨЛІНІҢ ҒЫЛЫМИ – ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	
1.1 Прокуратура органдарының қадағалау мен өзге де қызметінің пәні ретіндегі ұлттық қауіпсіздік түсінігі	11
1.2 Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінің ұғымы.....	26
1.3 Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесіндегі прокуратура органдарының мемлекеттік - құқықтық институт ретіндегі рөлі.....	39
2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ПРОКУРАТУРА ОРГАНДАРЫНЫҢ АЛАТЫН ОРЫНЫ МЕН РӨЛІ	
2.1 Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының алатын орынының конституциялық - құқықтық негізі.....	56
2.2 Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздігінің басты саласы ретіндегі экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының рөлі.....	68
2.3 Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі заңдылықтың сақталуын қадағалау мен прокуратура органдарының өзге де қызметтерін жүзеге асыру.....	78
ҚОРЫТЫНДЫ.....	91
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	95
ҚОСЫМШАЛАР.....	100

КІРІСПЕ

Магистрлік диссертация елдің ұлттық қауіпсіздігі мен ұлттық мүддесін қамтамасыз етудегі Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының ролін анықтауға арналған зерттеу жұмысынан тұрады.

Зерттеу жұмысы тақырыбының өзектілігі Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне әлемдегі қаржы-экономикалық дағдарыс, лаңкестік пен экстремизм, ұлтаралық араздықтар, әскери - саяси шиеленістер, экологиялық және техногендік апаттар, халықтың табыс көлемі бойынша айырмашылықтарының кенеттен өсуі қатерлерінің динамикасы мен өсу беталысының артуы және жеке тұлғаның, қоғам мен елдің дамуына әсер ететін жаңа қатерлер мен тәуекелдерді әкелетін үрдістердің пайда болуымен, мемлекеттік органдар тарапынан құқықтық реттеу, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша арнайы заңдар мен стратегиялар қабылдау арқылы бағытталған ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігімен анықталады.

Біздің еліміздің ұлттық қауіпсіздігіне төнетін қауіп - қатерлер мен тәуекелдер қоғам мен мемлекеттің маңызды салалары бойынша осы тұрғыда Қазақстан Республикасының 06.01.2012 жылғы №527-IV «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңында, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік Стратегиясында, Әскери доктринада, «Қазақстан – 2030» стратегиясында, Қазақстан Республикасының 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық қауіпсіздік стратегиясында, Ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасында анықталған.

«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңында «Ұлттық қауіпсіздік – адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі» екендігі және баяндалған ұлттық қауіпсіздік түрлері мен қауіп – қатерлерді назарға алып, көрсетілген ұлттық қауіпсіздіктің өлшемдері прокуратура органдарының қызметімен тікелей байланысты болуы, оның ішінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалардың, қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделерін құқықтық жолмен қорғауды, бұзылған құқықтарды қалпына келтіруді қамтамасыз ету, құқық қорғау органдарының және өзге де мемлекеттік органдардың заңдылықты, құқықтық тәртіпті және қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету жөніндегі қызметін үйлестіру мен өзге де қызметтері Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басты құралы деп санаймыз.

Әр мемлекеттік институттың ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі алатын орыны мен ролі, оған жүктелген міндеттерді, жауапкершілікті айқындау өте маңызды болып табылады.

Тақырыптың зерттелу деңгейі ұлттық қауіпсіздіктің теориялық мәселелерінің сан алуан аспектілері мемлекет және құқық теориясы,

халықаралық құқық, конституциялық және әкімшілік салаларындағы мамандардың ғылыми еңбектерінде қаралған және жарияланған.

Алайда, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының рөлін анықтау саласында отандық ғалымдармен зерттеу жұмыстары жүргізілмеген, тек аталған саладағы мәселелер ресейлік М.Г.Авдюков, С.С.Алексеев, Г.А.Воробьев, Л.М.Колодкин сияқты ғалымдардың ғылыми еңбектерінде кездеседі.

Прокурорлық қадағалау мәселелеріне арналған кең көлемді әдебиеттерде, заңдылық пен құқықтық тәртіпті, азаматтардың еліміздің Ата заңында көзделген құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз етуге қатысты прокуратура органдарының ұйымдастырылуы мен қызметінің әр түрлі мәселелерінің маңызды жиынтығы қарастырылған.

Осы салада келесі ғалымдардың ғылыми еңбектері тәжірибелік және ғылыми маңызы бар: С.К.Жүрсімбаев, М.С.Нәрікбаев, Ғ.Қ.Өтебаев, М.М.Әлиев, Н.А.Бекбергенов және т.б.

Бірақ, аталған ғылыми еңбектерде прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі орыны мен рөлі, прокуратура органдарының қызметін ұйымдастыру бойынша мәселелер қарастырылмағандықтан осы диссертациялық жұмыс ұлттық қауіпсіздік саласында зерттелмеген мәселенің орынын толтырады деп есептейміз.

Зерттеу жұмысының мақсаты Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының орыны мен қызметін ұйымдастырудың теориялық, құқықтық және методологиялық негіздерін кешенді зерттеуден және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша прокуратура органдарының рөлін арттыру үшін құқықтық, ұйымдастырушылық, методологиялық және өзге де нысанда ұсыныстар әзірлеуден, аталған салада прокуратура органдарының конституциялық - құқықтық мәртебесін анықтаудан тұрады.

Зерттеу жұмысының міндеттері көрсетілген мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылады:

- прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша маңызды мемлекеттік қызметін жүзеге асырудағы құқықтық механизмдері мен құралдарын, қазіргі құқықтық және теориялық - методологиялық негіздерін зерттеу;

- қызметтің негізгі бағыттарын, оның ішінде қоғамның және мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық, саяси заңнамаларымен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету субъектілері жүйесіндегі прокуратураның рөлін, өкілеттіктерін көрсету және негіздеу;

- конституциялық және құқықтық мағынада ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі прокуратура органдарының қызметінің мәнін ашып, басты бөлігін ғылыми негіздеу;

- мемлекетте жүргізіліп жатқан реформалар мен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі прокуратура органдарының мәртебесі мен қызметінің арасында өзара әсер ету сипатын анықтау;

- Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша прокуратура органдары қызметінің қағидаттарын, сипаты мен құрамын, табиғатын анықтау;

- прокуратураның ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша қызметінің конституциялық-құқықтық негіздерінің нақты мазмұнын ашу, олардың негізгі ережелерін бекіту;

- Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша прокуратура органдары қызметінің нақты мазмұнын, сипаты мен қағидаларын және заңды табиғатты анықтау;

- прокуратураның қадағалау өкілеттіктері арқылы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлін анықтау;

- прокуратура барлық сатыда соттарда әкімшілік, азаматтық және қылмыстық істерді қарауға қатысу, құқық бұзушылықтармен күрес, қылмыстық қудалау, халықаралық-құқықтық ынтымақтастық, құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіруден көрінетін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша прокуратура қызметі пәнінің мазмұнын ашу;

- прокуратура органдарының қызметіне жан-жақты талдау жасау арқылы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша прокуратура қызметінің пәнін анықтау.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша қоғам мен мемлекеттік институттар жүйесінің қызметі саласында қалыптасқан көп қырлы қоғамдық қатынастар, осы жалпы жүйедегі прокуратураның орыны мен даму заңдылықтары, құқықтық қатынастары болып табылады.

Зерттеу пәні құқықтық қатынастардың әр түрлі салаларында мемлекеттік органдар жүйесінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған прокуратура органдарының қызметі; ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы заңдылықтың жағдайы; ұлттық қауіпсіздік саласын реттейтін құқықтық актілер (заңдар, стратегия, тұжырымдама); ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының қадағалау мен өзге қызметінің теориялық негіздері.

Зерттеудің методологиялық негізі жүйелі талдау, диалектикалық, логикалық және статистикалық әдістерді қолдана отырып, ұлттық қауіпсіздіктің жүйесі мен оны қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының рөлін анықтауда қоғамдық мемлекеттік институттармен өзара байланысын танудың басқа да әдістерін қолданудан тұрады.

Зерттеудің басты көздері ретінде прокурорлық қадағалау, мемлекет және құқық теориясы, әкімшілік құқық, басқару теориясы, ұлттық қауіпсіздік ғылымдарының жетістіктері болды.

Мемлекеттегі заңдылықты қадағалаудың, ұлттық қауіпсіздіктің, прокуратура органдары қызметінің жалпы ғылыми түсініктерін даму кезеңінде қарастырылады, оларды белгілейтін сыртқы және ішкі факторлармен, белгілі бір уақыт жағдайында және басқа әлеуметтік-құқықтық құбылыстармен, оның ішінде жүргізіліп жатқан экономикалық, әкімшілік және басқа реформаларды сипаттайтын байланыста қарастырылады.

Зерттеудің эмпирикалық негізін аталған зерттеу жұмысын жүргізу барысында Қазақстан Республикасының жалпы прокуратура жүйесі ауданнан бастап Бас прокуратураға дейінгі барлық құрылымның қадағалау, үйлестіру және өзге де қызметтері зерттелді.

Нормативтік базаның негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының 06.01.2012 жылғы №527-IV «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» және «Прокуратура туралы» Заңдары және өзге де қосымша нормативтік – құқықтық актілер құрайды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығын қазіргі уақыттағы Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінде прокуратура органдары қызметінің ұйымдастырушылық – құқықтық нысаны тиімділігін арттыру бойынша шаралар әзірлеу және ғылыми негіздеуден тұрады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы қазіргі заманғы Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінде прокуратура органдарының қызметін ұйымдастырушылық-құқықтық негіздерін оңтайландыру жөніндегі шараларды негіздеу мен әзірлеу.

Осыған дейін арнайы зерттеу тақырыбы ретінде қаралмаған және ғылыми және арнайы әзірленген әдебиеттерде жарық көрмеген Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша прокуратура органдарының қызметі мен ұйымдастыру тұжырымдамасы жасалды.

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің әмбебаптығымен ерекшеленетін субъектілерінің бірегей ретінде прокуратура органдарының мемлекеттік-құқықтық институт құрылымындағы құқықтық сипаттамасы берілді.

Конституциялық - құқықтық нормалар негізінде Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша прокуратура органдарының қызметі, оның ішінде талдау, ұйымдастырушылық, саяси-құқықтық, ақпараттық, әдістемелік және басқа сипаттағы шаралар қарастырылды. Прокурорлық қадағалау теориясында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша алғашқы рет нормативтік-құқықтық актілердің және өзге де басты функционалдық қызметтердің жүзеге асуына прокурорлық қадағалау пәнінің мазмұны кешенді құқықтық және теориялық тұжырымдама ретінде айқындалды; осы пәннің мазмұнын құрайтын заңнамалық актілер жиынтығының сипаттамалары, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қадағалау пәнінің мазмұнын, оның құқықтық мазмұнын, даму

беталысын анықтайтын шарттар жиынтығы келтірілген құрылым және басым салалар анықталып, ашылды.

Сонымен қатар, зерттеудің жаңалығы қазіргі жағдайдағы прокуратура органдарының міндеттерін құрылымын анықтауға принципіалды жаңа көзқараста, қазіргі шындықпен шартталған, онда басты орын Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік жүйесіне баса назар аудару ұсынылады.

Мемлекеттегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту осы міндеттерді прокуратураның бүкіл функционалдық қызметі үшін бірдей анықталған басымдықтарға сәйкес жүзеге асырудың сенімді құралы ретінде әрекет етеді, оларды қоғам және мемлекет дамуының әрбір келесі кезеңінде нақты мағынасымен толықтырады.

Зерттеу жұмысының тағы да бір жаңашылдығы «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі» теориялық, саяси-құқықтық анықтамасының ғылыми негізделуіне, мағынасының ашылуында, прокуратура органдарының қызметінің басымдылығы мен мазмұнына қатысты болады.

Қазіргі уақыттағы ұлттық қауіпсіздік жүйесінің негізгі құрылымы, оның дамуының анықтаушылары және осы үрдістегі прокуратураның ұстанымы прокурорлық қадағалаудың басымдықтары теориясы мен басқа функционалдық қызмет негізінде анықталады.

Прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған қызметінің «пәні» ұғымына авторлық түсініктеме беруге ұмтылыс жасалды және прокуратура органдарының қадағалау салаларына байланысты жан-жақты қаралды.

Зерттеу жұмыстарының нәтижелеріне сәкес прокуратура органдарының қазіргі кездегі құзыретіне сай барлық дерлік қызметінің республикалық және жергілікті атқарушы органдар қызметінің заңдылығын қадағалау, құқық қорғау органдарының қылмысқа қарсы іс-қимылын үйлестіру, қылмыстық қудалау, қоғам мен мемлекет мүддесін қорғау мақсатында сотқа қатысу, қылмысқа қарсы күрес саласында халықаралық-құқықтық ынтымақтастық, норма шығармашылық қызметке қатысу әлеуетін қолдана отырып, прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша қызметі жүйелік тұрғыдан зерттелді.

Бұл бағытта:

Прокуратура органдарының Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінің тұрақтылығы мен дамуына, ұлттық қауіпсіздікке, прокуратура органдарының құқықтық жүйесінің негізгі компоненттеріне тікелей әсер ететін күштер ретінде әсер ету заңдылықтары анықталды: заң шығару тетіктері, элементтері құқық қолдану тәжірибесі мен құқық қолдану қатынастары қарастырылды;

- прокуратураның ұлттық әлеуметтік-құқықтық бақылау жүйесінің қалыптасуы мен жұмыс істеуіндегі жүйелік рөлі айқындалды, оның жетілдірілуі құқықтық қатынастардың жекелеген салаларында дамып келе жатқан азаматтық қоғамның атрибуттары, жаңадан құрылған бақылау

(қадағалау) органдары прокуратураның «өктемдік» рөлін дәйекті ауыстыруға әкеледі;

- ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қажетті шарты ретіндегі заңдылық, құқықтық тәртіп, ұлттық қауіпсіздік, жеке тұлға, қоғам мен мемлекеттің мүдделерінің дұрыс тепе-теңдігін сақтаудағы прокуратура органдарының рөлі сияқты маңызды категориялардың тұжырымдамалық сипаттары мен өзара байланыстары ашылды;

- ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі қазіргі жағдайдағы Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының қызметіне әсер ететін негізгі факторлардың топтары анықталды;

- ұлттық қауіпсіздікке төнетін қатерлерге құқықтық мониторинг жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірленді.

Қорғауға шығарылатын тұжырымдар:

1. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңның 1-бабы 8-тармағында көрсетілген ұлттық қауіпсіздік объектілері қатарын мемлекеттің тәуелсіздігі, егемендігі мен территориялық тұтастығы объектілерімен толықтырып, мынадай редакцияда жазуды: «Ұлттық қауіпсіздік объектілері – адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары; қоғам, оның материалдық және рухани құндылықтары; мемлекет, оның тәуелсіздігі мен конституциялық құрылысы, егемендігі мен территориялық тұтастығы».

2. Прокуратура органдары мемлекеттік биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот билігі тармақтарына жатпайды, алайда өзара құқықтық байланыс орнату арқылы әрбір билік тармағының қалыпты қызмет етуін қамтамасыз ететіндіктен прокуратура органдарын Қазақстан Республикасы Конституциясының 7-бөлімінен: «Соттар және сот төрелігі» бөлектеп, прокуратура органдарына арналған арнайы бөлім енгізу қажет.

3. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңның 1-бабы 3-тармағында көрсетілген Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі ұғымына өзгерістер енгізіп, «жай-күйі» сөзін «қабілеті» сөзімен алмастырып, сондай-ақ «адамның» сөзін алып тастап, келесі редакциясын ұсынамыз: «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі – азаматтардың, қоғам (ұлт) мен мемлекеттің өмір сүруі мен дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғану қабілеті».

4. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының әлеуеті мен оның нормашығармашылық қызметтегі заңдылықты қадағалау саласын ескере отырып, Қазақстан Республикасы Конституциясының 61-бабында көзделген заң шығаруға бастама мен барлық заң жобаларына құқықтық сараптама жүргізу құқықтарын беріп, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бағытында нақты қадамдар жасаған жөн.

Зерттеу жұмысының теориялық маңызы ұлттық қауіпсіздікті, жеке тұлға мен қоғам мүдделерін қорғауда маңызды мәселелерді ғылыми тұрғыдан шешуге, осы ғылыми жұмыстың нәтижелері бойынша жасалған қорытындылар,

ұсыныстар мемлекеттегі заңдылық пен құқықтық тәртіптің дамуын, шешімін көрсететіндігімен анықталады.

Сонымен қатар, диссертациялық жұмыстың қорытындылары мен ұсыныстарын прокурорлық қадағалау теориясында, заң ғылымының теориясында қолдануға болады, сондай-ақ басқару мен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бағытында нормативтік-құқықтық актілерді, ғылыми ережелер мен прокуратура құқығы теориясының институттарын ұйымдастыру мен дамыту, прокуратура органдары жүйесі қызметінің ғылыми мәселелерін әзірлеу үшін қажет.

Зерттеу жұмысының тәжірибелік маңызы зерттеу барысындағы ережелер мен тұжырымдарды, ұсыныстарды прокуратура органдары ұлттық мүдделерді қорғау мен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету шараларын ұйымдастырған кезде мақсатты түрде қолдана алады; ұлттық қауіпсіздік жүйесін жетілдіруге бағытында заң шығару процесінде, соның ішінде прокуратура органдарының құқықтық мәртебесін дамыту, олардың ұйымдық құрылымын жетілдіру; прокуратура және басқа да құқық қорғау органдарының кадрларын даярлау және олардың біліктілігін арттыру процесінде, сондай-ақ құқықтық бейінді жоғары оқу орындарында заң пәндерін оқыту кезінде қолдануға болады.

Зерттеу нәтижелерін енгізу мен апробациялау

Зерттеудің теориялық қағидалары мен тәжірибелік ұсынымдары елдің түрлі мемлекеттік органдарында, ғылыми және білім беру мекемелерінде, оның ішінде өткізілген қауіпсіздік мәселелері бойынша ғылыми-практикалық конференцияларда талқыланды және мақұлданды:

Kazconf.com ғылыми порталы ұйымдастырған «Қазіргі жастардың ғылыми әлеуеті» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының мақалалар жинағында «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша прокуратура органдарының рөлі» атты ғылыми мақала жарияланды.

Сонымен қатар, Қазақ – орыс халықаралық университетінің хабаршысы халықаралық ғылыми журналының 2020 жылғы 4-басылымында «Ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының рөлі» тақырыбымен екінші мақала жарық көрді.

Маңғыстау облысы Бейнеу аудандық прокуратурасында тағылымдамадан өту барысында магистрлік диссертацияның негізгі тұжырымдамалары назарға алынып, қолданысқа енгізу туралы тиісті акт жасақталды.

Магистрлік диссертациялық жұмыстың құрылымы зерттеудің мақсаттарымен, міндеттерімен және зерттеу қорытындысымен алынған ұсыныстар, ғылыми тұжырымдар беру қажеттілігімен алдын-ала белгіленіп, диссертацияның құрылымы кіріспеден, екі бөлімнен, алты тараудан, қорытынды және пайдаланылған дереккөздер тізімінен, қосымшадан тұрады.

1. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПРОКУРАТУРА РӨЛІНІҢ ҒЫЛЫМИ – ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

1.1 Прокуратура органдарының қадағалау мен өзге де қызметінің пәні ретіндегі ұлттық қауіпсіздік түсінігі

Әлемдік өркениеттің даму тарихында қауіпсіздікті қамтамасыз ету адам, қоғам мен мемлекет өмірінің ең басты мақсаттарының бірі болды, себебі ол дара тұлғадан бастап, адамдардың (әлеуметтік топтар, қоғам, мемлекет) кез-келген қауымдастығына дейінгі арадағы әрбір қоғамның бүкіл әлеуметтік құрылымына тән.

Ресейлік ғалымдар ХХ ғасырдың аяғында «Адам дамуының кепілі бұл жеке және мүліктік қауіпсіздік, ал жеке және мүліктік қауіпсіздіктің болмауы адамның күш-жігері мен олар үшін қойылған мақсаттарға қол жеткізу арасындағы байланыстың болмауымен тең» деп көрсеткен.

«Қауіпсіздік» ұғымы адамзат қоғамының пайда болуымен қатар пайда болды. Алайда, ежелгі кезде адамның қауіпсіздік туралы түсінігі тек қарапайым күнделікті өмір сүру шеңберінен шықпады және оның барысында қауіп-қатердің, зұлымдықтың болмауы деп түсіндірді.

1190 жылы ағылшын елінің ғалым-философы Роббердің сөздігінде алғаш рет «қауіпсіздік» термині «өзін кез-келген қауіптен қорғалған деп санайтын адамның тыныш көңіл күйі» ретінде қолданылды, бірақ бұл тұрғыда Батыс Еуропа халықтарының сөздік қорына енген және 17-ғасырға дейін сирек қолданылған.

Қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі әр түрлі саладағы көптеген ғалымдардың, оның ішінде тарихшылардың, экономисттердің, саясаттанушылардың, философтардың және заңгерлердің назарында болды.

Атап айтқанда, Платон, Аристотель және Геродот сияқты ғалымдардан бастап, қоғам мен мемлекеттің құрылымы, мемлекеттің қауіпсіздігі саласындағы атқаратын қызметтер мен міндеттер туралы жазды.

Платон адам мен қоғамды (мемлекетпен бірлестіріп) екі симметриялы және бірін-бірі толықтыратын жүйе ретінде қарастырады.

«Дене, жан, ақыл үш негізгі бөліктен тұратын адам сияқты қоғамда да жұмысшылар, жауынгерлер (күзетшілер) және билеушілер (философтар) болады. Біз мемлекеттің жағдайын денеге ұқсаттық, оның азап шегуі мен денсаулығы бөліктерінің жәй-күйіне байланысты болады» [2, 129 б.].

Платон мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз ететін сарбаздарға ерекше көңіл аударуы керек деп есептеді: «Сарбаздар мемлекетті сыртқы жаулардан қорғайды, мемлекеттегі азаматтарды қамқорлығына алады, олар жамандық жасауға жол бермейді» [2, 130 б.].

Аристотель қоғам мен мемлекет қауіпсіздігі туралы өз көзқарастарын (мемлекет ретінде де түсінеді) мәдениеттің саясаттандырылған көрінісі арқылы қалыптастырады: «Адам өзінің табиғаты бойынша саяси болмыс».

Алдымен ұлттық қауіпсіздік мәселелері тарихи деректер негізінде, одан кейін ұлттық қауіпсіздік саясатының заңнамасы шеңберінде қарастырылды. «Гоббс, Кант және Гроцийдің идеялары болашақ қауіпсіздік тұжырымдамаларының негізгі элементтері болды», сондықтан олардың ой қорытындылары қазіргі кезде өзекті болып табылады.

Гоббс саяси теориядағы шынайылық дәстүрге жол ашты. Кант адамның жақсы өмірге деген ұмтылысы мен моральдық ынталандыруға бағыт бұрды, сол себепті оның идеялары мен бастамалары либералды дәстүрдің негізін салды. Олардың арасындағы аралық өтпелі «көпір» Гроцийдің халықаралық институттар заңдарының рөлін күшейту идеясынан қалыптасты.

Т.Гоббс (1583-1679) өзінің «Левиафан немесе Материя, шіркеулік пен азаматтық мемлекеттің нысаны мен билігі» (1651) атты еңбегінде қауіпсіздіктің әлеуметтік құбылысының генезисін айта отырып, жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігі диалектикалық тұтастықты және өзара шарттылықты көрсетеді. Т.Гоббстың пікірінше, барлық «жақсылық» пен «жамандық» белгілі бір қоғамда өмір сүретін адамдардың мінез-құлқында жасырылады [3, 101 б.].

«Шындығында физикалық күш туралы айтатын болсақ, әлсіздің күштісі ең мықтыны өлтіруге күші жетеді, жасырын айла-тәсілдермен болсын немесе басқалармен одақтасу арқылы болсын мейлі». Гоббс адамзат қауымдастығының сырын адамның өлімнен табиғи қорқынышынан көреді. «Адамдарды бейбітшілікке итермелейтін жалғыз ішкі күш - бұл өлімнен қорқу, өмірге қолайлы болу үшін қажетті нәрселерге қол жеткізуге деген ұмтылыс жасау және оларды өз күштерімен алуға үміттен тұрады».

Сол себепті жеке қоғам мен адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында адамдардың өз араларында өзін-өзі ұстауына қатысты тиімді ережелер әзірлеу керек. Гоббс «барлығының барлығына қарсы соғысты» тоқтату және ішкі тыныштықты қамтамасыз ету мақсатты азаматтар қуатты күшке бағынады, ол өз кезегінде діни және азаматтық соғысты тоқтатуға сөз береді деп жазды.

Күш конституциялық монархия кезіндегі патша болсын немесе демократия жағдайындағы азаматтар болсын, ішкі тыныштықты сақтауға, адамдардың өмірі мен мүлкін кез-келген сыртқы қауіптен қорғауға өкілеттілік беріледі. Гоббстың ойынша, «мемлекеттің ең басты мақсаты қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Азаматтардың ниеттерінің түпкілікті себебі мақсаты ... байланыстыру кезінде (адамдар өзара байланысты мемлекетте өмір сүреді) - бұл өзін-өзі сақтау сезімі мен онымен қоса бірге лайықты өмір сүруге қолайлы болуы» [3, 102 б.].

И.Кант ақыл-есі дұрыс адамдардың барлығы ұстануы шарт болып табылатын моральдық норма ретінде «тұрақты бейбітшілік» схемасын ұсынды. И.Канттың пікірінше, ұлттық қауымдастық мемлекет құру үшін ұлттық

мүдделерді жоғары қоятын саяси ағартушылық, республикалық конституциямен, әлемдік азаматтықтың федеративті мемлекеттік жүйесімен - қайта құруға болады деген сенімге негізделген.

Г.Гроций И.Кант сияқты халықаралық саясатты мемлекеттердің қауымдастығы тұрғысынан сипаттады. Гоббс көзқарасына қайшы, ол мемлекеттер аренадағы гладиаторлар сияқты қарапайым арпалыс күреске қатыспайды, бірақ бір-бірімен қақтығыстарында жалпы ережелер мен институттармен шектеледі деп тұжырымдады. Канттан айырмашылығы, Гроций Гоббспен жеке адамдар емес, халықаралық саясаттың негізгі басты субъектілері ретінде егемен мемлекеттер болып табылады деп көрсеткен.

Б.Спинозаның (1632-1677) философиялық тұжырымдамасына сәйкес қауіпсіздік адамға, қоғамға немесе мемлекетке төнген нақты физикалық не моральдық қауіптің салдарында пайда болатын тыныштық жай-күйі ретінде қарастырылады. Б.Спиноза мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен ұлттық мүддені қорғауды мемлекеттік басқару органдарының тікелей қызмет етуімен байланыстырды: «мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде жұмысты дұрыс басқаруда адамдардың қандай себепті басшылыққа алуы маңызды емес, тек адамдар дұрыс басқарылса болды. Бостандық не жанның беріктігі - бұл жеке қасиет, ал мемлекеттің қасиеті - қауіпсіздік» [4, 154 б.].

А.Смит (1723-1790) «Ұлттар байлығының табиғаты мен себептері туралы зерттеулер» атты еңбегінде шиеленіскен жағдайлардың себептерін негіздеді, оның пайымдауынша, қоғамды таптарға және экономикалық бәсекелестік (капиталистерге, жер иелері, жалдамалы жұмысшылар) бөлу нәтижесінде пайда болады. Сонымен бірге ол таптар арасындағы қарама-қайшылықты қоғамның алға дамуының қайнар көзі деп санайды.

Итальяндық саяси ойшыл Н.Макиавелли (1469-1527) өзінің «Патша» (1513) атты еңбегінде мемлекеттік биліктің рөлі туралы ой қозғай отырып, қауіпсіздіктің өзіндік түсініктемесін ұсынды: «Патшаны екі қауіп алдында күтеді: біреуі ішінен не оның қарамағындағылардан, екіншісі сырттан - күшті көршілерден деп көрсетеді [5, 12 б.].

Сыртқы қауіп-қатерлерден жақсы армия не жақсы одақтастардың көмегімен күресуге болады. Ал егер сырттан келетін қауіп толық жойылса, онда құпия қастандықтар бұзбаса, бейбітшілік ұзақ мерзімге сақталады. Оларға қарсы негізгі құрал - өз қарамағындағылардың жеккөрініштік пен менсінбеушілік туғызбау және адамдарға жағымды болу. Ең соңында қастандық ойлаушылар әрқашан патшаны өлтіру халықты қуантады деп санайды; егер ол әрекеттер халықтың ашу-ызасын тудыратынын білсе, қастандық ойлаушылардың мұндай әрекетке баруға батылы жетпейді, себебі кез-келген қастандықпен байланысты қиындықтар сансыз көп».

Француз ғалым-философы және жазушысы Ж.Ж. Руссо (1712-1778) «адамдардың егемендігі» түсінігін өзінің қоғамның даму теориясына енгізді, ол адамдардың еркін және тәуелсіз дамуын ғана емес, сонымен қатар адам мен мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз ету нәтижесінде мемлекеттік биліктің

атқарушы және өкілді органдарының қызметіне халықтық бақылау: «қауымдастық мүшелерінің әрқайсысының жеке басы мен мүлкін қорғайтын және бірлескен күшпен қорғайтын бірлестік формасын табу және соның арқасында әрқайсысы өзара бірлесе отырып бағынады және бірақ тек өзіне ғана бұрынғыдай еркін болып қалады» [6, 85 б.].

Ж.Ж. Руссо өзінің «Әлеуметтік келісімшарт туралы» шығармасында (1762 ж.) қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін адамдарға «әлеуметтік келісімшарт» жасасуды ұсынды және адамдардың абсолютизмді өзгерту құқығын негіздеді, оның нәтижесінде адамдар қоғамдық қатынастардың жоғалған үйлесімділігіне ие болады деп болжады.

Айта кететін жағдай, белгілі бір субъективті жағдайларға байланысты көптеген елдерде, оның ішінде Қазақстанда қауіпсіздік саласындағы ғалымдардың теориялық зерттеулері көтермеленбеді. Бұл әсіресе ішкі қауіпсіздік мәселесіне қатысты болды, өйткені ол мемлекет тарапынан әрдайым дерлік қудалау шаралармен жүрді, сондықтан отандық ғылымда «қауіпсіздік» ұғымы аз зерттелген.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету Қазақ хандығы құрылған уақыттан бастап қазірге дейін мемлекет саласына енгізілді. Бастапқы кезеңде хан сенімді пікірлес адамдардың және айналасында мықты әскердің болуынан тұратын хандық билік қағидасы бойынша салынды. Жеке адамның және қоғамның, елдің қауіпсіздігі сыртқы жаулардың шабуылынан қорғану тұрғысынан қарастырылды.

Ұлттық қауіпсіздік мәселесі бойынша алғашқы ғылыми зерттеулерді орыс ғалымдары Н.М. Карамзин, Н.А. Бердяев және В.И. Вернадский, Л.Н. Гумилев жүгізді, олар еңбектерінде қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігіне әсер ететін қазіргі шындықтың белгілі бір қырларын көрсетті.

Атап айтқанда, орыс зерттеушісі Н.М. Карамзин (1766-1826) ресей мемлекеттілігінің даму сатыларын талдай отырып, отанына ұқыпты дұрыс қарауға, қол жеткізгенді қорғауға, өз ұлтын сүюге және шетелдіктердің өте тартымды ұсыныстарынан өте сақ болуға шақырды.

Әйгілі философ Н.А. Бердяев (1874-1948) «жоғары рухани» мағынаны Бірінші дүниежүзілік соғыс жылдары болғат алапат соғыстарда табуға тырысты, оларды шығармашылық дамудың негізгі қайнар көзі деп санады. «Мен соғыстың алғашқы күндерінен бастап Ресей де, бүкіл Еуропа да үлкен тұңғыйық белгісіздікке, жаңа тарихи өлшемге еніп жатқанын сездім». Ғалымның ойынша, «ресей тарихында орасан алпауыт мемлекет құру мен оны сақтау, мүдделерді қорғау мүлдем жаңа басым орын алады».

В.И.Вернадский (1863-1945) жеке адамның мен қоғамның қауіпсіздігін күнделікті жүріп жатқан табиғи үрдістермен салыстыруға тырысты. Н.С.Гумилев (1886-1921) жеке адам мен қоғамның қауіпсіздігіне нақты қауіп-қатер төндіруді ұлттар дамуының әлеуметтік-экономикалық деңгейінің әр түрлілігі мен өзара айырмашылығынан көрді [7, 95 б.].

Сонымен қатар, аталған ғалым үлкен ұлттардың өзіндік ерекшелігі бар екенін атап өтті. «Ұлттар өзара тығыз байланысты монолиттер ретінде тек көтерілу мен өрлеу сатысында ғана ұстайды, ал одан әрі өзара күресте болады. Бірақ, басқа этностарға қатысты олар тұтас ретінде шықса да, жүйенің әр түрлі бөлшектері бірдей әрекет етпейді».

Өзгеше айтқанда, 19-ғасырда қауіпсіздік тұжырымдамасы жеке тұлға, қоғам мен мемлекет мүдделерін қорғау күйін өмірдің әр түрлі салаларында ұлттық қауіпсіздіктің бөлінбейтін құрамдас бөліктері ретінде көрсетті (сыртқы қауіпсіздік, өнеркәсіптік қауіпсіздік, судағы қауіпсіздік, мүліктік қауіпсіздік, қоғамдық қауіпсіздік және т.б.).

Зерттеу нәтижелерін талдау барысында мемлекет азаматтардың түрлі қауіп-қатерлерден қорғау үшін елеусіз ғана шаралар қабылдағанын көрсетті. Ол уақытта Қазақстанда қауіпсіздік туралы бөлек ғылым болған жоқ, тек ғана мемлекеттік басқару жөнінде бірнеше оқытулар болып, мыналардан тұрды: мемлекетті басқару туралы жалпы ілім; жеке мүдделерді басқару туралы; экономикалық мүдделерге қатысты басқару ілімдері».

Қауіпсіздік мәселесімен айналысқан орыс ғалымы И.Е. Андриевский «Полиция құқығы» (1873) оқулығында қауіпсіздік мәселесін түсінудің бастысы адам мен оның дамуы деп жазды. «Адамның өмір сүру барысында өз қабілеттерін ілгері дамыту мен адамдардың алға қойған мақсаттарына жету мүмкіндігі үшін белгілі бір жағдайлар қажет, ал оның ішінде қауіпсіздікті қамтамасыз етумен әл-ауқат басты орынды алады».

1917 жылға дейін өздерінің теориялық және тәжірибелік қызметінде саяси партиялардың басшылары мемлекет тарапынан жеке тұлғаның өмірлік мүдделерін қорғау үшін адам құқықтарын жүзеге асыруға бағытталды.

Сонымен қатар осы уақытта жеке қауіпсіздіктің негізгі 2 моделі қарастырыла бастады: либералды және социалистік, бұның соңғысы Қазан төңкерісінен кейін негіз ретінде қабылданды және келесі ережелерге дейін апарды: жеке тұлға мен қоғам қауіпсіздігіне қарағанда мемлекеттік қауіпсіздіктің басымдылығын мойындау; мемлекеттің билігі көп қырлы және адам құқықтарымен шектелмейді; адам құқығы үкіметтің жүргізген саясатына байланысты; азаматтық қоғамды мемлекет толық бақылайды; ғылым мен білім беру салаларына, адамның рухани дамуын толық мемлекеттік бақылау.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері бойынша ғылыми әдебиеттерді талдау нәтижесінде ұлттық қауіпсіздік туралы теориялық білімді қалыптастырудың революциядан кейінгі уақытта елдің қоғамдық-саяси даму кезеңдеріне сәйкес келетін үш кезеңін ажыратуға мүмкіндік береді.

1917 жылғы Қазан төңкерісінен отызыншы жылдардың ортасына дейін созылған бірінші кезеңде қауіпсіздікті қамтамасыз етудің теориялық және тәжірибелік мәселелері мемлекеттік тұрғыдан шықты, ал қауіп-қатерлердің пайда болуы сыртқы жау мен ішкі контрреволюция күштерінен пайда болатындығы көрсетілді.

Бұл кезеңде қауіпсіздікті қамтамасыз етудің барлық теориялық негіздемелері ең алдымен елдегі саяси билікті сақтауға және нығайтуға бағытталғандығымен анықталады. Зерттеулер қорытындысымен елдегі қоғамдық-саяси жағдайды талдады және осыны ескере отырып, қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттері айқындалды.

Екінші кезең Кеңес Одағының саяси басшылығының 1936 жылы мемлекетте социализмнің толық орнағандығын жариялаған кезде басталды. Бұл мемлекет ішінде саяси және экономикалық құрылысты одан әрі жүзеге асыруға кедергі болатын қарсы күштердің болмауын білдірді.

Мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету кезінде советтік қызметке қарсы күштермен күрес елдің ресми идеологиялық тұжырымдамаларына қайшы келетін өзгеше ойлайтын идеологиялық көзқарастарға қарсы тұрумен көрсетілді.

Сол себепті ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша негізгі зерттеулер елдің қорғаныс қабілетін көтеру, КСРО-ға қарсы диверсиялық қызметтегі шетелдік қызметтердің рөлі туралы, сондай-ақ ұлғаю мәселелері бойынша мемлекеттік қауіпсіздік жабық мекемелерде, Қорғаныс министрлігінде, Ішкі істер министрлігінде жүргізілді.

Осы уақытта «мемлекеттік қауіпсіздік» термині орыс ғылыми әдебиеттерінде пайда болды және ол өзінің мазмұны бойынша «мемлекет қауіпсіздігі» ұғымымен сәйкес келді. Мемлекет қауіпсіздігі саласында елдің ішкі және сыртқы қауіп-қатерлер негізінде көңіл бөлінді.

1980 жылдардың ортасына дейін ұлттық қауіпсіздік тек ғана мемлекет қауіпсіздігімен (саяси қауіпсіздік) және халықаралық қауіпсіздікпен (сыртқы қауіпсіздік, әскери қауіпсіздік) тұрғыларынан қарастырылды. «Горбачевтың қайта құру кезеңіне» дейін әскери және саяси қауіпсіздік «ұлттық қауіпсіздік» түсінігінің басты компоненттері болды. Кеңес ғылымы «іс жүзінде ұлттық қауіпсіздік категориясын елемей, өзінің назарын тек халықаралық қауіпсіздік мәселелеріне аударуды жөн санады».

Кеңестік уақытта қауіпсіздік саясаты жеке тұлғаның және қоғамның мүдделері мемлекет мүддесіне бағынатын коммунистік доктринаға негізделді. Патшалық идеологияның кеңестікке ауысуы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету туралы көзқарастарды өзгерткен жоқ, себебі мемлекет қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басты объектісі мен субъектісі болып қала берді. Жеке тұлға мен қоғам басымдылық ретінде қарастырылмады, ал қауіптің болмауы қауіпсіздік үшін шешуші болды. Сол себепті кейбір ғалымдар мен мамандар «қауіпсіздік дегеніміз қауіп-қатердің болмауы, қауіпсіздік, сенімділік»-деп санады. Қайта құру уақытында (1985-1991 ж.ж.) қауіпсіздік мәселесі дәстүрлі тұрғыдан басқа (әскери және саяси) көптеген басқа мәселелерге де әсер етті (экологиялық және гуманитарлық).

Алғашқы рет қауіпсіздік мәселелері тек әскери-саяси тұрғыдан ғана емес, сондай-ақ экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және өзге де салалармен айтарлықтай өзара байланысты болды. Қоғамдық қатынастардың дамуымен

ғана «қауіпсіздік» категориясы елеулі өзгерістерге ұшырады деп пайымдауға болады.

Үшінші кезең 1990-жылдары басталды, жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігінің мәні туралы еңбектер шыға бастады. Жұмыстар ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіп-қатерді экономикалық, саяси, әлеуметтік-экологиялық тағы да басқа сыртқы факторларды анықтап, олармен күресудің жолдарын анықтай бастады. Бұл кезең Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі - жеке тұлға, қоғам және мемлекеттің қауіпсіздігі туралы жаңа көзқарастардың пайда болуымен сипатталады.

Біздің елімізде заңнамалық бағыттан қарағанда ұлттық қауіпсіздік ұғымы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 26 маусымдағы №233 «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңында «ұлттық қауіпсіздік - елдің ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі» ретінде «ұлттық қауіпсіздік объектілері - жеке адам, оның құқықтары мен бостандықтары, қоғам, оның материалдық және рухани құндылықтары, мемлекет, оның конституциялық құрылысы, тәуелсіздігі және аумақтық тұтастығы» көрсетілді.

Осы заң қауіпсіздік мәселесіне көзқарас тұрғысынан біздің ел үшін айтарлықтай жаңа сапалы серпінді қамтамасыз етті, бұл жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін қамтамасыз ету мен қорғауды мүлдем ескермеуді тоқтатуды білдіреді.

Жаңа заңда адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің мазмұны мен қағидаттары, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі, мақсаттары мен бағыттары еленбеді.

Атап айтқанда, ұлттық қауіпсіздік негізгі түрлері ретінде: экономикалық қауіпсіздік, қоғамдық қауіпсіздік, саяси қауіпсіздік, әскери қауіпсіздік, ақпараттық қауіпсіздік, экологиялық қауіпсіздіктер және де ұлттық мүдделер, ұлттық қауіпсіздікке төндіретін басты қауіп-қатерлер қарастырылған болатын.

Осы екі заңды өзара салыстыратын болсақ, 1998 жылы 26 маусымда қабылданған «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік туралы» Заңында ұлттық қауіпсіздік «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі – елдің ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі» делінсе, 2012 жылы 6 қаңтардағы «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік туралы» Заңында былай анықтама беріледі: «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі – адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі»[8].

Елімізде «ұлттық қауіпсіздік» ұғымын ашу мен түсінудің екі ұштылығын байқауға болады.

Біріншіден, «ұлттық қауіпсіздік» түсінігінде «ұлттық» категориясына баса назар аударылып, осы мағынада жеке бір ғана ұлттың қауіпсіздігі ретінде

түсіндіріледі. Сол себепті, осы терминнің қарсыластары Қазақстан Республикасы көп ұлтты мемлекет, ал «ұлттық қауіпсіздік» терминін қолдану шовинизмнің көрінісі, бір ұлттың өзге ұлттарға үстемдігі туралы дәлелдерді айтады. Бұл аспектіден алғанда ұлттық қауіпсіздік саяси, экономикалық, әлеуметтік және өзге де қауіпсіздіктерден құралған ел қауіпсіздігінің ажырамас бөлігі болып табылады. Әлемдегі бірен-саран мемлекеттерді қоспағанда, адамзаттың тарихи даму сатысында мемлекетті қалыптасуына тілі, діні және ұлты бір адамдар қауымдастығы себепші болып, соның негізінде ғана мемлекеттер қалыптасқандығын көре аламыз.

Екіншіден, кейбір ғалымдар «ұлттық қауіпсіздік» түсінігінде «ұлттық» сөз белгілі бір елде, онда өмір сүретін ұлттарға қарамастан барлық белгілі бір мемлекетке қатыстылығы тұрғысынан түсіндірді. Осындай көзқарас бізге ұлтқа азаматтық ретінде қарайтын американдық және француздық саясаттану мектептерінен келді. Осы ретте ұлттық қауіпсіздік мемлекет ұйымдастырылған қоғамның барлық көріністері мен нысандарындағы қауіпсіздігімен сәйкестендіріледі.

Қазақстандық ғалымдардың ұлттық қауіпсіздіктің түсінігі туралы әр түрлі көзқарастары бар, олардың көпшілігі ұлттық қауіпсіздікті белгілі бір сипаттамалар арқылы түсіндіруге тырысады. Мысалы: «қауіпсіздік объектісінің қауіп-қатер төнбегендегі жағдайы немесе жай-күйі, егер оған нақты қауіп болмаса, қасиеттердің нашарлауы»; «Мемлекеттің ішіндегі немесе сыртындағы қауіп-қатерлерге қарсы тұруға мүмкіндік беретін экономикалық және әскери қауқарын айтады»; «Әлемде бейбітшілікті бұзу мен ұлттардың қауіпсіздігіне қандай да бір қауіп-қатерлер төндіруді болдырмайтын халықаралық қатынастардың жай-күйі»; «Жеке тұлға, қоғам мен мемлекеттің кез-келген қауіп-қатерге төтеп бере алуға мүмкіндік беретін нақты шынайы механизмдері бар жағдайы» ретінде сипатталады.

Көрсетілген анықтамаларды жан-жақты талдай отырып, олардың жалпы тектік сипаттамалары - «жәй-күй, жағдайды» қолданады деген қорытынды жасауға әбден болады. Бірақ, біріншіден жәй-күй болуы немесе болмауы мүмкін, ал қабілет жүйенің белгілі бір қасиеті; екіншіден, «жәй-күйі, жағдайды» деген термин ведомстволық тәсілді қолдануға шақырады, өз кезегінде әрбір әлеуетті қауіп-қатерге өзінің ведомстволық органы құрылады.

Біздің ойымызша, ұлттық қауіпсіздікті қауіпсіздіктің жай-күйі емес, өзін-өзі сақтау мен жетілдіру қабілеті деп түсіну керек. Осындай көзқарасты ұлттық қауіпсіздік деп санайтын бірқатар ғалымдар келіседі: «Сыртқы қауіп-қатерлерден арылудың нақты қауқары»; «мемлекет пен оның халқының жеке өзі не одақтас достық қарым-қатынастағы елдердің көмегімен егемендікке, аумақтық тұтастығына, әлеуметтік-экономикалық құрылымы мен тұрақты дамуына және өзге де конституциялық бастамаларға қатысты ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерді болдырмау, жою мүмкіндігі» деп көрсетеді.

Осындай тәсілді әбден қолдануға болады, алайда осыған дейін қалыптасқан «қауіпсіздік-қорғалғандық» тіркесі кедергі болады [9 б.].

Ұлттық қауіпсіздік бойынша бірнеше ойларды ұсынамыз: «халықаралық қатынастар жүйесінде мемлекеттің өмір сүруін қамтамасыз ететін факторлар жиынтығы мен сырттан төнген қауіп-қатерлерді еңсеру қабілеті, ұлттық мүдделерге сәйкес әрекет ету қабілеті»;

«Жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін, сондай-ақ ұлттық құндылықтар мен ресурстарды сыртқы және ішкі қатерлерден қорғаудың жеткілікті деңгейі»; «өмір барысында жеке адамның, әлеуметтік топтардың, мемлекеттің, қоғамның ар-ұжданы екендігі жүзеге асырылды және жалпы алғанда бүкіл өркениеттің құндылықтарын қорғалу шарасы»; «Жеке тұлғаның, қоғамның, экономиканың және мемлекеттің қалыпты дамуына төнетін қауіп-қатерлердің алдын-алуға және оларды жою үшін қабылданған шаралар жүйесі»; «мемлекеттік және қоғамдық қауіпсіздік, оның ішінде мемлекеттік қауіпсіздік құралы ретінде, ал қоғамдық қауіпсіздік азаматтардың қалыпты тіршілік етуі мүдделерін қорғау құралы ретінде анықтайтын және қорғайтын қоғамдық қауіпсіздік мақсат болып табылады [10, 2 б.]».

В.Л.Манилованың ұлттық қауіпсіздік ұғымына келтірген анықтамасы жинақы болып көрінеді, оның пікірінше ұлттық қауіпсіздік қауіп-қатерлер, мүдделер мен оларға әсер ететін факторлар және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету әдістері бөліктерден құралған жүйе ретінде айқындайды.

С.В.Степашин ұлттық мүдденің қорғалуы арқылы қарайтын ұлттық қауіпсіздік ұғымын әр түрлі факторлардың әсерінен өзінің мәні мен бағытын өзгертетін сыртқы және ішкі қарама –қайшылықтардан туындайтын қауіп-қатерлерден қорғалуының нақты табиғи және тарихи жағдайда адам мен қоғамның ілгері дамуын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастардың сапалық жағын айтады.

В.С.Пирумов жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін және де ұлттық құндылықтары мен өмір сүру салтын табиғаты жағынан әр түрлі сыртқы және ішкі қауіп-қатерлердің үлкен көлемінен (саяси, экономикалық, әскери, экологиялық және тағы басқа) қорғалуы деп айтады. Осы жерде ұлттық құндылықтар ретінде елге тиесілі рухани, интеллектуалдық және материалдық игіліктерді өмір сүру мен дамудың негізі ретінде алады.

Осындай қорытындылар Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасында ескеріліп, ұлттық қауіпсіздік дегеніміз бұл – «адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күй» ретінде көрсетілді.

Біздің ойымызша, аталған анықтама ұлттық қауіпсіздіктің әлеуметтік-саяси табиғатын толығымен көрсетеді, жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігі мен дамуының диалектикалық сипатын ескереді.

Алайда, ұлттық қауіпсіздік дегеніміз – бұл тек жеке тұлғаны, қоғам мен мемлекетті емес, өмір сүру салтын және ұлттық құндылықтарды сыртқы және ішкі қатерлердің кең көлемінен қорғау.

Ұлттық қауіпсіздіктің ұғымы мен мәнін ашатын категориялар прокуратура органдарының заңнамалық нормаларда анықталған және қалыптасқандағыдай құқықтық сипатымен әсер ететін пәні болып табылады.

Прокуратура органдарымен оларды зерттеу мен сақтамаған жағдайда ықпал ету шараларын қабылдау заңдылықты бұзушылықтар шеңберінде мен олардың жасалуына апаратын себептерді анықтау және прокурорлық ықпал ету шаралыры қабылдауды талап ететін жағдайларға байланысты прокуратураға қатысты болады.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі көрсетілген міндеттерді шешу үшін прокуратура органдарында тиісті қызметтер мен оларға сай өкілеттіліктердің жинтығы болуы қажет.

Өз кезегінде, 2017 жылы жаңадан қабылданған «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Заңы прокуратура органдарының әлеуметтік – экономикалық саладағы өкілеттіліктерін айтарлықтай қысқартып, ұлттық қауіпсіздік жүйесінің ең маңызды саласындағы прокурорлық қадағалауды әлсіретіп, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы прокуратура органдарының профилактикалық және құқық қорғаушылық қызметін өте қатты әлсіретті.

Нормативтік-құқықтық актілерде «қауіпсіздік» категориясының бірнеше анықтамаларын кездестіруге болады. Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңында: «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі – адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі» деп анықталған [8].

Қазақстан Республикасының Әскери доктринасы мемлекеттің әскери қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, соғыстар мен қарулы қақтығыстардың алдын алуға, әскери құрылыс ісіне, сондай-ақ ұлттық мүдделерді қорғау және Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттемелерін орындау мақсатында Қарулы күштерді, басқа да әскерлер мен әскери құралымдарды қолдануға негіз болатын көзқарастар жүйесі болып табылады.

Әскери доктринасында Қазақстан Республикасының орта уақыттағы әскери қауіпсіздігіне төнетін негізгі қауіп-қатерлер сыртқы және ішкі болып екі бағыттан қарастырылған. Сыртқылары:

- республика шекарасына тікелей таяу жерде болып жатқан және ықтимал әскери қақтығыс ошақтары;
- республика аумағында бандалық құралымдардың, экстремистердің, халықаралық терроршылардың ену мүмкіндігі;
- жекелеген елдердің әскери қуатын сандық та сапалық жағынан шектен тыс арттыруы нәтижесінде аймақтық тұрақтылықтың әлсіреу мүмкіндігі;
- жаппай қырып-жоятын қарудың, оны жеткізу құралдарының және қазіргі заманғы әскери технологиялардың Азия аймағында таралу қаупі және олардың терроршыл топтардың қолына түсу мүмкіндігі;

Ішкілері:

- Қарулы Күштердің, басқа да әскерлер мен әскери құралымдардың жауынгерлік даярлық деңгейі мен туындаған соғыс қатерлеріне шапшаң, саймасай қарсылық көрсету қабілетінің төмендеуі;

- елдің әкери-өндірістік әлеуетінің жеткілікті дамымауы, Қарулы күштерді техникалық жарактандыру, қару-жарақ пен әскери техниканы жөндеуді ұйымдастыру мәселелерінде басқа мемлекеттерге тәуелділік;

- заңсыз қарулы құралымдардың, терроршыл топтар мен бандалық құралымдардың мемлекеттік немесе әскери объектілерге шабуылдары;

- қарудың, оқ-дәрілердің, жарылғыш заттардың және басқа да құралдардың заңсыз таралуы;

- Қазақстан Республикасының аумағында террорлық актілер мен диверсияларды жүзеге асыру үшін қарулы құрылымдар құру.

Талдау қорытындысыкөрсеткендей, нормативтік- құқықтық актілер мен ғылыми әдебиеттердеұсынылған «қауіпсіздік» ұғымының түсіндірмелері әр түрлі бағытта және өте кең ауқымды болып келеді. Бірақ олардың барлығы жеке тұлғаның қауіпсіздігінен бастап, барлық қоғам мен мемлекеттің, ұлттың қаіпсіздігін қамтуға тырысады.

Бұл «қауіпсіздік» ұғымының қазіргі кезде пайда болған жаңа қауіп-қатерлер мен факторлардың жиынтығын қамтитын ауқымы кеңейгендігін көрсетеді.

Қазіргі уақытта елдегі өзінің даму деңгейіне байланысты ұлттық қауіпсіздік ұғымы мен заңнамасында қарастырылған қауіп-қатерлерді зерделеп қарасақ, бұл категорияның анықтамасы әр түрлі және ол қауіпсіздік түрлеріне байланысты әрқашан жіктеледі.

Мысалы, «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңда ұлттық қауіпсіздіктің мынадай түрлері көрсетілген:

- 1) қоғамдық қауіпсіздік – қоғамның тұтастығы мен оның тұрақтылығы қамтамасыз етілетін азаматтар өмірінің, денсаулығының және амандығының, қазақстандық қоғамның рухани-имандылық құндылықтарының және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің нақты әрі ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;

- 2) әскери қауіпсіздік – әскери күштерді қолданумен немесе оны қолдану ниетімен байланысты сыртқы және ішкі қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызы бар мүдделері қорғалуының жай-күйі;

- 3) саяси қауіпсіздік – азаматтардың, әлеуметтік топтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуы және олардың мүдделерінің теңгерімі, мемлекеттің тұрақтылығы, тұтастығы және қолайлы халықаралық жағдайы қамтамасыз етілетін конституциялық құрылыс негіздерінің, мемлекеттік органдар жүйесі қызметінің және мемлекеттік басқару тәртібінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;

4) экономикалық қауіпсіздік – экономиканың орнықты дамуы және оның тәуелді болмауы қамтамасыз етілетін, Қазақстан Республикасы ұлттық экономикасының нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;

5) ақпараттық қауіпсіздік – елдің орнықты дамуы және ақпараттық тәуелсіздігі қамтамасыз етілетін, ақпарат саласындағы нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден Қазақстан Республикасы ақпараттық кеңістігінің, сондай-ақ адамның және азаматтың құқықтары мен мүдделерінің, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі;

6) экологиялық қауіпсіздік – қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан туындайтын қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың өмірлік маңызы бар мүдделері мен құқықтарының, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі болып табылады[8].

Алғаш рет «ұлттық қауіпсіздік» термині 1904 жылы АҚШ президенті Томас Рузвельттің (1901-1909) Конгреске жолдауында қолданылды, осы жолдауда Панама каналы аймағын ұлттық қауіпсіздік мүдделеріне байланысты басып алуды ақтады және «қорғаныс» синонимі ретінде қолданылды[9, 10 б.].

1947 жылы АҚШ-та Ұлттық қауіпсіздік туралы заң қабылданды, оған сәйкес кеңес беру қызметін көрсететін ұлттық қауіпсіздікке қатысты ішкі, сыртқы және әскери саясатты үйлестіру бойынша АҚШ-тың Ұлттық қауіпсіздік кеңесі құрылды. АҚШ-тың Ұлттық қауіпсіздік туралы заңы ұлттық қауіпсіздікті АҚШ-тың сыртқы саясатында әр түрлі құралдарды- әскери және әскери емес тәсілдерді пайдалану мәселелерін теңгерімді көзқарас мүддесінде ішкі, сыртқы және әскери саясат мәселелерін біріктіру деп анықталды.

1947 жылдан кейін бұл терминнің мағынасы үнемі өзгеріп отырды және әр уақытта қалыптасқан жағдайларға (саяси, экономикалық, әлеуметтік жағдайға) байланысты ол жаңа мазмұнмен толықты. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі енді тек әскери тұрғыдан қарастырылмады, дегенмен батыс саясаттанушыларының беталыстарының арқасында осы тұжырымдамаға кеңірек мазмұн салына бастады, мұның мәні мемлекеттің нақты сыртқы және ішкі жағдайлардағы ұлттық құндылықтарды қорғау қабілетіне айналды.

«Ұлттық қауіпсіздік» көрсетілген қолдануынан кейінгі дамуы ұлттық қауіпсіздікті үлкен саясат призмасы тұрғысынан қарастыратын саяси реализм мектебінің негізін қалаушы Г.Моргентаудың есімімен тікелей байланысты.

Ол ұлттық қауіпсіздікті әскери қауіпсіздікпен анықтаудан асып, ұлттық қауіпсіздік мазмұнына мемлекеттің барлық өмірлік мүдделері мен оларға негізделген саясатты кіргізді. Г.Моргентау ұлттық мүдденің құбылысын зерттей отырып, «негізгі мүдде» терминін мемлекеттің физикалық, мәдени және саяси тұтастығын ұлт өмір сүруінің басты шарты ретінде қорғау ретінде қолданды [10, 2 б.].

Саяси шынайылық мектебі құрған ұлттық қауіпсіздік саясатының теориялық негіздері мемлекет негізгі бір қағидатты - алу, иемдену, сақтау, көбейту және ықпал етуді басшылыққа алған кезде күшті негізгі ұғым ретінде

анықтады. Сол себепті осы саладағы зерттеулер халықаралық саясатта жүргізіліп, ішкі саясаттың ықпалын ескермеді.

Американдық саясаттанушылардың түсінігі бойынша ұлттық қауіпсіздік дегеніміз - бұл елдің біртұтастығын, егемендігі мен қоғамның саяси, экономикалық, әлеуметтік және басқа да негіздерін сақтау және халықаралық қатынастар жүйесінің дербес субъектісі ретінде тәуелсіз әрекет ету қабілеті.

Бастапқыда ұлттық қауіпсіздік елдің халқы мен аумағын кез-келген сыртқы қауіптен қорғау, сондай-ақ кері әрекет ету қабілетімен анықталғандықтан, американдық академиялық ілімде ол қорғаныс саясатының синонимі немесе сыртқы саясатты толығымен ауыстыратын болып саналады. Айта кететін жағдай, американдық терминологияда қауіпсіздіктің ең маңызды құрамдас бөлігі - әскери күш болып табылады, себебі әскери қауіптің болуы мемлекет мүдделеріне негізгі қауіп-қатері ретінде қарастырылады.

АҚШ президенті «олар ұлттық қауіпсіздік стратегиясын олардың Конституциямен қойылған негізгі міндеттерді шешуге қаншалықты мүмкіндік беретіндігімен бағалануы керек» деп атап өтті.

Бірақ, ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасын анықтауда әлі де біртектілік болған жоқ. 1973 жылы Өкілдер палатасы комитетінің төрағасы Мосс былай деп жазды: «Ұлттық қауіпсіздік - бұл түсініксіз түсінік, оны ешкім анықтай алмайды және 16 жыл бойы кіші комитеттің төрағасы ретінде маған ұлттық қауіпсіздік анықтамасын білетін адамды таба алмадым». А.Вольферс ұлттық қауіпсіздікті «бұлыңғыр таңба» деп анықтады, оның нақты мағынасы болмауы мүмкін. А.Бухан: «қауіпсіздік дегеніміз - көп мағыналы сөз» деп жазады» [11, 50 б.].

Американдық зерттеушілердің көпшілігі ұлттық қауіпсіздікті тек әскери тұрғыда қарастыру дұрыс емес деп біледі. Ұлттық қауіпсіздікті зерттеу тек әскери саясатты зерттеумен шектелуі мүмкін емес, себебі қауіпсіздік жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің құндылықтарын сақтаудың алғышарты болып табылады.

Сол себепті, 1980 жылдардың аяғында американдық ғалымдар (Б. Рассет, Т. Риссе-Каппен, Р. Руммель) қорғаныс саясатының қалыптасуына әсер ететін ішкі факторларды зерттеу үшін ауқымды зерттеулер жүргізе бастады. Э.Мэй ұлттық қауіпсіздікті «ішкі және сыртқы екі компоненттің бірлігі ретінде қарастыру керек деп санайды, оларды кейде бір-бірін толықтырады, алайда көбінесе бір-бірімен қайшылыққа түсетін» деп санайды.

Белгілі ғалымдар: Д.Штайнбрунер, Д.Кауфман, С.Линн-Джонс, Т.Морган, Р.Ко-Хайн, Д.Най, П.Уилсон ұлттық қауіпсіздікті тек әскери позициядан қарау мүмкін емес деп санайды, бірақ «қауіпсіздікті тым кең түсіндіру» туралы өз алаңдаушылықтарын білдіреді. Қазіргі кезде батыстық ғылыми әдебиеттерде «демократиялық әлемді» түсіндірудің әдіснамасы белсенді түрде жасалып жатыр [12, 2 б.].

Қазіргі кезде еліміздің ұлттық қауіпсіздігінің негізгі міндеттері - қорғау, Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген әлеуметтік

қатынастарды сақтау және қолдану үшін жағдайлар жасау болып табылады. Сондықтан қазіргі уақытта ғалымдар ұлттық қауіпсіздік теориясының тұжырымдамалық аппаратын жетілдіру бойынша белсенді зерттеулер жүргізуде. Бұл С.В. Степашина, В.В. Серебрянникова, И.Н. Глебова, А.А. Прохожева, В.П. Сальникова, А.И. Васильева, А.В. Возжеников, М.И. Дзлиева, Ю.И. Дерюгин, В.Л. Манилова, В.И. Митрохин, Г.В. Осипова, А.В. Опалева, В.С. Пирумова, Л.И. Шершнева, А.Д. Урсула, С.В. Смутьский және басқа авторлар.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін сәтті шешу үшін осы мәселеге кешенді қарауды қажет ететіндігін атап өткен дұрыс. Жоғарыда айтылғандай, бұл «ядролық державалардың соғыстан бас тартуы; шекаралардың өзгермеуін қамтамасыз ету шараларын, халықаралық терроризмнің алдын-алу, қарыз мәселесі шешімдерін іздеу халықаралық қақтығыстарды және бір-біріне сенімді нығайтуды, адам құқықтарын жүзеге асырудағы ынтымақтастық, ғарышты тек бейбіт мақсатта пайдалану басқа ғаламдық мәселелерді шешу».

Қазіргі уақытта жаһандық қауіпсіздіктің жаңа жалпы тұжырымын іздеу жүріп жатыр. Жаһандық қауіпсіздік кез-келген аймақтар мен елдердің емес, бүкіл әлемдік адамзат қауымдастығының қауіпсіздігін қамтамасыз етуді білдіреді. Осыған Пальме комиссиясы ұсынғандай қарусыздану және қауіпсіздік жөніндегі тәуелсіз комиссия ұсынған ғаламдық қауымдастықтың ғаламдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күн тәртібі кіреді.

Атап айтқанда, американдық ғалымдар жаһандық өзара тәуелділікке байланысты қауіпсіздікті ұлттық немесе халықаралық мағынада емес, ғаламдық тұрғыда қарастыру қажет, ал дәстүрлі ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасын жаңа планетаның қауіпсіздігін білдіретін ғаламдық қауіпсіздік тұжырымдамамен ауыстыру керек деп тұжырымдайды.

Қазірдің өзінде әлемнің интеграцияланғандығы соншалық, қауіпсіздікті тар мағынада қарау мүмкін емес. Қауіпсіздік басқа мемлекеттің есебінен емес, басқа елдердің қауіпсіздік мүдделерімен келісе отырып қамтамасыз етіледі. Егер жаһандық қауіпсіздікке қол жеткізуге мүмкіндік болатын болса, бұл халықаралық қоғамдық игілік, ол бір мемлекеттің үлкен қауіпсіздігі екінші елдің қауіпсіздігін бұзуды (төмендетуді) білдірмейтіндігімен сипатталады.

Сондықтан АҚШ үкіметі ғалымдардың алдына нақты міндет қойып, ұлттық қауіпсіздік категориясын жан-жақты әзірлеу қажеттігі туралы мәселені күн тәртібіне қояды. Бірнеше жылдың ішінде американдықтар ұлттық қауіпсіздіктің тұжырымдамасын әзірлейді, соның негізінде мемлекеттік қауіпсіздіктің доктринасын жасайды, арнайы заң қабылдайды.

Мұның барлығы мемлекеттік аппараттың ішкі және сыртқы саясаттағы бағыт-бағдарларын айқындап береді. Бұған қоса, АҚШ-та арнайы мемлекеттік лауазым енгізіліп, Президенттің ұлттық қауіпсіздік жөніндегі арнайы көмекшісі тағайындалады. Кезінде Г.Киссинджер, З.Бжезинский сияқты белгілі ғалымдар осы саяси лауазымда арнайы қызмет атқарған.

Кеңестер Одағы ыдырағанға дейінгі кезеңде АҚШ ұлттық қауіпсіздік доктринасы негізінен КСРО мен Варшава шарты ұйымына қарсыласу, идеологиялық теке-тіресу, коммунистік әскери-саяси күштерден қорғану сипатында болды.

Ал қазіргі кезде КСРО жоқ, сәйкесінше АҚШ пен оның одақтастарына төнетін тікелей әскери қауіп те жоқ. Сондықтан да АҚШ ұлттық қауіпсіздік доктринасы да өзгерген, олар бүгін әлемдік супер держава болу, ғаламдық экономикада американдық компаниялар мен АҚШ мүддесінің үстем болуы, халықаралық террориизммен күресу, әлемде демократияны дамыту, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау сияқты асқақ мақсат-міндеттерді алдарына қойып отыр [13, 3 б.].

Қорыта айтсақ, зерттеушілер ұлттық қауіпсіздік ұғымының заман ағымына сай өзгертінін ескере келе, бұл құбылысты сипатайтын кейбір ерекшеліктерді көрсетеді:

1. Ең алдымен ұлттық қауіпсіздік - белгілі бір жағдайда мақсат-мұрат, мақсатты қондырғы ретінде анықталады. Бұл қауіпсіздіктің телеологиялық (грекше телеос – мақсат) әдіснамалық бағытын құрайды. Бұл әдіснама халықаралық құқық нормаларында кеңінен қолданылады.

2. Ұлттық қауіпсіздік - объективті және субъективті факторлармен анықталатын ұлттық саяси-құқықтық жүйенің қалыпты қызмет етуі мен дамуының жағдайы. Осыған байланысты «қауіпсіздік» сөзінің этимологиясы мыналарды қамтиды:

а) объективті, адамның ерік-жігеріне тәуелді емес, ұлттық қауіпсіздікке төнетін қатердің болмауы (объективті фактор);

б) ұлттық мүдделерді түрлі қауіп-қатерлерден мақсатты түрде қорғалуы (субъективті фактор).

3. Ұлттық қауіпсіздіктің ортақ нысаны – жеке тұлғаның, мемлекет пен қоғамның мүдделері гармониялы тоғысатын ұлттық мүдделер болып табылады.

4. Ұлттық қауіпсіздіктің сипаттамасы сандық және сапалық аспектілерге жіктеледі. Сапалық аспект – жүйенің «қоғамның, мемлекеттің, адамның) өмір сүруіне қауіп төндіретін ішкі және сыртқы қатерлердің жоқ болуы (немесе минималды болуы). Санды сапект екі құрамдас бөліктен - ықтимал және шынайы қатерлерден, осы қауіп-қатерлерге қарсы тұруға арналған құралдар мен әдіс-тәсілдердің жиынтығынан тұрады.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету субъектісі ретінде прокуратура органдарының алдына қойылған мақсаттар мен міндеттер елдің мемлекеттілігін дамыту мен қорғаудың қажетті элементтері болып табылады. Тұтас мемлекеттің міндеттері мен қызметтері арқылы прокуратура органдарының рөлі, құзыретінің көлемі мен сипаты, міндеттерінің мазмұны, негізгі қызмет бағыттары алдын-ала анықталған және оларға сәйкес келуі керек.

1.2 Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінің ұғымы

Қазіргі елдің қарқынды даму жағдайында методологиялық зерттеулер үлкен маңызға ие болды. Бұл процесс қоғамның экономикалық, әлеуметтік және басқа салаларындағы объективті өзгерістерге байланысты болады.

Олар ғылымның дамуына әсер етеді, бұл ғылыми білімдердің үнемі саралануы мен интеграциялануын пайымдайды. Бұрыннан белгілі болған ғылымдардың түбегейлі түрленуі мен көптеген жаңа ғылыми пәндердің пайда болуы жүріп жатыр.

Қоғамның тұрақты дамуы қазіргі заманның өзекті мәселесі болып табылады. Әлем ғалымдары адамзаттың өзінің өмір сүруіне ғаламдық қауіп – қатерлерді жоюға бағытталған адамдардың өмірі мен қызметін реттеу қажеттілігі туралы мәселені қойды. Қазіргі заманғы өркениет дамуының жалғасуы апатқа апаратындығы, қазірдің өзінде экологиялық тепе-теңдіктің бұзылуы салдарынан алапат техногендік апаттар, ұлтаралық шиеленістер және жаппай қырып жою қаруы бар жағдайында терроризмге алып келді.

Қазіргі кездегі идеология, сыртқы және ішкі саясат, экономика, әлеуметтану, ғылым мен техника, демография сияқты өзге де мемлекеттердің ерекшеліктері халықаралық қоғамдастықтың тұрақты және қауіпсіз дамуын қамтамасыз етпейді. Тиісті теориялық ережелерді әзірлемей және ол бойынша тәжірибеде күрделі кешенді шешімдер қабылдамай тұрақты даму мәселесін шешу мүмкін емес.

Ескі ғаламдық мәселелердің шиеленісуі мен жаңа ғаламдық мәселелердің туындауы көптеген ғылымдардың даму үрдісінде алынған білімдердің біріктірілуі жағдайында ғана жүзеге асырылатын үлкен бағдарламаларды дайындау қажеттілігін талап етеді. Әр түрлі сала мамандары күштерін байланыстыруды ғана емес кешенді объекті жөнінде ақпараттың анықталмағандығы және түбегейлі толық еместігі жағдайында әр түрлі көзқарастар мен шешімдерді біріктіру қажеттілігі туындайды. Бұл бастамалар әр түрлі ғылым әдістері синтезі мен өзара қарым – қатынас тиімділігін қамтамасыз ететін әдістер мен құралдар әзірлеу шарттары болып табылады [14, 41 б.].

В.Н. Садовскойдың пікірі бойынша жүйелі зерттеулер тәжірибесі қазіргі заманға білім салаларының екі бағытын атауға мүмкіндік береді. Біріншісі «біртұтас дамушы ретінде ғылымның кешенді картинасын құру қажеттілігімен» анықталады. Екінші тарабы жүйелік тәсіл мен ғылымтану арасында байланыс «жүйелік тәсіл дамуының қазіргі кезеңінде зерттеу қызметінің методологиялық талдауы әдістерінің бірі ретінде көрінуінен табылады».

Сондықтан бұрынғы уақытта әдістеме ұғымы ғылыми – танымдық қызметтің философиялық негіздері туралы көріністер жиынтығы басым болса, ал қазір ішкі сараланған және мамандандырылған білім саласы сәйкес келеді. Әдістемені әдістерге басымдық, шынайы және тәжірибеде тиімді білімге жету

жолдары ерекшелейді және ішкі механизмдерге бағытталғандық, қозғалыс логикасы мен білімді ұйымдастыру сипаттайды, ал талданып отырған жүйенің объективті құрылымын бөліп алу әдістемелік талдаудың маңызды шарты болып есептеледі.

Осылайша ғылым әдістемесі барлық көп қырлы әдістемелік және методикалық қағидалар мен тәсілдерді, ғылыми білімнің құрылыс нысандары мен операцияларын қамтитын бөлек өзіндік білім саласы болып табылса, онда оның бағыттайтын қағидалары нақты ғылыми деңгейде әдістемелік жұмысты ұйымдастырады.

Осы зерттеудің пәніне сәйкес Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, негізінде назарды «объектілерді жүйе ретінде» зерттеу жататын жүйелік тәсілге аударып, өз кезегінде ол зерттеуді объектінің тұтастығын ашатын және оның механизмдерін қамтамасыз ететін, күрделі объектінің әр түрлі байланыс типтерін анықтауға және біртұтас теориялық картинаға жинақтауға бағыттайды.

Ал әдістемелік тәсіл бола тұра демек бәрібір ғылыми ойлаудың кейпі мен құрылымын қозғап, жүйелік тәсіл қазіргі заманғы ғылымның барлығына өз әсерін тигізеді және Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін талдаудың әдістемелік негізі болып қала береді.

Жүйе грек тілінен аударғанда бөліктерден құралған, біріктіру, қосу, құрастыру. Ұзақ уақыт эволюция үрдісінде жүйе ұғымы ХХ ғасырдың ортасында негізгі әдістемелік және арнайы ғылыми ұғымдардың ішінен нақты орын алады [15, 23 б.].

Осы орайда, жүйе туралы алғашқы көріністер антикалық уақытта пайда болды. Аристотель барлық объектілерді «олардың мақсаттылығы тұрғысынан, түпкі мақсаты қырынан»; жүйе туралы оның негіздемесі «математикалық құрылымдар емес, бағынудың иерархиялық қатынасы бар».

Ежелгі дәуірден бастап қабылданған жүйелік табиғаты туралы идеялар Спиноза мен Лейбниц тұжырымдамаларында, 17-18 ғасырлардағы әлемнің жүйелілігін табиғи түсіндіруге ұмтылған ғылыми систематика құрылыстарында дамыған (мысалы, К.Линнейдің жіктелуі).

Білімнің жүйелік сипатының принциптері немістің класикалық философиясында дамыды: Канттың пікірінше, ғылыми білім - бұл тұтас бөліктерден басым болатын жүйе; Шеллинг пен Гегель білімнің жүйелі сипатын диалектикалық ойлаудың маңызды талабы ретінде түсіндірді. «Гегельдің логикасы - бұл жүйе», - деп Е.П. Ситковский. Сонымен, Н.В. Мотрошилова, жүйелілік идеясының дамуы, әсіресе Логика ғылымында «шынымен де Гегельдің диалектикалық ойының ең үлкен жетістіктеріне жатады» [16, 45 б.].

Гегельдің өзі былай деп жазды: «Мен, әрине, осы логика жүйесінде ұстанған әдіс, дәлірек айтсақ, бұл жүйе өздігінен жүреді, бұл айтарлықтай жетістіктерге, айтарлықтай көптеген жақсартуларына жол бермейді, бірақ сонымен бірге мен оның жалғыз шындық екенін білемін».

Диалектикалық әдісті дамыта отырып, К.Маркс пен Ф.Энгельс оны әлеуметтік жүйелерге қатысты қолданды. Сарапшылардың пікірінше, олар «бізге дәйектілік мәселесін арнайы методологиялық теория түрінде қалдырған жоқ, бірақ олар қоғам дамуының жүйелік теориясын және туындаған әр түрлі мәселелерге нақты жүйелік шешімдердің көптеген мысалдарын қалдырды жалпы қоғамды зерттеу» [17, 78 б.].

«Шындығында, әлемдік жүйенің кез-келген психикалық бейнесі объективті тарихи жағдайлармен, оның авторының физикалық және рухани ерекшеліктерімен шектелген болып қалады».

Тұтастай алғанда, біз жүйелік - тарихи аспект барлық генетикалық байланыстарды, буын байланыстарын зерттеуді қажет етеді деп есептейтін авторлардың пікірлерімен бөлісеміз, «егер белгілі бір жүйенің бір жүйесі немесе кезеңі екінші жүйені немесе басқа, дамудың жоғары сатысын тудырса функционалдық тәсілмен зерттелген жай-күйдің өзгеруін емес, жүйенің қолданыстағы жұмыс істеу формаларында өмір сүре алмауынан туындаған маңызды, мағыналы өзгерістерді болжайтын «берілген жүйенің» және байланыстардың дамуы, жұмыс істеудің сапалы жаңа деңгейіне шығу қажеттілігі».

Д.А. Керимова, «жүйелік зерттеулердің өзекті болуы кем дегенде екі маңызды жағдайға байланысты:

Біріншіден, өмірдің табиғи және әлеуметтік жағдайларын біртұтас, жүйелі және кешенді дамыту мен өзгерту қажеттіліктерінің барған сайын шұғыл қажеттілігі. Қазіргі кезде ғылымға ғана емес, сонымен қатар өндірісті, қоғамның әлеуметтік және рухани өмірін ұйымдастыруда және басқаруда, оның ішінде практикалық саясат пен қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу саласында жүйелік тәсіл мен әдісті енгізу қажеттілігі айқын көрінуде.

Екіншіден, қазіргі теориялық және практикалық білім мен белсенділіктің тереңдеуі, мамандануы және саралануы соншалық, әлеуметтік өмірдің жалпы көрінісі, әлеуметтік практика, бір-бірінен бөлек, бір-бірімен байланыссыз болып көрінетін және бір-бірінен оқшауланған іс-әрекеттің формасына айналады. Объективті қажеттілік тек білім мен белсенділікті жүйелеу үшін ғана емес, сонымен бірге оларды біріктіру, синтездеу үшін, әлеуметтік өмірдің, жалпы әлеуметтік практиканың жалпы көрінісін қалпына келтіру кезінде туындайды. Бұл тапсырма білім мен іс-әрекетті тереңдету, мамандандыру және саралау кезінде де, олардың интеграциясының жаңа, неғұрлым жоғары деңгейінде де жаңа раундтың негіздері мен алғышарттарын дайындайтын жүйелік зерттеулерді жүзеге асыруға шақырылған».

Әрбір жүйе оны құрайтын элементтер арасындағы байланыстар мен қатынастардың болуымен ғана емес, сонымен бірге жүйемен өзінің тұтастығын көрсететін қоршаған ортамен ажырамас бірлікпен сипатталады. Иерархия, көп деңгейлі, құрылымдық - жүйенің құрылымының ғана емес, сонымен қатар оның барлық жақтары мен деңгейлерінің өзара әрекеттесуі нәтижесінде тұтастығы қамтамасыз етілетін жұмысының қасиеттері. Көптеген жүйелердің

маңызды ерекшелігі - оларға ақпаратты беру және басқару процестерінің болуы. Көбіне бір-біріне сәйкес келмейтін әртүрлі деңгейдегі мақсаттардың болуы тән.

Жүйелік зерттеулердің даму процесінде ХХ ғ. жүйелік мәселелердің барлық кешенін теориялық талдаудың әр түрлі формаларының міндеттері мен функциялары нақтырақ анықталды. Мамандандырылған жүйелер теориясының негізгі міндеті - жүйенің әр түрлі типтері мен әр түрлі аспектілері туралы нақты ғылыми білімдерді құру болса, жалпы жүйелер теориясының негізгі мәселелері жүйелік талдаудың логикалық және әдіснамалық қағидаларының айналасында шоғырланған, метатеорияны құру жүйелерді зерттеу.

Жалпы жүйелік теорияны құрудың егжей-тегжейлі бағдарламасы 40-жылдардың аяғы мен 50-жылдардың басында ХХ ғасырдың әйгілі теориялық биологы Людвиг фон Бертоланфимен (1901-1972) ұсынылды.

Бертоланфи үшін, мысалы, «Жүйе - бұл өзара әрекеттесетін элементтердің кешені». Ол өзі де «Бертоланфидің анықтамасы – бұл «жүйе» ұғымының қатаң логикалық анықтамасынан гөрі, біз жүйелер деп атай алатын құбылыстар ауқымының түсініксіз сипаттамасы» деген пікірге келісе отырып, «орыс авторларының сыны» өкінішке орай орын алатын жүйелердің жалпы теорияларының жетілмегендігіне қарсы бағытталған» деп санайды.

Шетелдік авторлардың арасында «жүйе» ұғымын анықтауға бағытталған әрекеттер, атап айтқанда [15, 89 б.].

А.Рапопорт («жүйе - бұл бірліктердің (бөлшектердің, жеке адамдардың) жиынтығы ғана емес, әр бірлік оған әсер ететін себеп-салдарлық байланыс заңдарымен басқарылады, бірақ осы бірліктер арасындағы қатынастардың жиынтығы»);

Р.Л. Акоф («кең мағынада және өте дәл емес жүйені анықтауға болады! - бір-біріне тәуелді бөліктерден тұратын кез келген мән, - тұжырымдамалық немесе физикалық»);

М.Д. Месарович, ол «шын мәнінде бар жүйе» терминін «тек физикалық, экономикалық және т.б. (немесе тіпті тұжырымдамалық) өзара байланысты объектілер (немесе құбылыстар)», оның таңдаған зерттеу бағыттары шеңберінде анықталған;

Д.Холл және Р.Е. Фейжин («Жүйе - бұл объектілер арасындағы және олардың арасындағы қатынастармен бірге объектілер жиынтығы атрибуттар (қасиеттер)» [18, 17 б.].

И.Клир, «шамалар жиынтығы, талдау деңгейі, шамалар арасындағы қатынастар, осы қатынастарды анықтайтын қасиеттер, бұл қандай ғылыми пәннің объектісі ретінде анықталғанына қарамастан, әр жүйенің басты белгілері болып табылады» деп санайды және ол үшін «жүйе ... сыртқы шамалар арасында көптеген абсолютті байланыстар бар; Әлемнің барлық элементтері мен сипаттамаларының тұрақты мінез-құлық жиынтығынан тұратын жиынтық; талдау деңгейінде қарастырылатын шамалардың жиынтығы».

М.Тода мен Е.Х. Шуфорд (кіші), «кең мағынада жүйе жеке тұлға ретінде қарастыруға болатын барлық нәрсе бола алады» деп санайды және т.б.

Көріп отырғандай, әдетте авторлар жүйенің әр түрлі типтерін талдауға назар аудара отырып, жүйенің ең жалпы анықтамаларымен шектеледі, ұғымның өзін нақтыламайды. А.Рапопорттың «жүйе» термині бойынша келісімге келу мүмкіндігі туралы күмән келтіріп, мысалы, келесі формулада көрсетеді: «жүйе» терминін қолданылу аясын қандай класқа жатқызбай нәтижесіз ұзақ пікірталастан аулақ болу керектігін көрсетіп, «жүйе» деген сұрақ тек ғана «біз жүйені не деп атаймыз» туралы ғана сұрақ болуы мүмкін.

А.Д. Холл және П.Е. Фейжин жоғарыда келтірілген анықтаманың «өте қысқа және жеткіліксіз түсініксіз екенін, сондықтан ... жүйе ұғымының мұндай анықтамасы жеткілікті деп сену қиын екенін ескертеді. Бұл қиындық анықталған тұжырымдаманың табиғатынан туындайды, оны толық және дәл сипаттауға болмайды» деп санайды авторлар [18, 17 б.].

Осыған байланысты В.Н.Садовский, Е.Г.Юдин және Д.А. Керимов «Бұл авторлар зерттеу нәтижелерін қорытындылап, аяқталған тұжырымдамадан гөрі жаңа міндеттер мен перспективаларды белгілейді», «егер жүйелік мәселелерді зерттеушілердің барлығы дерлік «жүйе» ұғымын өз түсінігіне сүйенсе, бұл ұғымның сансыз көп түріне жолығамыз».

Сонымен қатар, орыс зерттеулері де жүйе ұғымының анықтамаларымен бірдей дәрежеде көптігін ескеру қажет. А.И. Уемов жүйенің тұжырымдамасын анықтауда әр түрлі авторлар енгізген ерекшеліктерден осындай әркелкілікті «ғылымның әдіснамасында белгілі бір бағыт ретінде жүйелік тәсіл туралы айтуға бола ма деп күмән тудырады».

Одан да үлкен мәселе - заң әдебиетіндегі жүйе ұғымының анықтамасы, мұнда да осы мәселе бойынша бірлік жоқ. Мысалы, осы бағыттағы белгілі бір әрекеттер Л.Б. Тиунова жасады, бірақ онымен Д.А. Керимов келіспеді.

Д.А. Керимовтың пікірінше, жүйе ұғымына қатысты өзінің және басқа осыған ұқсас анықтамалары «соншалықты дәл емес, олар қоғамдық өмірдің әр түрлі құбылыстарына, тіпті заңға қатысты деп әрең айта алады». Сонымен бірге Д.А.Керимов, жүйені түсінудің көптеген тәсілдерінің арасында, В.С. Тюхтинаның анықтамасын ажыратады. Ол жүйені былай түсінеді «белгілі бір қасиеттер мен байланыстарға сәйкес бірізділіктің белгілі бір түріне ие болатын және ішкі тұтастығымен сипатталатын, мінез-құлықтың салыстырмалы дербестігімен сипатталатын салыстырмалы тұрақты бірлігі бар өзара байланысты элементтердің (кез-келген сипаттағы) жиынтығы және (немесе) қоршаған ортада осы жиынтықтың болуы».

Д.А. Керимов пайымдауынша бұл тәсіл де толықтай қанағаттандыра алмайды, өйткені «біріншіден, бұл жүйелік бүтін бөліктер арасындағы байланыстардың объективті, табиғи, қажетті сипатын көрсетпейді, екіншіден, мағыналық ерекшеліктері тұрғысынан тұтас бөліктердің байланысын белгілемейді» Д.А.Керимовтың айтуынша, «осы маңызды пункттерсіз», құқықтың жүйелік сипатын түсіну, оны, бір жағынан, басқа интегралды

құқықтық формациялардан, ал екінші жағынан, құқық құрылымынан бөлу мүмкін емес.

Біздің ойымызша, «жүйе» терминін анықтау мен түсіндіру тәсілдерін жіктеуді В.Н.Садовский жүргізді. Ол берген ресейлік және шетелдік зерттеушілер анықтамаларының тізімінде ғана 30-дан астам атаулар бар. Сонымен бірге автордың өзі жүйені «белгілі бір тәртіпте реттелген, өзара байланысты және белгілі бір интегралды бірлікті қалыптастыратын элементтер жиынтығы» деп атауды ұсынады.

Мақсаттылығымен шектелу туралы оймен келісіп, «В.Н. Садовскийдің бұрын берілген тек энциклопедиялық анықтамасы, қолданбалы мәселелерді шешудің мәніне сәйкес келеді ». Сонда жүйе - бұл белгілі бір тұтастықты, бірлікті қалыптастыратын «бір-бірімен қатынастар мен байланыстардағы» элементтер жиынтығы (немесе бірлестігі) [16, 17 б.].

Жоғарыда айтылғандарға байланысты әр жүйеде бүкіл жүйенің даму сипатын анықтайтын буындар (сілтеме) болады деп болжау қисынды. Құқықтық жүйенің мұндай орталық буыны (егер ол шынымен де заңды болса), әрине, конституция, ол қоғамдағы қатынастарды құқықтық реттеудің, жүйені қолданудың және мемлекет, қоғам және жеке тұлғаның қауіпсіз дамуын қамтамасыз ететін бүкіл жүйенің өзегі болып табылады.

Бұл тұрғыда Қазақстан Республикасы прокуратурасының өзі мемлекет атынан Қазақстан Республикасы Конституциясының сақталуын және қолданыстағы заңдардың орындалуын қадағалайтын органдардың бірыңғай орталықтандырылған жүйесі екендігі айдан анық. Қазақстан Республикасы аумағында, ол өз кезегінде елдің қауіпсіздік жүйесінің элементі болып табылады, сонымен бірге заңдылықты тұрақтандырудың нақты мақсатын орындайды және олардың барысында мемлекеттік қауіпсіздік жүйесінің барлық элементтеріне әсер етіп қызмет атқарады.

Әр түрлі тұрақсыздандырушы әсерлер жағдайында қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық және унитарлы құрылымының тұрақтылығын жүйелі түрде қарастыру оның тұрақтылықтың динамикалық түрі екендігін көрсетеді. Ол тек экономикалық, идеологиялық және басқару салаларындағы мемлекетті сипаттайтын параметрлердің нақты анықталған қатынастарымен жүзеге асырылады.

Әлеуметтік тұрақтылық пен әлеуметтік жүйенің қауіпсіздігі арасында тікелей байланыстар бар. Мемлекеттілікті нығайту ортаны «экономиканы ұйымдастыруға либералды тәсілді қолдай отырып, әлеуметтік қорғау критерийіне сәйкес» құрылымдауға негізделген.

Өтпелі кезеңдегі келеңсіз шығындарды еңсеру үшін шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау қажет, бұл қоғамның «орта тап» деп аталатын қабатын құруға ықпал етеді, ол қазіргі уақытта әлі де жеткілікті емес экономикалық және әлеуметтік-саяси тұрақтандырушы рөлін ойнау үшін қалыптасқан қазақ қоғамының қауіпсіз дамуы.

Сонымен қатар, қазіргі кезде мемлекет Қазақстандағы шағын бизнесті қылмыстан, бюрократиялық озбырлықтан, сыбайлас жемқорлықтан, тек салық ауыртпалығынан қорғау мәселелерінің өзектілігін ескере отырып, заңнамалық базаны және жалпы алғанда саясатты соған байланысты жедел жетілдіріп келеді, ал оның көпшілігі елдің әлеуметтік қауіпсіздігіне кепілдік беретін факторлар қатарына жатқызуға болатын кәсіпкерлер қабаты. Бұл мақсаттарға прокуратура органдарын шағын және орта бизнесті заңсыз әрекеттерден, мемлекеттік және жергілікті органдардың тексерулерінен қорғауды қамтамасыз ету процесіне қосу шаралары қызмет етеді.

Халықты әлеуметтік қорғау критерийі теориясы бойынша білім беру, ғылым, денсаулық сақтау, экологиялық қауіпсіздік және зейнетақы төлемдері жүйесіне қолданылады. Әлеуметтік критерийді экономикалық бағдарламалар, саяси және мемлекеттік құрылыс пен сыртқы саяси қызмет негізінде қою ұсынылады. Сонымен қатар қауіпсіздік объектілері: адам, ұжымдар, ұйымдастырушылық жүйелер, мемлекет сияқты және мемлекет өзінің функцияларының жиынтығын жүзеге асыруы ажыратылады.

Қауіпсіздік теориясы «өмір сүруге қауіп төндіретін жүйенің жұмыс істеу режимдерінің пайда болуын және олардың алдын - алу шараларын болжайтын ғылым» ретінде қарастырылады.

Жүйе өзінің жұмыс істеу барысында қоршаған ортамен байланысты. Зерттеушілердің көпшілігі қауіпсіздік тұжырымдамасының екі жағына назар аударады: сыртқы және ішкі. Олардың біріншісі объектінің қоршаған ортаға әсер етуімен сипатталады, ал екіншісі объектінің қоршаған ортаның кері әсерін бейтараптандыру қабілетін көрсетеді.

Ішкі және сыртқы қауіпсіздік бір-бірінен бөлінбейді және мемлекеттік және қоғамдық жүйенің тұтастығын қамтамасыз етеді, өйткені жүйе тұтастай алғанда тек сыртқы ықпалдың әсерінен ғана емес, сонымен қатар ішкі қайшылықты процестердің әсерінен жұмыс істеуі керек.

Сонымен бірге қауіпсіздікті жүйенің элементтеріне жатқызуға болмайды, бірақ бұл сапалық көрсеткіш және оның тұтастығының негізгі мазмұны. Сондықтан жүйенің қауіпсіздігі «оның динамикасына байланысты» және динамикалық сипаттамалардың бұзылуына (тұрақтылық, өтпелі процестердің сапасы, бақылауға, бақылануға, сәйкестендіруге) сәйкес келеді, оның «жүйенің тұтастығын сақтаудың ең адекватты мәселесі бұл оның жұмысының тұрақтылығы», егер жүйенің бұзылуына әкелмесе, онда ол өз функцияларын орындамауға немесе «ең болмағанда басқару сапасының нашарлауына» әкеледі.

Жүйелік көзқарас тұрғысынан «Қауіпсіздік - бұл жүйенің динамикасын да, жүйенің техникалық орындалуын да сипаттайтын кез-келген күрделі жүйенің сапасын бағалаудың күрделі өлшемі».

Ұлттық қауіпсіздік ұғымының қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілерде нақтыланған анықтамасы «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңында берілген. Заңда: «Қазақстан Республикасының

ұлттық қауіпсіздігі (бұдан әрі – ұлттық қауіпсіздік) – адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі».

Заңның осы және басқа нормаларын «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасы Заңының негізгі нормаларымен салыстырмалы түрде талдағанда ұлттық қауіпсіздік мазмұнының мақсаттармен және іс жүзінде прокуратура органдарының міндеттері, оларды құқықтық тәртіптің жалпы құқықтық категориялары арқылы қамтамасыз ету арқылы оның функциялары толық сәйкес келуін байқау қиын емес.

Әдебиеттерде жүйенің қауіпсіздігі тұжырымдамалары негізінде келесі принциптерді қарастыру ұсынылады:

- жүйелілік - өзара байланысты элементтердің жиынтығы ретінде (субъектілер);

- жүйе элементтері арасындағы қатынастармен ғана анықталатын құрылым;

- жүйенің даму бағытына сәйкестік өлшемі ретіндегі тәртіпті - «қойылған» мақсаттар мен жүйенің бейімделу дәрежесі - сыртқы ортадағы қарама-қарсы (бәсекелес) жүйелердің жұмысына (әсерлеріне);

- жүйенің өзін-өзі сақтау шарасы ретінде қарастырылатын және оның ішкі құрылымын жақсартуға, оның тұрақтылық шекарасын арттыруға деген ұмтылыс беріктігі;

- жүйенің жұмысындағы деструктивті өзгерістерге жүйенің сапасы, күйі немесе төзімділік (бейімделу) дәрежесі ретінде анықталған тұрақтылық, бұл жағымсыз салдар туындаған жағдайда қалпына келтіруге мүмкіндік береді; соңғысы бұрыннан бар «тепе-теңдік», яғни мақсатты функцияларын толық көлемде орындау;

- конфронтация кезінде жүйелердің мінез-құлқының сыртқы және ішкі заңдылықтарын сипаттайтын траекториялардың арақатынасын көрсететін тиімділік.

Ұлттық қауіпсіздік, жүйе бола тұра, оны жасайтын өзіндік түбегейлі айырмашылықтарға ие. Оларға оның тұжырымдамасы, институционалдық-құқықтық базасы және ұйымдастырушылық-әкімшілік сипаты жатады.

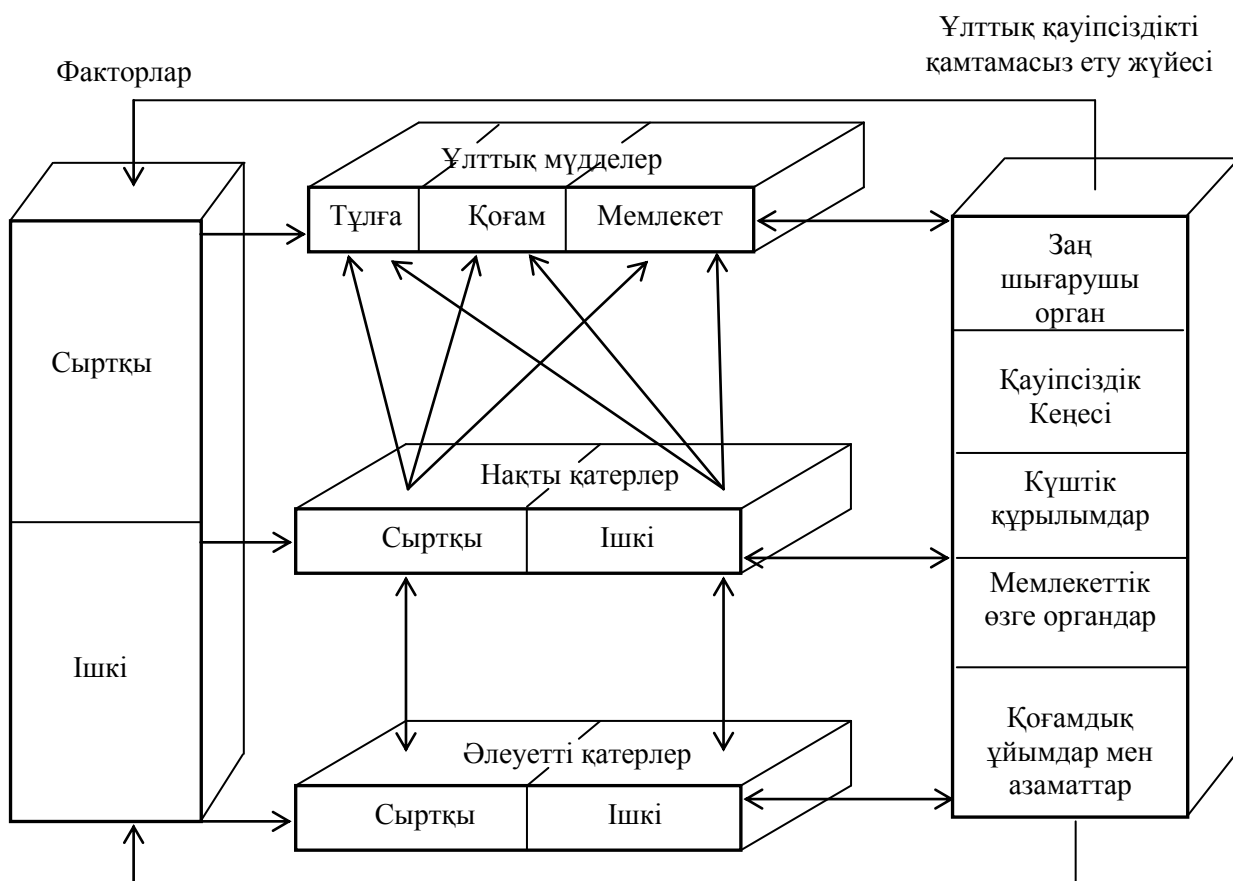
Оның тұжырымдамасы қоғамның белгілі бір күйі үшін оның тарихи дамуының белгілі бір кезеңінде басымдықтар жиынтығын айқындауды болжайды. Институционалды-құқықтық база осы басымдықтарды қамтамасыз ететін нормалар мен құқықтармен қалыптасады. Ал ұйымдастырушылық-әкімшілік сипат ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету субъектілері болып табылатын мемлекеттік органдар мен басқа ұйымдардың оңтайлы құрамы мен құрылымының болуын болжайды.

Ұлттық қауіпсіздік жүйесінің құрылымында зерттеушілер өздерінің көзқарасы бойынша «олардың қызмет етуі мен қалыптасуын ашу тұрғысынан үлкен қызығушылық тудыратын» бірқатар элементтерді анықтайды, атап

айтқанда: ұлттық мүдделер, қауіп-қатерлер, объектілер мен субъектілер. Б.Л.Райгородскийдің бұл элементтер бүкіл ұлттық қауіпсіздік жүйесінің «осін» құрайды деген пікірімен келісуге болады» [19, 5 б.].

Қауіпсіздік жағдайы әрқашан салыстырмалы және динамикалы. Әрбір нақты кезеңде ол әр түрлі деңгейге ие, ол бірінші кезекте ішкі және сыртқы қауіп-қатерлердің ауырлығымен, Қазақстан және осындай шиеленіскен мемлекеттің басқару жүйесімен оларға жауаптың күйімен және сипатымен анықталады.

Ұлттық қауіпсіздікке қатысты «бұл өте күрделі, көп деңгейлі функционалды жүйе, онда жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік мүдделерінің өзара әрекеті мен қарама-қайшылығы осы мүдделерге қауіп төндіре отыратын ішкі және сыртқы үздіксіз орын алады». Көрсетілген авторлар ұсынған жүйе келесідей көрінеді (Сурет -1):

Ұлттық қауіпсіздік жүйесі адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік мүдделеріне негізделген, олардың жиынтығы, Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасында атап көрсетілгендей, ұлттық мүдделерді құрайды [20, 5 б.].

Ұлттық қауіпсіздік стратегиясы макродеңгейдегі негізгі салаларды (объектілерді) анықтайды, бұл кезде «ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күштері мен құралдары өздерінің күш-жігерін ғылыми, білім беру,

халықаралық, рухани, ақпараттық, әскери, қорғаныс-өндірістік және экологиялық салалардағы, сондай-ақ қоғамдық қауіпсіздік саласындағы ішкі саяси, экономикалық, әлеуметтік салалардағы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған».

Осы құқықтық қатынастардың барлығында дерлік прокуратура органдары заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету және олардың мақсаттарына жету арқылы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіне және оның субъектілеріне әсер ете отырып, сәйкесінше әрекет етеді.

Мемлекетте тиісті құқықтық құралдарды қолданбай ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесін қалыптастыру мүмкін емес, өйткені аталған жүйенің тиімді қызмет етуін, оның бөлшектерінің жүйелілік сипатын өзара үйлесімді әрекеттесу механизмінің қамтамасыз ететін заң болып табылады.

Ұлттық қауіпсіздік саласындағы зерттеушілердің пікірінше Қазақстанда «жалпы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құқықтық негізі құрылды, ол өзара байланысты және ішкі келісілген іргелі нормативтік құқықтық актілердің жиынтығын қамтиды, ол құқықтық қатынастар саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуге бағытталған елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету құқықтық қағидалар мен нормаларды қамтиды.».

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық негіздерін белгілейді, қауіпсіздік жүйесін және оның органдарын, сондай-ақ олардың қызметінің заңдылығын бақылау және прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру мен қаржыландыру тәртібін белгілейді.

Заңның 1-бабы қауіпсіздік ұғымы мен оның объектілеріне келесідей анықтама береді:

«Ұлттық қауіпсіздік – адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі»;

«Ұлттық мүдделері – іске асырылуынан мемлекеттің адам мен азаматтың құқықтарын, қазақстандық қоғамның құндылықтарын және конституциялық құрылыс негіздерін қорғауды қамтамасыз ету қабілеті байланысты болатын, Қазақстан Республикасының заңнамалық тұрғыдан танылған саяси, экономикалық, әлеуметтік және басқа да қажеттіліктерінің жиынтығы»;

Заңға сәйкес қауіпсіздіктің негізгі объектілеріне: адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары; қоғам, оның материалдық және рухани құндылықтары; мемлекет, оның конституциялық құрылысы;

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Заңының басты ерекшелігі - мемлекеттік-құқықтық принциптер қорғалатын барлық үш «блокқа» - жеке тұлғаға, қоғамға және мемлекетке енеді. Мемлекеттік мүдделерден туындайтын басымдылықтарды, әр түрлі қауіпсіздік түрлерінің корреляциясын, мақсаттарын тек мемлекет анықтай алады.

Бірақ аталған Заңның айтарлықтай кемшілігі, біздің ойымызша, ұлттық қауіпсіздік объектісі ретінде мемлекет территориясының тұтастығы мен егемендігі алынбаған (Қосымша - 2).

Заң ұлттық қауіпсіздіктің барлық мәселелерін қарастыруға жүйелі көзқарас қажеттілігін қарастырады. Бұл жүйелілік «тұлға, қоғам және мемлекет» үш тұғырында емес, оның қызметінің нәтижесінде туындайтын сыртқы және ішкі қауіпсіздік үйлесімінде, оның әскери, әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси, экологиялық, ақпараттық, мемлекеттік және қауіпсіздіктің түрлерінің құрылымында жатады.

Іс жүзінде Заң «ұлттық қауіпсіздікті азаматтардың, қоғамның, мемлекеттің мүдделерінің өзара әрекеттесуі және ішкі және сыртқы мүдделер үшін қауіп-қатерлер үздіксіз жүретін күрделі көп деңгейлі функционалды жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар мүдделер де, қауіп-қатерлер де ішкі және сыртқы ортаның түрлі факторларымен, сондай-ақ ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету іс-әрекеттерімен үнемі өзара байланысты болады. Бұл жүйенің мақсатты қызметі - бұл мүдделерді қауіп-қатерден қорғау дәрежесі».

Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы Заңы қауіпсіздік саласындағы қатынастарды реттейтін заңнама ретінде, қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысатын заң шығарушы, атқарушы және сот органдары, мемлекеттік, қоғамдық және басқа ұйымдар мен бірлестіктер, заңға азаматтар құратын қауіпсіздік жүйесін анықтады.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы Заңында қауіпсіздік жүйесінің жүзеге асыру прокуратура субъектісіне тікелей байланысты негізгі функцияларын анықтайды:

- ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күштерін ұдайы дайындықта ұстау;

- ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіп-қатерлерді анықтау, талдау, бағалау және болжамдау;

- ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіп-қатерлердің алдын алу және оны бейтараптандыру жөнінде жедел және ұзақ мерзімді шаралар кешенін әзірлеу және жүзеге асыру;

- Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарға сәйкес халықаралық және өңірлік қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысу болып табылады [21, 5 б.].

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңның талаптарына сай жеке тұлға, қоғам мен мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі нақты қызметтерін орындау мақсатында ұлттық қауіпсіздіктің мемлекеттік жүйесі қалыптасады.

Бұған байланысты жекелеген авторларда «Ұлттық қауіпсіздік мәселелерін шешу қандай дәрежеде арнайы жүйені құруды қажет етеді немесе біз «мемлекеттік биліктің жекелеген органдарымен ғана шектеле аламыз ба?» - деген орынды сұрақ туындайды.

Осы ретте, А.Прохожевтың, «ұлттық қауіпсіздік мәселесіне жүйелі жан-жақты көзқараспен қарап, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жекелеген арнайы мемлекеттік ведомстволардың, тіпті қауіпсіздік күштерінің емес, бүкіл мемлекеттік органдардың басты міндеті» деп есептейді, сондай-ақ «елдегі барлық табиғи және адам ресурстарын қолдан келгенше шоғырландыру және үйлестіру» ұлттық қауіпсіздікті нығайтуға бағытталған тұжырымдамалық шараларды іс жүзінде жүзеге асыру жөніндегі іс-шаралар» айтқан сөзін атап өткен жөн [22, 45 б.].

Ал, «Ұлттық қауіпсіздік жүйесінің құрамдас бөліктері арасындағы экономикалық, шикізаттық ресурстарды, адами ресурстарды біркелкі емес бөлуді» ескере отырып, «өлшеу және объективті бағалау аппараты күрделі модельдер мен сараптамалық жүйелер болуы керек, оларды стандарттау жүргізілуі керек жоғары мемлекеттік органдардың өкілдерінен тұратын сараптамалық-талдамалық топтармен жүзеге асырылады».

Осыған байланысты құқықтық қамтамасыз етудегі ең маңыздысы - Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы Заң болса да, ұлттық қауіпсіздіктің жүйелік және құрылымдық сипаттамаларын тек бір құқықтық құжат немесе бір орган шеңберінде шектеуге болмайды.

Әдебиеттерде ұлттық қауіпсіздікті тек осы шеңберінде және әрекет ету аясында анықтауға болмайтындығы өте жөнді атап көрсетілген және мемлекет аумағында аталған заңмен құрылған құқықтық кеңістіктің жеткіліксіздігінен туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін көптеген нормативтік - құқықтық актілердің жұмыс жасау фактісі көрсетіледі.

Бұл жағдайда ғылыми талқылауға тақырып жоқ сияқты, өйткені ұлттық қауіпсіздік жалпы теориясының шеңберінде бұл мәселенің құқықтық компонентін жан-жақты талдау мүмкін емес екендігі айқын және маңызды элементтердің бірі кез-келген заңды іске асыру механизмі оның орындалуын қамтамасыз ету мақсатында заңның белгілі бір талабын нақтылайтын нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау.

Бірқатар авторлар ұлттық қауіпсіздіктің ұйымдастырушылық-құқықтық мәселелерін талдай отырып, оны қамтамасыз ету жүйесінде екі негізгі аспектіні көреді: «тиісті құрылымдардың болуы және осы мәселелер бойынша шешімдер қабылдау мен жүзеге асырудың белгілі бір процесі» деп санайды ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесі «бұл ұлттық қауіпсіздік саласында мемлекет қабылдаған стратегияны қолданыстағы заңнама негізінде нақты ведомстволардың, қоғамдық бірлестіктердің және азаматтардың үйлестірілген қызметіне айналдыруға мүмкіндік беретін механизм» болып табылады.

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі «жеке адам, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қорғайтын және елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндеттерін қамтитын, осы мақсатта мемлекет ұйымдастыратын арнайы органдардың бірлігі ретінде түсініледі және осы мақсатта қатаң белгіленген нысандардағы мемлекеттік басшылықты жүзеге

асырады және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету функцияларын іс жүзінде жүзеге асырады».

Заң қауіпсіздіктің негізгі объектілері - тұлға мен оның құқықтары мен бостандықтары; қоғам - оның материалдық және рухани құндылықтары және мемлекет - оның конституциялық жүйесі, туралы айтылатындығын ескере отырып, тиімді жұмыс істеуі үшін барабар саяси және құқықтық шешімдер қабылдаудың және ең алдымен жүзеге асырудың дұрыс жұмыс істейтін механизмнің ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінде маңыздылығы айқын.

Содан кейін мемлекет құрған ведомствоаралық құрылымдардың қызметі шынымен жүйелілік сипатқа ие болады, ал жалпы барлық жағдайда Қазақстан Республикасы аумағында әрбір азаматтың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мемлекеттің міндеті және қолданыстағы заңнамаға сай оның шекарасынан тыс орналасқан республика азаматтарының қорғалуы мен тиісті қамқорлығына кепілдік береді.

Осы жағдайларда прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздік туралы заңнаманың оны қамтамасыз етудің барлық субъектілері осы қызметті жүзеге асырудың маңызды шарты ретінде жүзеге асыруын қамтамасыз етудегі рөлін атап өту өте маңызды.

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесіндегі прокуратураның қазіргі заманғы жағдайлардың жиынтығымен ұстанымы оның өзіне тән белгілерімен анықталады, олар: а) қазіргі заманғы заңдылық қағидасы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесі прокуратура органдарының құзыретімен, оның қызметінің мәні мен міндеттерімен органикалық түрде үйлеседі, олардың ажырамас бірлігін білдіреді; б) ұлттық мүдделердің мәнін анықтайтын адамның, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделері прокуратура органдарының құқық қорғау қызметіндегі жұмыстың тұрақты басымдықтары болып табылады; в) ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіп-қатерлерді анықтау, болдырмау мен оның алдын-алу прокуратура органдарының органикалық бөлігін құрайды, оның адам құқықтары жөніндегі миссиясын күшейтеді; г) прокуратураның функционалдық қызметі ұлттық қауіпсіздікке қатердің негізгі түрлері пайда болатын және дамитын құқықтық қатынастардың барлық салаларына таралады; д) ұлттық қауіпсіздік органдары мен бүкіл мемлекеттік органдарға прокуратура органдары әрдайым түзетуші әсер етеді.

Сонымен бірге, прокуратураның әмбебап мемлекеттік-құқықтық институт ретіндегі қазіргі орнының басты ерекшелігі ұлттық қауіпсіздік жүйесінің ажырамас бөлігі болып, бірінші кезекте тиісті заңдардың орындалуын қадағалайтын орган ретінде прокуратура елдің бақылау және қадағалау жүйелерінің тірек орталығы.

1.3 Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесіндегі прокуратура органдарының мемлекеттік - құқықтық институт ретіндегі рөлі

Мемлекеттің іргелі міндеті ретінде ұлттық мүдделерін қорғау олардың функционалдық мақсатына және ведомстволарына қарамастан барлық мемлекеттік органдардың орнын, рөлін және күш-жігерін үйлестірудің жоғары деңгейін дәл анықтау негізінде оларды қамтамасыз етуді қажет етеді.

Сонымен бірге, Қазақстанның өтпелі кезеңін ескере отырып, өзге елдердің құрылысын, реформаларын кенеттен көшіріп алмай, ғылыми негізделген мемлекеттік-құқықтық тексерілген бағыты негізінде ғана құрылған құқық қорғау органдары жүйесін жасауға болады, ондай жүйеде прокурорлық қадағалау лайықты орын алатыны сөзсіз.

Қазақстан Республикасының прокуратурасының мақсаты мемлекеттегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға бағытталған теңдессіз мемлекеттік-құқықтық институт [23, 87 б.].

Қазақстан Республикасының прокуратура органдары мемлекет атынан Қазақстан Республикасы Конституциясының сақталуын және елеміздегі қолданыстағы заңдардың орындалуын қадағалауды жүзеге асыруға құқығы бар бірыңғай орталықтандырылған жүйені құрайды.

Прокуратура органдарының ұйымдастырылуы мен қызметінің қатаң түрде орталықтандырылған сипаты прокуратура жүйесінің барлық деңгейлерінде кәсіби дайындық пен қызметтік тәртіпті жоғары деңгейде қамтамасыз етуге жағдай жасайды, прокуратура кез-келген күрделі аймақтық, аймақаралық және ұлттық сипаттағы міндеттерді орындауға жедел жұмылдыруға кең мүмкіндіктері бар деп санаймыз.

Прокурорлық жүйенің иерархиясында алатын орнына қарамастан, барлық прокуратура органдары біртұтас жүйе құрап, мақсаттары мен міндеттері ортақ және барлық деңгейдегі прокуратура органдарының өкілеттіктері бірыңғай сипатта көрсетілген Қазақстан Республикасы Конституциясы талаптарының дәлме-дәл және біркелкі сақталуын, өзге де нормативтік-құқықтық актілердің сақталуын прокурорлық қадағалау жүйелі механизмінің мақсатты, үйлестірілген қызметі үшін прокуратура органдарының бірлігі негіз болып табылады [25, 187 б.].

Қазақстан Республикасындағы прокуратура жүйесінің бірлігі ел аумағында прокуратура органдарының бірыңғай жүйесінің құрамына кірмейтін прокуратура органдарын құру және жұмыс істеу мүмкіндігін жоққа шығарады, бұл қазақстандық прокуратураның монолиттігінің тағы бір маңызды кепілі болып табылады.

Осы орайда, Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» Заңының 3-бабының 1-тармағына былай бекітіледі: «Прокуратура төмен тұрған прокурорлар жоғары тұрған прокурорларға және Бас Прокурорға бағынатын бірыңғай орталықтандырылған жүйені құрайды.» [24].

Прокуратура органдарының бірлігі қағидасында объективті түрде бекітілген прокуратура жүйесінің адам құқықтарының жоғары әлеуеті ұлттық мүдделерді қорғау мәселелерін шешуде аса назар аударуға тұрарлық, оның үстіне прокуратура органдарының негізін бұзбай, оны жан-жақты нығайту қажет, бұл прокуратураның жаңадан пайда болған қарсыластарының соңғы жылдардың ішінде байқалған бірнеше рет жасаған әрекеттері көрсетеді.

Соған қарамастан, әр түрлі деңгейдегі көптеген кездесулер мен пікірталастардың нәтижесінде көптеген шетелдік сарапшылар, атап айтқанда Еуропалық Кеңестің сарапшысы, Швейцариядан келген институт директоры Джагри Томан қазірдің өзінде «прокурордың рөлі мен оның қағидаттары» (сипаттамалары) тарихи дамудың жалпы моделіне, әр елдің құқықтық, экономикалық және әлеуметтік жағдайларына негізделген» [25, 2 б.].

Прокуратура органдары конституциялық қағидаларға негізделіп, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша өзекті мәселелерді, оның ішінде ішкі қатерлерді жою арқылы тиімді шешуге қауқары бар. Прокурорлық қадағалау мемлекеттегі заңдылықты қамтамасыз етудің негізгі жолы болып табылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабында айқындалып: «Прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына заңда белгіленген шекте және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады»-деп көрсетілген.

Бұл дегеніміз, прокуратураның назары бүкіл ел ауқымындағы мәселелерге аударылған, оның ведомстволық мүдделері жоқ. Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерін заңдылық негізінде қорғау прокуратура жүйесінің, оның ішінде ұлттық қауіпсіздік саласындағы негізгі мақсаттары мен міндеттерінің мазмұнын анықтайды.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының 1995-2020 жылдардағы жұмысын талдау көрсеткендей, әрбір сұрақ мемлекет пен қоғам өмірінің маңызды салаларында Қазақстан Республикасының ұлттық мемлекеттік мүдделерін қамтамасыз ету мәселелеріне тікелей қатысты болып табылады.

Өзінің әлеуметтік, саяси және құқықтық миссиясының ерекшеліктеріне байланысты Қазақстан Республикасының прокуратурасы көпфункционалды прокуратура болып табылады. Өзара байланысты функциялардың кең ауқымы, қызмет сипатының айқын әмбебаптығы ұлттық мемлекеттік мүдделерін қорғауда туындаған мәселелерді шешімін табу мақсатында прокуратура органдарының құқықтық құралдары кеңінен қолданытындығын көрсетеді [26, 45].

Үш тармақтан: заң шығарушы, атқарушы және сот тұратын Қазақстан Республикасының мемлекеттік билігінің әрбірімен қызметтік байланысты, бірақ тәуелсіз ретінде прокуратура органдары мемлекеттік құрылымда заңдардың сақталуын қадағалауға бағытталған белгілі бір орынды иеленетіні және мемлекеттік қызметтің ерекше түрі екендігі белгілі.

Қазақстан Республикасының Конституциясы мен «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Заңын талдау нәтижесінде өте маңызды бірқатар ережелер шығады.

Біріншіден, құқықтық тәртіп пен заңдылықты қадағалау - бұл мемлекеттік қызметтің ерекше түрі, оны қоғамдық немесе басқа бірлестіктер, мекемелер мен лауазымды тұлғалар алмастыра алмайды, олар осы мақсаттар үшін арнайы құрылған тәуелсіз мемлекеттік өкілеттілікке ие;

Екіншіден, прокурорлық қадағалау Қазақстан Республикасы мемлекетінің атынан жүзеге асырылады. Прокуратура органдары өз жұмысының барысында кез-келген заңдылықты бұзушылықтарды анықтап, оларды жою бойынша нақты жұмысты жүргізеді және кінәлілерді тиісті жауапкершілікке тартуға қатысты шараларды атқаруды жергілікті атқарушы, өкілді не сот органдары атынан емес, мемлекеттік жүйемен біріктірілетін олардың барлығының жиынтығы бойынша шара қабылдатындығы жоғарыда аталған қағиданың мәнін көрсетеді, сонымен жекелеген мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, мекемелердің және де лауазымды адамдардың мүдделері тұтас алғанда мемлекеттің мүдделерімен сәйкес келеді.

Үшіншіден, прокурорлық қадағалау - мемлекеттік қызметтің дербес түрі. Бұл мемлекеттік қызметтің басқа түрлерінен басты айырмашылығы осы қызмет мазмұнының ерекшелігімен анықталады, Қазақстан Республикасының Конституциясы талаптарының сақталуын, заң талаптарының орындалуын, басқа да құқықтық актілердің заң актілерінің сәйкестігін тексеруден және анықталған бұзушылықтарды прокуратура заңда көзделген құралдарды пайдалана отырып жою бойынша шаралар қабылдаудан тұрады [27, 87 б.].

Прокурорлық қадағалау мемлекеттік қызметтің ерекше түрі ретінде мемлекет атынан арнайы уәкілетті адамдар - прокурорлардың заңдардың нақты орындалуы мен біркелкі қолданылуына жоғары қадағалауды қамтамасыз ету бойынша «уақытылы құқық бұзушылықтарды анықтау мен оларды жою, кінәлілерді жауапкершілікке тарту бойынша шаралар қабылдау арқылы қылмыстық қудалауды жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабының 2-бөлігінде республика прокуратурасы жоғары тұрған прокурорларға төменгі прокурорлар және олардың барлығы Республика Бас Прокурорына бағындыра отырып, бірыңғай орталықтандырылған жүйе құрайды. Ол өз өкілеттігін басқа мемлекеттік органдардан, лауазымды адамдардан тәуелсіз жүзеге асырады және Республика Президентіне ғана есеп береді [28, 68 б.].

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 26 желтоқсандағы №2733 «Қазақстан Республикасының Президенті туралы» Конституциялық заңының 13-бабында: «Президент Парламент Сенатының келісімімен Республиканың Бас Прокурорын бес жыл мерзімге қызметке тағайындайды; оны қызметтен босатады. Бас Прокурордың ұсынысы бойынша Республика Бас Прокурорының орынбасарларын қызметке тағайындайды және қызметтен

босатады; Әр тоқсанда кемінде бір рет Бас Прокурордың елдегі заңдылықтың жай-күйі туралы есебін тыңдайды»-деп көрсетілген.

Аталған заңның 19-бабында: «Президент прокурорларға сыныптық шен береді. Осылай Қазақстан Республикасының Президенті тікелей прокуратура органдарын құрады және олардың қызметіне бақылау жасайды»- деп көрсетілді.

Прокурорлық қадағалаудың мәні оның жергілікті билік органдарына қарамастан, Президенттің бақылауында болып, мемлекет атынан жүзеге асырылатынды және прокуратура органдарының тек Қазақстан Республикасының Бас Прокурорына бағынуынан құралған біртұтас жүйе құрайды.

Республикада прокурорлық қадағалау үкіметке, барлық министрліктер мен ведомстволарға, оларға бағынышты мекемелерге, атқарушы және өкілді органдар мен лауазымды тұлғаларға, меншік түріне қарамастан барлық кәсіпорындарға, сондай-ақ республиканың қоғамдық ұйымдары мен барлық азаматтарына, азаматтығы жоқ адамдарға және шетелдіктерге қатысты жұмыс істейді.

Прокурорлар жоғарыда көрсетілген субъектілердің заңдардың біркелкі қолданылуын бақылауға және заңдылықты бұзушылықтарды жою туралы шаралар қабылдау мақсатында қызмет атқарады.

Прокурорлық қадағалау аясында заңда көзделген негізде және тәртіпте қабылданған актілері республика аумағындағы барлық азаматтарға, органдарға, ұйымдар, лауазымды тұлғаларға міндетті болып саналады.

Прокурорлық қадағалаудың мәні біздің қоғамдағы құқықтың рөлімен де анықталады. Қазақстан Республикасының бұрынғы Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің 1998 жылғы Қазақстан халқына жолдауында «Қазақстандағы мемлекеттік-құқықтық құрылыстың келешегі қазіргі кезеңде шешіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық мәселелермен тікелей байланысты» деп көрсеткен.

Құқықпен бұл әлеуметтік рөлдің орындалуы көбіне заңды орындау нақтылығына байланысты болады. Заңдылықты қамтамасыз ету қолданыстағы заңның орындалуын қатаң қадағалауға және оны бұзғаны немесе орындамағаны үшін жауапкершілікке байланысты болады. Осыған орай, прокуратура сияқты органды құру қоғам мен мемлекет дамуындағы құқықтық тәртіп пен заңдылықтың әлеуметтік рөліне байланысты объективті қажеттілік болып табылады.

Құқықтық мемлекет құру уақытында заңның үстемдігін қамтамасыз ету өте маңызды болады. Мемлекеттік басқару органдары көптеген онжылдықтар бойы заңды нигилизмге, заңды құрметтемеуге дағдыланғаны айдан анық. Өз қызметінде олар көбіне өздерінің негізінде шығарылған заңға қарама-қарсы мағынаға ие болатын тек ведомстволық ережелерді басшылыққа алады. Іс жүзінде билікті бөлу принципі ешқандай еленбеді.

Көбінесе, азаматтардың құқықтары мен лауазымды тұлғалардың іс-әрекеттерін жүзеге асыруды реттеу көптеген заңға тәуелді құқықтық актілерде

өз көрінісін тапты. Осыған орай, прокуратураның мемлекеттік органдар мен басқару жүйесіндегі рөлі мен орны оның заңдардың қолданылуына жоғары қадағалауды жүзеге асыру қызметімен әлі де толық сәйкес келмейтіндігін атап өткен дұрыс. Прокуратураның рөлі қадағалау, , сол нұсқаулардың заңдылығын қадағалаудың орнына ведомстволық актілерді тексеру ұсақ жұмыстарға дейін азаяды.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабына сәйкес жоғарғы қадағалау бірінші кезекте мемлекеттік органдардың қызметін алмастырмай, ведомстволық және ведомстволық емес бақылау аппараттарының заңдарды қолдануына бағытталуы керек. Сондықтан прокуратураның тексеруші органдармен өзара әрекеттесуі оларға қадағалау ретінде ғана жүзеге асырылуы керек.

Заңдардың дәлме-дәл және біркелкі қолданылуын қамтамасыз ету мәселесі бірінші кезектегі маңызға ие болды, сәйкесінше прокурорлық қадағалаудың рөлі артады, бұл белгілі бір деңгейде заңдардың қолданылуын қамтамасыз етеді.

Прокурорлық қадағалаудың жаңа тұжырымдамасын жасау мемлекетте заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге арналған өзге саяси институттар арасында прокуратураның орны мен рөлін терең ғылыми негіздеу қажеттілігімен емес, сондай-ақ прокурорлық қадағалаудың мазмұнын, оның өкілеттілігін, қағидаларынада тән жаңа қорытындылар болып табылады.

Прокурорлық қадағалау - бұл елдегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтудың, мемлекеттілік пен демократияны орнатудың маңызды тұтқаларының бірі, сонымен бірге біздің қоғам әлі де заң үстемдігін құрудың бастапқы кезеңінде екенін ұмытпауымыз керек [29, 15 б.].

Қазақстан Республикасының Конституциясы республиканың Бас Прокурорына заң шығару бастамашылығы құқығын және Конституциялық Кеңеске құқықтық актілердің Конституцияға сәйкестігі мәселелері бойынша жүгіну құқығын берген жоқ.

Бұдан басқа, прокуратура органдарында қылмыстық қудалау қызметін ғана қалдыру туралы мәселе көтеріледі. Батыс моделінің жақтаушылары АҚШ үлгісін алып, біздің елдегі нақты жағдайды, қолданыстағы прокурорлық қадағалау жүйесін және оның нақты жағдайын ескермей, өзгенің тәжірибесін алуды қолдайды.

Осы модельді қолдаушылар бұл ағылшын-американдық жалпы құқық, бұл жерде заңның қайнар көзі сот прецеденті яғни судьялар өз шешімдерінде тұжырымдайтын нормалар болып табылатындығын ұмытып кетеді, мұндай құқық қоғам дамуының тарихи ерекшеліктеріне байланысты қалыптасты, мұнда жоғарғы билікке, оның шоғырлануына деген айқын күдік сақталып, оған қарсы сот жүйесінің беделі сақталды.

Сондықтан біз АҚШ сот жүйесінің тәуелсіздігінің бастауларын Жоғарғы Сотқа дейін АҚШ-тың жаңадан сайланған Президентінің антын қабылдағанынан түсінеміз [30, 2 б.].

Зерттеушілер айтқандай, прокурорлық қадағалау ғылымында прокурордың билігін сипаттайтын тұтастай тұжырымдама жоқ, ал «прокурорлық билік» терминінің өзі арнайы және оқу әдебиеттерінде кездеспейді десе де болады және іс жүзінде сирек қолданылады.

Прокурорлық билік - бұл қолданыстағы заңдарды дәл орындауға бағытталған мемлекеттің іске асырылған еркі және оның құрылымы бойынша ол өзара байланысты үш элементтен тұрады.

Оның біріншісі – прокуратура билігінің императивтілігі. Прокурор әрдайым мемлекет атынан қызмет атқарады, сол себепті оның талаптары мемлекеттік билік өкілінің талаптары болып табылады. Прокурорлық қадағалау бұйрық беру құқығынсыз болмайды.

Мемлекет пен азаматтардың заңды мүдделерін қорғай отырып, заңдылықты нығайту бағытында бірыңғай мемлекеттік саясатты жүргізе отырып, прокурор бұзылған құқықты қалпына келтірмей қалдыруға жол бере алмайды. Заңға сәйкес және мемлекет атынан ол лауазымды тұлғаны не азаматты заңдылықты сақтау үшін қажетті шараларды қабылдауға, бұзылған заңдылықты бұзушылықтарды қалпына келтіру құралдары мен әдістерін табуға, осындай жағдайларға негіз болатын себептерді жоюға міндеттейді.

Прокурорға әкімшілік жағынан бағынбайтын субъект заңды бұзғаны үшін талаптарды орындауға міндетті және оның өзге баламасы жоқ. Бұл тікелей Қазақстан Республикасындағы «Прокуратура туралы» заңынан туындайды. Прокурордың қадағалау объектінің әкімшілік қызметіне араласпауы оның талаптарына одан да үлкен заңды күш береді.

Екінші элемент - бұл прокуратура билігінің диспозициялығы. Ол ұйғарымдық -атқарушылық, әкімшілік өкілеттіктері болмаған кезде прокурор қадағалау органдарына заңдылықты бұзушылықтарды, сондай-ақ оларды тудыратын себептерді қалай жою керектігін көрсете алмайтындығынан көрінеді.

Бұл жерде заңдылықты бұзушылықтарды жоюдың тәсілдері мен жолдарын таңдау құқығы қадағаланатын органдарға тиесілі, дегенмен прокурор өзінің ұсыныстарын енгізу құқығынан айырылмайды. Соңғы шешімді тиісті қадағалау объектісі болып табылатын органдар қабылдай алады.

Үшінші элемент - бұл прокуратура билігінің интегративтілігі, ол прокуратураның басқа мемлекеттік органдардан басты айырмашылығы заңның үстемдігін қамтамасыз етудің бүкіл механизмі негізінде әрекет ететіндігінде және тек сол арқылы ғана құқықтық тәртіпті күшейтетіндігінен көрінеді [31, 114 б.].

Прокуратура тек заңдардың дәлме-дәл және біркелкі қолданылуын қадағалап ғана қоймай, өзінің барлық қызметімен құқық қолдану тетігінің іске толық енуіне, нақты, тегіс және тиімді жұмыс жасауына ықпал етеді. Өзгеше айтқанда, заңдылықты бұзушылықтарды жою туралы прокурордың талаптары жіберілген субъектілер осы талаптарды орындау үшін барлық қажетті шараларды орындауға міндетті.

Осылайша, прокурорлық қадағалау кез келген озбырлық пен заңсыздыққа ғана емес, сонымен бірге бүкіл құқық қолдану механизмі әрекеттерінің өзара келіспеушілігіне қарсы сенімді кепіл болып табылады.

Сол себепті қазіргі кезде прокуратура қалай көрінеді деген сұрақ кездейсоқ емес: Қазақстан Республикасының барлық аумағында заңдардың дәлме-дәл және біркелкі қолданылуына шынымен де жоғары қадағалауды жүзеге асыратын немесе барлық мәселелерді экономикалық, білім беру, тәрбие яғни бүкіл мемлекет шешетін бірқатар сұрақтардың бәрін өз мойнына алатын орган.

Құқықтық мемлекет құру жағдайында ең қажеттісі - заңдардың қолданылуына жоғары қадағалау жасайтын прокурорлық қадағалау өте қажет болып көрінеді. Заңдардың дәлме-дәл және нақты орындалуын қамтамасыз ету мәселесі ең маңызды болды.

Тиісінше прокурорлық қадағалаудың рөлі артады, өз кезегінде прокуратура органдары белгілі бір деңгейде заңдардың орындалуын қамтамасыз етеді. Осы ретте, прокурорлық қадағалаудың шеңберін анықтау керек, яғни прокурор мен басқа органдардың қызметін араларын шектеу. Бұл біздің ойымызша, Қазақстан Республикасында жасалынатын прокурорлық қадағалаудың жаңа тұжырымдамасында зерттелуі керек көптеген мәселелердің бірі болып табылады.

Прокурорлық қадағалау құралдары - бұл прокурордың заңнамада анықталған, олардың өкілеттіктерінен шығатын құқықтық актілері, олардың көмегімен өздеріне жүктелген міндеттерді шешеді, заң бұзушылықтарды анықтау мен жою, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру, құқық бұзушылықтардың алдын-алу, кінәлілерді тиісті жауапкершілікке тарту мәселелерін шешеді.

«Прокуратура туралы» Заңның 5-тарауында прокуратураның құқықтық актілері көрсетілген: «23-бап. Прокуратураның құқықтық актілерінің жүйесін: «1) прокурорлық қадағалау актілері: наразылық, санкция, нұсқау, ұсыну, қаулы; 2) прокурорлық ықпал ету актілері: өтінішхат, арыз, үндеу, заңды түсіндіру; 3) прокуратура органдарының қызметін ұйымдастыру және оның қызметіндегі мәселелерін реттейтін актілер: бұйрықтар, өкімдер, ережелер, нұсқаулықтар, регламенттер және басқалар құрайды» [24].

Прокурорлық қадағалау қызметінің өзінде елеулі ерекшеліктері болады. Осы өзгешеліктер біртұтас прокурорлық қадағалауды іске асыруда: орындалуына қадағалау жүзеге асырылатын заңнаманың ерекшеліктерінен, заңнаманы орындайтын объектілердің өзгешелігінен; прокурорлардың өкілеттіктерінің ерекшелігінен туындайды.

Осыған байланысты «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 5-бабында біртұтас прокурорлық қадағалауды мынадай салаларға бөледі:

- министрліктердің, ведомстволардың, өкілді және атқарушы органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, реттеуші органдардың,

олардың лауазымды адамдарының заңдардың, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарының және басқа да нормативтік актілердің дәлме-дәл және біркелкі қолданылуын қадағалау, лауазымды тұлғалардың шығарған актілерінің заңға сәйкестігін қадағалайды;

- «Қазақстан Республикасының аумағында және одан тыс жерлерде адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қадағалау»;

- сотқа дейінгі тергеп-тексеру, жедел іздеу және қарсы барлау қызметін қадағалау;

- қылмыстық жазаларды орындаудың заңдылығын және басқа да мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдануды қадағалау;

- әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманы қолдану кезіндегі заңдылықты қадағалау;

- атқарушылық іс жүргізу заңдылығын қадағалау;

- «Конституцияға сәйкес қылмыстық-іс жүргізу заңнамасында белгіленген тәртіппен және шектерде қылмыстық қудалауды жүзеге асырады»;

- «қылмысқа қарсы күрес жөніндегі құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіреді;

- «статистикалық көрсеткіштердің тұтастығын, объективтілігін және жеткіліктілігін қамтамасыз ету мақсатымен мемлекеттік құқықтық статистиканы қалыптастырады»;

- құқық шығармашылық қызметке атсалысады;

- қылмысқа қарсы күресте халықаралық ынтымақтастық бағытында жұмыстар атқарады [24 б.].

Ұлттық қауіпсіздік саласында іске асырылатын прокуратура қызметінің жүйесінде заңдардың орындалуын қадағалау қызметі бірінші кезектегі назар аударуға лайық. Қазақстан прокуратурасы үшін осы дәстүрлі және сарапшылардың негізделген пікірі бойынша «өтпелі кезеңнің қиын жағдайында оны қысқарту тек зиян келтіреді».

Бұл тұжырымның дәлелді себептері бар.

Біріншіден, құқықтық қатынастар, қадағалау салаларын қамту ауқымы тұрғысынан заңдардың орындалуын қадағалау прокуратура органдарының басқа функцияларды орындау кезіндегі іс-әрекеттерінің ауқымынан асып түседі.

Екіншіден, ұлттық қауіпсіздікті қорғау жүйесіндегі құқықтық режимін реттейтін заңдардың барлық кешенін жүзеге асыру тәжірибесімен айналысқан кезде Қазақстан Республикасы Конституциясы мен заңдардың орындалуын қадағалау ұлттық мүдделерге зиян келтіретін заңдылықты бұзушылықтарды жоюдың ең кең тараған құқықтық құралдарына ие.

Үшіншіден, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын-алуда жетекші рөл заңдардың орындалуын қадағалау атқарады: қоғамға онша қауіпті емес құқық бұзушылық түрлерінің (әкімшілік, тәртіптік) алдын-алу жолымен

прокуратура органдары әкімшілік құқық бұзушылықтардың қауіпті түрлерге айналуына жол бермейді.

Төртіншіден, нормативтік-құқықтық актілердің орындалуын қадағалау барысында прокуратура органдары басқа да ұлттық қауіпсіздік жүйесінің құрамына кіретін мемлекеттік органдардың өзара іс-қимыл жасайды және олардың қызметіне құқықтық әсер етеді [32, 47 б.].

Қадағалау функциясының ұзақ уақыт бойы сақталуы қазақстандық заң шығарушылардың консерватизмі туралы емес, прокурорлық қадағалау институтының құқықтық жүйенің ажырамас элементі ретіндегі өзектілігі туралы айтады. Прокуратура шынымен де мемлекеттік және мемлекеттік емес құрылымдардың заңдарды орындау бойынша күш-жігерін біріктіретін орган ретінде әрекет етеді.

Заңдардың орындалуын қадағалаудың бар қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне сәйкес келетін ұлттық мемлекеттік мүдделерді қорғау механизмінде прокуратура органдарының орнын бекіту, біздің ойымызша, тек ғана толық шешудің алғышарттарының бірі емес бұл ұлттық міндет, жалпы ұлттық міндеттерді шешуде әлеуметтік және конституциялық мақсатын жүзеге асыру үшін бұл құбылыстар бір-бірімен тығыз байланысты екенін ескеру шарт деп санаймыз

Прокуратураның қадағалау функциясы туралы мәселе ұзақ жылдар бойы тұрақты және қызу талқылаулардың тақырыбы болды. Қадағалау мәселелерімен айналысатын мамандардың көпшілігі прокуратура органдарын, кем дегенде, прокуратура қызметін тиімдірек орындай алатын құқық қорғау құрылымдары құрылғанға дейін сақтау қажеттілігін мойындайды [32, 45 б.].

Бұл ұстаным азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекет мүдделерін нақты қорғау қажеттіліктеріне толығымен жауап береді. Өз кезегінде, ғылым өкілдері - қарама-қарсы көзқарасты қолдаушылар - прокуратураның қадағалау функциясын дереу алып тастау, ал кейбіреулері әлі күнге дейін қажет деп санайды.

Көбіне қадағалау функциясын прокуратурадан алшақтатудың дәлелі ретінде қазіргі қазақстан прокуратурасы өзінің жалпы қадағалау функциясы мемлекеттік институттарды, қоғамды, азаматтарды жан-жақты бақылау үшін орта ғасырлар уақытынан қалған тоталитарлық басқару режимі (КСРО, Шығыс Еуропа мемлекеттері) бар елдерде қалыптасқан деген пікірлер де қолданылады.

Сондай-ақ, прокуратура органдарының «үлкен шексіздікті барлығын қадағалауға тырысуға» бағытталған қадағалауының сипатын дәлелдеуге тырысулар әлі күнге дейін жасалуда.

Прокуратура органдарына қадағалау қызметін жүктеу оны құқық бұзушылықтарға қарсы күрес міндеттерін орындаудан, қылмыстық қудалау қызметін тиісті түрде орындаудан алшақтатады деген осындай аргументтер де бар, бұл қазіргі заманғы прокуратура органдарының сыншыларының пікірі бойынша прокуратураның негізгі және жалғыз қызметі болуы керек.

Кейбір ғалымдардың прокуратура органдарының қадағалау практикасына деген теріс көзқарасы олардың прокуратураның басым рөл - азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар іс жүзінде мемлекеттік құрылыстың барлық міндеттерін шешу кезінде, оның ішінде Қазақстан Республикасының ұлттық мемлекеттік мүдделерін қорғау, оның ұлттық қауіпсіздігін нығайту сияқты маңызды бағыттарды да көруіне де кедергі болмауы керек.

Прокуратура органдарының даму әлеуетін айқындау тұрғысынан батыс моделі бойынша құру жөніндегі ұсыныстарға соқыр сеніммен қарамай, прокуратураның ұлттық ауқымдағы практикалық қызметінің нәтижелерін объективті және жауапты бағалауға сүйену өте маңызды. Әрбір ел өзінің әлеуметтік-құқықтық шынайлығына, тарихи дәстүрлеріне, ұлт менталитетіне, мемлекеттегі заңдылық пен тәртіпті қамтамасыз етудің объективті қажеттіліктеріне және оның құқық қорғау жүйесінің ерекшеліктеріне сәйкес келетін прокуратура органдарына ие болуға құқылы [33, 5 б.].

Зерттеушілердің ойынша, Қазақстанның Республикасының ғана емес, көптеген посткеңестік елдердің және Еуропа кеңесіне мүше көптеген мемлекеттерінің прокуратура органдары қылмыстық қудалау шеңберінен тыс қызмет атқарады, оның ішінде Бельгиядағы, Франциядағы, сондай-ақ Батыс Еуропаның басқа елдеріндегі прокуратуралар (мысалы, Германия, Португалия, Швеция және т.б.) [34, 52 б.]..

Әрине, прокуратураның дамуы туралы ойланып, осы бағытта практикалық қадамдар жасалуы керек. Алайда, прокуратура органдарының реформасы оның функцияларын негізсіз қысқарту жолымен жүрмеуі керек. Бұл жол мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін қорғау және Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесін әлсірету қаупіне толы.

Прокуратура органдарын реформалау туралы айта отырып, әйгілі ғалымдардың: «прокуратураның тарихы оның өрлеу кезеңдерін білмейді: барлық уақытта ол мемлекеттік, құрылымдық тұрғыдан әділетті болған құрылым және қалыпты өз функцияларын жүзеге асырды.

Екінші жағынан, оның әлсіреу кезеңдері әрдайым ойластырылмаған, кейде шетелдерден қазақстандық шындыққа асығыс немесе механикалық жолмен ауыстыру арқылы прокуратура органдарының ұйымдастырылуы мен қызметі мәселелерін шешуге негізделген болатын.

Мысалы, прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлі мен осы саладағы прокуратураның қызметінің басым бағыттары, біздің ойымызша, конституцияның ескі редакциясы мен прокуратура туралы ескі заңда, соның негізінде қабылданған төменде айтылатын нұсқаулықтарда мейлінше нақты анықталған еді.

Атап айтқанда, Конституцияның ескі редакциясында 83-баптың 1-тармағына сай «прокуратура мемлекет атынан Республиканың аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасының Президенті жарлықтарының және

өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәлме-дәл әрі біркелкі қолданылуын, жедел-іздістіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және орындаушылық іс жүргізудің заңдылығын жоғары қадағалауды жүзеге асырады, заңдылықтың кез келген бұзылуын анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, сондай-ақ Республика Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдар мен басқа да құқықтық актілерге наразылық білдіреді. Прокуратура сотта мемлекет мүддесін білдіреді, сондай-ақ заңмен белгіленген жағдайда, тәртіпте және шекте қылмыстық қуғындауды жүзеге асыратындығы» көрсетілді.

Прокуратура органдарының Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерін, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қорғау бойынша іс-шараларды кешенді түрде жүзеге асыруға бағытталуы, заңдардың орындалуын қадағалау қызметінің басқа да қалған қызметтердің оның саласына қосуды пайымдайды.

Сонымен қатар, ең қарқынды жұмыс қылмыстық қудалау, үйлестіру, халықаралық ынтымақтастық, норма шығарушылық қызметке қатысу қызметтерін іске асыруға түседі.

Прокурор қоғамға аса қауіпті заң бұзушылықтарды жасағаны үшін жауапкершіліктің құтылмайтындығын қамтамасыз ету мақсаттарына жетуге тырысады. Қылмыстық қудалау функциясын жүзеге асырудағы басты рөлді прокуратурадағы сотқа дейінгі тергеп-тексеру заңдылығын қадағалау бөлімдері қадағалау атқарады[35, 142 б.].

Прокуратура органдарымен қылмыстық қудалау функциясын жүзеге асыру оның ұлттық қауіпсіздікті қорғау, әсіресе экстремизм, терроризм және сепаратизммен күрес саласындағы қызметінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл бағыттағы жұмыс қылмыстық процеске қатысушылардың қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының рухы мен әрпін дұрыс түсінуін қамтамасыз ету, қылмыстарды кәсіби ашуға және тергеуге ықпал етуге бағытталған.

Прокуратураның қылмыстық қудалауды функциясын тиімді жүзеге асыру қоғамның және мемлекет өмірінің әртүрлі салаларында - экономика, экология, қорғаныс және т.б. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігінің мазмұнын анықтайтын қатынастарға қылмыстық шабуыл жасаған адамдарға қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары бойынша заңдардың орындалуын қадағалау нәтижелерді толықтыру үшін өте маңызды.

Прокуратура органдарының ұлттық мүдделерді қорғау саласында құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіру қызметі арқылы олардың осы ұлттық мүдделерге қылмыстық қол сұғушылықтың қауіпті түрлеріне қарсы күресу үшін барлық күш-жігерлерін шоғырландырудың қазіргі кезде өзектілігіне байланысты өте қажет болып табылады.

Мәселенің өзектілігі елдегі қылмыстық ахуалдың күрделілігіне байланысты айқын көрінеді. Әлі күнге дейін құқық қорғау органдары жасаған жұмыстарға қарамастан, қылмысқа қарсы күресте түбегейлі бетбұрыс болған жоқ. Осы саладағы қызметті ұйымдастырудағы қате тұжырымдар мен

кемшіліктер, құқық қорғау және басқа мемлекеттік органдардың ведомствоаралық келіспеушіліктері өте қатты әсер етеді. Бұл көбіне ұйымдасқан қылмыс пен сыбайлас жемқорлықтың өсуі мен көлеңкелі экономиканың өсуі және қылмыстық жолмен алған қаражатты заңдастыру жағдайында байқалады.

Құқық қорғау органдарының қызметін үйлестірудің маңыздылығын прокуратура органдарының өткізген үйлестіру кеңестері дәлелдейді. Олар қылмыстық құқық бұзушылықтың жай-күйін және оған қарсы күрестің қорытындыларын талдап ғана қоймай, сонымен бірге қылмыстық құқық бұзушылықтардың жасалу себептері мен жағдайларын жан-жақты анықтауға табысты әрекеттер жасайды және мемлекеттік органдардың атқарған жұмыстарына баға береді, қосымша іс-шаралар әзірлейді.

Үйлестіру кеңестерінің тиімділігі көбінесе олардың төрағалары - прокурорлардың белсенділігіне байланысты болады. Мұнда бәрі ойдағыдай жүре бермейді, әсіресе орта және төменгі деңгейлерде, прокурорлардың ұстанымы мен әсері кейде «маңызды емес», олар формальды болуы да ықтимал. Қаралып отырған қадағалау саласының ерекшеліктерін ескере отырып, прокуратура органдарының «үйлестіру ынтымақтастығы» да тиімді болар еді [35, б. 34].

Басқаша айтқанда, прокуратура органдарының қылмыстық құқық бұзушылықтармен күрестегі басқа құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіру нысандары, мақсаттары мен міндеттері, тәртібі прокуратураның жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін қорғаудағы кеңейтілген тәжірибесінің шарттарына байланысты нақтылануы керек.

Прокуратура органдарымен ұлттық мемлекеттік мүдделерге нұқсан келтіретін қылмыспен күрес саласындағы жүргізілетін үйлестірудің өзіндік ерекшеліктері бар, оларды ұлттық мүдделерді қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау мәселелерін шешу кезінде ескеру қажет [36, 4 б.].

Көбіне құқық қорғау органдарының үйлестірілген күш-жігерінің нәтижесі - қоғамда кеңінен резонанс тудыратын аса қауіпті қылмыстардың ашылуы болып табылады. Сол себепті қазіргі уақытта прокуратураның басты міндеті - қылмысқа қарсы іс-қимыл бойынша жұмысты үйлестіру арқылы бүкіл құқық қорғау органдарынан қылмыстарды ашу және сотқа дейінгі тергеп-тексеру бойынша заң талаптарының орындалуына қол жеткізу, әділеттіліктің негізгі қағидасы болып табылатын жазаның құтылмауды қамтамасыз ету.

Прокуратура органдарының халықаралық ынтымақтастық қызметі ұлттық мүдделерді қорғауға бағытталған іс-қимыл жүйесінде өзекті болып көрінуі керек сияқты, себебі біздің елдің ұлттық мүдделерініңайтарлықтай бөлігі қарсы теріс сыртқы күштердің ықпалына әбден ұшырауы мүмкін.

Осыған байланысты жеткілікті негіздегі құқықтық база жағдайында Бас прокуратураның басқа мемлекеттердің құқық қорғау органдарымен, халықаралық құқық қорғау құрылымдарымен (Интерпол, Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот және т.б.) тікелей ынтымақтастықты жүзеге асыруы,

қылмысқа қарсы күресте заң көмегі туралы шарттардың болуы Қазақстан Республикасы прокуратурасының адам құқықтары әлеуетін едәуір арттыра алады, оның ұлттық қауіпсіздікті нығайту жөніндегі іс-әрекеттерінің тиімділігін арттырады.

Прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша қызметінің ерекшеліктерін оның халықаралық ынтымақтастық тәжірибесінде аңғаруға болады. Прокуратура органдары қылмыс жасап, шетелге қашып кеткен қылмыскерлерді айыпталған отандық құқық қорғау органдарына экстрадициялау бойынша айтарлықтай көмек көрсетіп, бірқатар жұмыстар атқарады. Көбінесе, шетелге қашқан қылмыскерлер өз іс-әрекеттерімен ұлттық мүдделерді аяққа таптап, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне нақты зиян келтірген тұлғалар болып табылады [37, 78 б.].

Прокуратура органдары қызметінің норма шығармашылық қызметке қатысуы да өзге қызмет түрлерінен тәуелсіз ретінде айқын көрінеді. Осы қызмет басқа мемлекеттік органдарға қарағанда прокуратура органдарына тым жақын сияқты, өйткені прокуратура органдары нормашығармашылық қызметпен айналысып ғана қоймай, оның тәжірибеде іске асуына нақты баға беруге мүмкіндігі бар және прокуратура органдарын құрамындағы арнайы оқу орыны да оған өз септігін тигізіп, құқық саласының білікті мамандарын дайындайды деп санаймыз.

Прокуратура органдарының бүкіл іс-әрекеттері мемлекеттің заңнамалық базасымен тікелей байланысты, оның ішінде қолданыстағы заңнаманы зерделеу, заңдарды тәжірибеде қолдану, нормативтік-құқықтық актілердің орындалуын қадағалау, әр түрлі заңдылықты бұзушылықтарды анықтау мен жою, оның елдегі заңдылықтың жәй-күйі жөнінде, заңнамадағы олқылықтар мен кемшіліктерді, қайшылықтарды құқықтық реттеу сияқты мәселелер бойынша ең толық ақпаратты жинауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда көрсетілген жағдайларға байланысты прокуратура органдарының қолданыстағы заңнаманы жетілдіруге қатысуы заңдардың сапасын арттыру, олардың кемшіліктерін жою үшін орасан маңызға ие, сол себепті осы саладағы барлық іс-шаралар тұрақты, жүйелі түрде жүзеге асырылуы керек.

Прокуратура органдарының ұлттық мүдделерді қорғау бойынша жалпы қызметіндегі ерекше орынды прокуратура органдарының тиісті талап-арыздармен сот органдарына жүгіну, шағымдар негізінде наразылық, апелляциялық өтінішхаттар енгізу арқылы азаматтық-құқықтық қорғау құралдарын қолдан алуынан құралады.

Прокурорлар берген талап-арыздардың негізгі үлесі азаматтардың осал санаттарының мүдделеріне бағытталған талаптардан тұрады, бұл аймақтардағы әлеуметтік шиеленісті жеңілдетуге тиімді әсер етеді. Позитивті аспектіде атап өткен жөн, соңғы онжылдықта прокурорлар соттарға мемлекет пен қоғамның мүдделерін қозғайтын істер бойынша белсенді түрде талап-арыздар түсірді.

Прокуратура органдарының ерекше құқықтық орыны оның атқаратын қызметтік ерекшеліктері, әсіресе, оның ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі басты қызметінің мазмұнын айқындайды [38, 127 б.].

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура органдары қызметінің басты мақсаттарының бірі - азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделерін қорғау прокуратура органдарының әлеуетін барынша толық пайдалану арқылы қоғам мен мемлекет өмірінің барлық салаларында заңдылықты нығайтуға негізделген қауіпсіздік саласындағы біртұтас мемлекеттік саясат негізделеді.

Прокуратура органдарының осы саладағы міндеттері - жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің өмірлік мүдделеріне қауіп-қатер төндіретін осы жағдайлар мен сыртқы, ішкі факторларға ықпал ететін құқық бұзушылықтарды уақытылы анықтау, оларды бейтараптандыру не жою, құқық бұзушылықтардың алдын - алу іс-шараларын қабылдау.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі прокуратура органдарының қадағалау және өзге де қызметтік іс-әрекетінің жиынтық пәні - бұл Қазақстан Республикасы Конституциясының, халықаралық шарттардың орындалуын, мемлекет аумағында қолданыстағы заңдардың жүзеге асырылуы, адамның, қоғамның, мемлекеттің өмірлік мүдделеріне ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерді жоюға бағытталған, атқарушы билік қызметінің заңдылығын қадағалау, ұлттық мемлекеттік мүдделерге нұқсан келтіретін қылмыстар жасады деп күдік келтірілген немесе айыпталушыларды қылмыстық қудалау; осы қылмыстармен күресу бойынша құқық қорғау органдарының әрекеттерін біріктіру; халықаралық ынтымақтастық, соның ішінде жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік мүдделеріне нұқсан келтіретін қылмыстар, оның ішінде трансұлттық сипаттағы қылмыстар, қоғам мен мемлекет атынан сотқа қатысу, Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздігін қорғаудың заңнамалық базасын жетілдіру [39, 78 б.].

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін прокуратура органдарының жиынтық қадағалау және басқа функционалдық қызметі пәнінің ұсынылған тұжырымдамасы әдебиетте кездесетін ұқсас тұжырымдамалардан өзінің күрделі сипатымен ерекшеленеді, өйткені ол прокурорлық қызметтің барлық алуан түрін қамтиды, оның прокуратурасы тек қадағалау функциясын ғана емес көпфункционалды сипатын көрсетеді.

Бұл тәсіл, біріншіден, прокурорлық қадағалау пәнінің кең таралған схоластикалық жеке түсініктерінен арылып, олардың келесі құқықтық салаға байлануынан байқалатын жасанды көбейтуден бас тартуға мүмкіндік береді;

Екіншіден, прокуратураның барлық функцияларының интеграцияланған әлеуетін пайдалану, оларды заңдылықты нығайту мәселелерін шешуде бір мезгілде нақты қоғамдық қатынастар салаларында қолдану арқылы прокуратура органдарының жұмысының сапалы жаңа, тиімді деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Зерттеліп отырған жүйелік проблемада бұл тәсіл объективті түрде қажет, өйткені қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы ұлттық мемлекеттік мүдделерді прокуратураның заңды жолдарымен шешуі оларды кешенді, өзара байланысты қолдануды, жалпы прокуратура жүйесіне, соның ішінде мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарын осы процеске тарту арқылы қолда бар мүмкіндіктерді пайдалануды талап етеді.

Біз ұсынылып отырған прокуратура органдары қызметі пәнінің тұжырымы жүзеге асыратын қызмет түрлері: Қазақстан Республикасы Конституциясы талаптары мен заңдардың орындалуын қадағалау, қылмыстық қудалау, сотта мемлекет мүддесін білдіру мақсатында сотқа қатысу, құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіру, норма шығармашылық қызметке қатысу, басқа мемлекеттердің тиісті органдарымен және халықаралық ұйымдармен Қазақстан Республикасының ұлттық мемлекеттік мүдделерін қамтамасыз ету біртұтастығы ретінде қабылдауға бағытталады.

Ал бұл, өз кезегінде, ұлттық мүдделерді қорғау мақсатында көп қырлы құқықтық шараларды қолдануға негіз болып табылады: қылмыстық, әкімшілік, азаматтық, қаржылық, салықтық және басқа ықпал ету шаралары, санкциялар, ескертулер және т.б. кімнен болса да, заң бұзушылықтардың нақты жолын кесу, жою және алдын-алуға болады.

Осы қаралып отырған саладағы прокуратура пәнінің мұндай жаңашыл түсінігі оның жүйені қалыптастырушы ерекшеліктерін көрсету, мәнін түсіну, оны жүзеге асырудың және ұйымдастырудың тиімді формалары мен құралдарын табу және оларды уақытында түзету үшін маңызды әдістемелік маңызы бар.

Қауіпсіздік жүйесінде тәуелсіз орынға ие бола отырып және қарастырылып отырған саладағы өз қызметінің басым тақырыбынан туындайтын міндеттердің жеке спектрін орындай отырып, прокуратура өз іс-әрекетін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерін қамтамасыз ететін жүйенің барлық дерлік субъектілерімен тығыз байланыс негізінде қамтамасыз етеді.

Прокуратураның қызметі президенттік билік институтымен тікелей байланысты. Мемлекет басшысы ретінде Қазақстан Республикасының Президенті ұлттық қауіпсіздік жүйесінің жай-күйі үшін жауап береді, оның басты қамқоршысы болып табылады, ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттарын анықтауда үнемі ұлттық мемлекеттік мүдделерді қорғау желісін жүргізеді.

Кең өкілеттіктерге ие болған Президент нақты мүмкіндіктерге ие және өзінің барлық қызметінің мағынасы мен басым бағытының негізін көрсете отырып, Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерін қамтамасыз ету үшін үнемі жұмыс істеу керек. Президент заң шығарушы органдардың күш-жігерін Қазақстан Республикасы азаматтарының, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін қорғау мәселелерін тиімді құқықтық реттеуді қамтамасыз етуге, өмірде заңнамалық талаптардың бұлжытпай орындалуына қол жеткізуге,

ұлттық мүдделерді қорғау жүйесінің жұмысының тиімділігін жүйелі бақылау және осы жүйені жетілдіру, іске асыру жөніндегі шараларды қабылдауға шақыру қажет.

Прокуратура Қазақстан Республикасы Президентінің өкілеттіктерін жүзеге асыру жүйесінде айтарлықтай орын алады. Прокуратура органдарының Қазақстан Республикасы Конституциясында көзделген ешбір билік тармақтарына кірмеуі, билік тармақтарына қатысты прокуратура органдарының тәуелсіз ұстанымы Қазақстан Республикасы заңнамасымен Президентке берілген өкілеттіктерді жүзеге асыру механизмінің таптырмас элементіне айналдырады.

Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры Президентке ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі мәселелерін шешумен тікелей байланысты көптеген сұрақтар бойынша үнемі ақпарат беріп отырады.

Қалыптасқан дәстүрлерге сәйкес Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры Президенттің халыққа арналған жыл сайынғы жолдауларында көрсетілуі қажет өзекті мәселелер бойынша ұсыныстар енгізеді.

Осы ретте, Бас прокуратурада Президенттің әрбір жолдауы мұқият зерделенеді және оны зерттеу нәтижелерінің негізінде прокуратура органдарының жалпыұлттық ауқымдағы құқық қорғау органдарының іс-қимылдарының жоспарлары жасалады, әрбір жолдауда қойылған мәселелерді шешуде прокуратура жүйесіне жедел және мазмұнды қатысуға мүмкіндік береді.

Қажет болған жағдайда, прокурорлар өздерінің құзыретіне сәйкес кез-келген атқарушы билік органдарының, жергілікті атқарушы билік органдарының, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдардың іс-әрекеттерінің заңдылығын тексеру жөніндегі іс-шараларды өткізуге тартылуы мүмкін.

Құқық бұзушылықтар мен оларға апаратын жағдайларды сипаттайтын көрсеткіштер призмасы арқылы Бас Прокурор өз жүйесінің мүмкіндіктерін қолдана отырып, әлеуметтік шындықтың осындай құбылыстарын көре алады және жағдайға басқа мемлекеттік орган президентке тарту ете алмайтын осындай саяси-құқықтық талдау жасай алады.

Бас прокуратура Қазақстан Республикасы Үкіметімен үнемі ақпараттық байланыста болады. Бас прокуратура оған ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы заңдылықтың жай-күйі туралы ақпаратты үнемі жіберіп отырады. Үкімет экономика, әлеуметтік, табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңдылық, құқықтық тәртіп пен туралы сенімді ақпарат алады, бұл оған өз өкілеттігін тиімдірек орындауға, қылмысқа қарсы күрес бойынша жалпы ұлттық міндеттерді шешу жөніндегі шараларды жүзеге асыруға көмектеседі.

Үкімет мүшелері қолданыстағы заңнаманы дәл және бірыңғай сақтау негізінде атқарушылық тәртіпті нығайту үшін өте маңызы бар мәселелер қарастырылатын Бас прокуратураның алқа мәжілістеріне қатысады. Үкімет

мүшелері ішкі істер органдары басшыларының үйлестіру кеңестеріне шақырылып, заңдылық пен қылмысқа қарсы күрес мәселелері бойынша кәсіби қызығушылық танытатын ақпараттар алады.

Жергілікті атқарушы органдар прокуратурамен тығыз байланыста әрекет ете отырып, Қазақстан Республикасының ұлттық мемлекеттік мүдделерін қорғауға байланысты мәселелердің кең ауқымын шешуді қамтамасыз етеді. Прокурордың құзыреті заңның үстемдігін қамтамасыз етудің маңызды заңды құралы болып табылады, бұл жергілікті атқарушы органдардың заңдарға қайшы келетін құқықтық актілеріне наразылық білдіруге немесе оларды жарамсыз деп тану туралы сотқа арыз беруге мүмкіндік береді.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде белгілі бір рөлді жергілікті өзін-өзі басқару органдары алады, олардың өкілеттілігі тиісті мәселелерді шешуге соның ішінде прокуратура ұсынған ақпаратты пайдалану арқылы нақты қатысуға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы құқықтық мемлекет ретінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен ұлттық мүдделерді қорғауда ең маңыздыларының бірі конституциялық нормаларды және өзге де нормативтік - құқықтық актілерді, сонымен бірге оларды дамытуға іргетас болатын саяси-құқықтық құжаттар (доктриналар, тұжырымдамалар, стратегиялар) ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің сенімді құқықтық тетіктерін құруға бағытталған құқықтық құрамдас бөлігі болып табылады. Сондықтан ұзақ мерзімді перспективада ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құқықтық мәселелерін барабар шешу елдің өмірін қолдау мен дамытудың стратегиялық мақсатына айналады.

Прокуратура органдарының мақсаттары мен міндеттерінің иерархиясында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету маңызды болып табылады. Заңның үстемдігі, құқықтық тәртіп пен заңдылықты нығайтудың мақсаттары прокуратура органдарының басты мақсаты,

Қазақстан Республикасының прокуратура органдары көп қырлы мемлекеттік-құқықтық институт болғандықтан ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің заманауи жүйесінің ажырамас құрамдас бөлігі ретінде ұлттық мүдделерді қорғау және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша кең ауқымды міндеттерді шеше алады. Прокуратура органдарының құрамы мен функциясының негізсіз өзгеруі осы жүйенің қалыпты жұмысына кері әсерін тигізіп, оның тиімділігін төмендетуі мүмкін.

2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ПРОКУРАТУРА ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

2.1 Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі прокуратура органдары алатын орнының конституциялық - құқықтық негізі

Қазақстан Республикасы Конституциясы елдің құқықтық жүйесіндегі басым позициясы, оның құрылтайшылық, ұйымдастырушылық, идеологиялық, құқықтық функцияларының мазмұндық сипаттамалары болып, мемлекеттік құрылыс тәжірибесіне әсерін анықтайды.

Прокуратура органдарының мемлекеттік құқықтық институтының мәртебесі оның маңызды қызметі заңның үстемдігін қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің заңмен кепілдік берілген мүдделерін қорғау мақсаттарына айрықша бағынуымен және прокуратура органдарының өз міндеттерін шешуде қолданатын ерекше құқықтық құралдарының болуымен анықталады.

Заң шығарушы, атқарушы және сот билігі тармақтарының өкілеттіктерін іске асыруда прокуратураның рөлі билік тармақтарының тепе-теңдікке қол жеткізуде және іс жүзінде сақтау да өте маңызды. Мұның бәрі прокуратураның елдің ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі орнын анықтайтын конституциялық-құқықтық негіздерді сипаттауға теңдестірілген және өте дәл көзқарасты қажет етеді.

Қазақстан прокуратурасының конституциялық-құқықтық негіздерін түсінудің дәлдігі прокуратура органдары мен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді жүзеге асыратын басқа да мемлекеттік органдар арасындағы қатынастардың саяси-құқықтық режимін қалыптастыру үшін қажет.

Прокуратура функцияларына, оның ұлттық мүдделерді қорғауға қатысуына қатысты заңнамалық бастамаларды бағалау кезінде прокуратураның конституциялық-құқықтық мәртебесі әрқашан ескерілуі керек. Әдістемелік тұрғыдан, жүргізілген зерттеу көрсеткендей, прокуратураның конституциялық-құқықтық мәртебесін біржақты түсінуден аулақ болу үшін Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесіндегі прокуратураның орнын сипаттағанда, тек Қазақстан Республикасы Конституциясының тиісті баптарының нормативтік нұсқамаларына ғана емес, сонымен қатар Қазақстан прокуратурасының конституциялық-құқықтық табиғатын объективті түсінудің кілтін беретін конституциялық принциптерге де сүйену қажет.

Бұл қағидалар ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін шешуге байланысты Қазақстан Республикасы Конституциясының конституциялық және құқықтық мағынасын ашуға және жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағытында салалық заңнама нормаларын

қоғамдық қатынастарды реттейтін мүмкіндіктерді пайдалануға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясы прокуратураға жеке тарау беруден бас тартты.

Біздің ойымызша, мемлекет Ата Заңын әзірлеушілердің бұл тәсілі прокуратура органдарының Қазақстан Республикасының өміріндегі шынайы рөлін ескермеген және болашақта елде іс жүзінде оның заң үстемдігіне әсерін арттыру перспективаларын шектеген.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабы ғана тек прокуратураға арналғандығы белгілі. Бұл баптың өзіндік ерекшеліктері бар.

Біріншіден, конституциялық-құқықтық реттеу логикасына қайшы, ол прокуратура органдарының барлық функцияларын толық айқындамайды;

Екіншіден, прокуратура органдары басқа билік тармақтарынан тәуелсіз, тек заңға ғана бағынатындығының конституциялық нормада көрсетілмеуі өмір бұл кемшіліктің проблемалық сипатын көрсетті;

Үшіншіден, бұл баптың 7-бөлімге енгізілуінің заңдылығы күмән тудырады, себебі ол бөлімнің атауы «Соттар және сот төрелігі», оған сарапшылардың жалпы мойындауы бойынша аталған бөлімге прокуратураның еш қатысы жоқ.

Соған қарамастан, Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабы Қазақстан прокуратурасы үшін және оның ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі қызметінің шынымен де өмірлік маңызы бар.

Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясында прокуратура органдарына тұтас 17-бөлім арналып, мынадай баптардан құралды (Қосымша - 1).

106-бап. Қазақстан Республикасының аумағында заңдардың дәлме-дәл және біркелкі орындалуын қадағалауды Қазақстан Республикасының прокуратурасы өз құзыреті шегінде жүзеге асырады. Прокуратура органдары заңда белгіленген тәртіп пен ретте қылмыстық қудалауды жүзеге асырады және соттың тақылауына қатысады».

107-бап. «Прокуратура органдары өз құзыретін басқа мемлекеттік органдардан, лауазымды адамдардан тәуелсіз жүзеге асырады және тек заңға ғана бағынады. Прокурордың қызметі депутаттық мандатпен, басқа мемлекеттік органдарда лауазымдар атқарумен, саяси мақсаттарды көздейтін қоғамдық бірлестікке мүшелікпен және кәсіпкерлік қызметпен сәйкес келмейді».

108-бап. Жоғарғы Кеңес прокуратура органдарының бірыңғай орталықтандырылған жүйесін басқаратын Қазақстан Республикасының Бас Прокурорын бес жыл мерзімге тағайындайды. Бас Прокурор төменгі тұрған прокурорларды қызметке тағайындайды және одан босатады».

Прокуратура органдарының өкілеттілігі, құрылымы, қызметінің тәртібі мен прокурорлардың құқықтық жағдайы заңмен анықталады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының қазіргі редакциясында 83-бабында былай көрсетілген:

1.«Прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына заңда белгіленген шекте және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады».

2. «Республика Прокуратурасы төменгі прокурорларды жоғары тұрған прокурорларға және Республика Бас Прокурорына бағындыра отырып, бірыңғай орталықтандырылған жүйе құрайды. Ол өз өкілеттігін басқа мемлекеттік органдардан, лауазымды адамдардан тәуелсіз жүзеге асырады және Республика Президентіне ғана есеп береді».

3. «Республиканың Бас Прокурорын өз өкілеттігі мерзімі ішінде тұтқынға алуға, күштеп әкелуге, оған сот тәртібімен әкімшілік жазалау шараларын қолдануға, қылмыс үстінде ұсталған немесе ауыр қылмыстар жасаған реттерді қоспағанда, Сенаттың келісімінсіз қылмыстық жауапқа тартуға болмайды. Бас Прокурор өкілеттігінің мерзімі - бес жыл».

4. «Республика прокуратурасының құзыреті, ұйымдастырылуы мен қызмет тәртібі заңмен белгіленеді»[40].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабының 4-тармағының маңыздылығын асыра бағалау қиын, себебі Қазақстан Республикасы прокуратурасының өкілеттіктері, ұйымдастырылуы мен қызметінің тәртібі бөлек заңмен анықталады дегенді белгілейді.

Бұл норма прокуратураның барлық салаларына қолданылады. Прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі жұмысының тиімділігі осы мәселелердің заңнамалық шешілуіне тікелей байланысты екендігін дәлелдеудің бөлек қажеттілігі жоқ сияқты.

Әрине, прокуратура функцияларының конституциялық нормада айқындалуы прокуратура органдарының ұйымдастырылуы мен қызметінің негізгі мәселелері олардың қазіргі анықтамасынан гөрі басымырақ болар еді. Оларды Қазақстан Республикасы Конституциясымен емес, заңмен реттеу прокуратура органдарының құқықтық мәртебесінің тұрақтылығына кепілдік болмайды. Мысалы, 2017 жылдың 30 маусымында «Прокуратура туралы» жаңа заң қабылданып, прокуратура органдарының қызметі шектелді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабын қарағанда прокуратураның ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі қызметі прокуратура органдарының орыны және соған сәйкес мазмұны мен әдістерін анықтауда ескеретін ережелері конституциялық нормада қарастырылуы керек.

Қазақстан Республикасының Конституциясы- бұл елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының рөлін түсінуде, оның қызметін, ұйымдастырушылық аспектілерін айқындау үшін шешуші, құқықтық нормалар иерархиясында ең жоғары заңдық күші бар нормативтік-құқықтық акт.

Прокуратура органдарының назары сөзсіз адамды, оның құқықтарын танудан бастап, мемлекеттік жүйенің, мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқаруды ұйымдастырудың, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының

іргелі негіздерін шоғырландыратын конституциялық нормалар мен қағидаларға аударуға лайық және халық пен оның бостандықтары ең жоғарғы құндылық ретінде, оны қорғау мемлекеттің міндеті болып табылады [41, 12 б.].

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету кешенінің барлық міндеттерін шешуге бағытталған мемлекеттік билік шектерінің конституциялық-құқықтық анықтамасын анықтау үшін негізгі ережелерді, жеке тұлға, азаматтық қоғам пен мемлекет арасындағы қатынастардың бастапқы өлшемдері өте маңызды [42, 39 б.].

Прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі орыны мен рөлін анықтайтын конституциялық-құқықтық негіздер туралы айта отырып, ең алдымен қазіргі Қазақстан прокуратурасы міндетті түрде Қазақстан Республикасының Конституциясынан туындайтын талаптарды есте ұстау және бағыну керек.

Бұл орайда, «Қазақстан Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде» орнықтыратын конституциялық-құқықтық сипаттамасы маңызды болып табылады.

Онда тұтастай прокуратура қызметіне қойылатын жалпы талаптар бар. Алайда прокуратура ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттерін шешу барысында оның маңызы арта түседі, себебі бұл оның әлеуметтік базасын қалыптастырумен тікелей байланысты болып табылады.

Біздің уақытымызда прокуратура органдарының ұйымдастырылуы мен қызметіндегі тенденциялар әрдайым бірізді болмаса да, демократиялық, әлеуметтік құқықтық мемлекет өмірінің нормаларын белгілеу барысында мақсатты түрде жүретіндігін көрсетеді.

Сонымен қатар, қазіргі кезеңінің ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттерін қоса алғанда, мемлекет құрылысының күрделі және жауапты міндеттерін шешу үшін қажетті заңның сындарлы рөлін жүзеге асыруға, оның әлеуетін ашуға, заңдылық пен заңдылықты нығайтуға ерекше назар аударылады [43, 74 б.].

Демократиялық дәстүрлерді орнықтыру тұрғысынан салыстырмалы түрде жас болғандықтан Қазақстан Республикасы демократия халық билігін шынайы растау ретінде демократияның мәнін дұрыс түсіну мен жүзеге асыруды және демократияны көпшілік биліктің көріністерімен алмастырудан, демократиялық «киіммен», қоғам мен мемлекетті басқарудың авторитарлық және кейде мәні бойынша қылмыстық формаларының демагогиялық фразеологизмдерімен бүркенуге жол берілмеуін қажет етеді

Демократиялық қайта құрулар қажырлы еңбекті, азаматтардың олардың шынайы құндылығын түсінуін талап етеді. Тоқсаныншы жылдардағы реформалардағы сәтсіз сәттер, азаматтық қоғамның бытыраңқылығы, демократиялық мемлекет өмірінің нормаларына көшу тәжірибесіндегі көптеген қателіктер терең талдау мен нақты қорытынды алудың негізі ретінде

қарастырылуы керек және ол тұжырымдар демократияның шын мәнінде және қысқа мерзімде толықтай бекітілуіне мүмкіндік береді [44, 63 б.].

Заңдылықты нығайту жөніндегі өз миссиясын орындай отырып, Қазақстан Республикасының прокуратура органдары мемлекеттік механизмдегі позицияларына байланысты елде демократиялық режим орнату жөніндегі жұмыстың үлкен және ауыстырылмас бөлігін жүзеге асырады. Конституциямен демократиялық деп жарияланған мемлекеттің заңдары бүкіл заң шығару процесінде демократия критерийіне сәйкес келуі бойынша міндетті тексеруден өтуі және сол арқылы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен ұлттық мүддені қорғау бағытында пайдалану мүмкін.

Жоғарыда айтылғандар прокуратура органдарының мәні мен мақсаты Қазақстан Республикасы Конституциясында айқындалып көрсетілген мемлекеттің әлеуметтік саясатын жүзеге асыруға тікелей қатыса отырып, ұлттық мүдделердің, оның ішінде жеке тұлғаның, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің мүдделерінің қорғалуын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Қоғамдық тәжірибе елдің заңдарын дәлме-дәл және біркелкі жүзеге асырудың қажеттілігін көрсете отырып, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен құқықтық мемлекет қиғидаларын, нормаларын орнату арасындағы тікелей байланысты анық көрсетеді.

Прокуратура органдары қызметінің негізгі мәні конституциялық құқықтар мен бостандықтар үстемдігін орнату болып табылатын, оның барлық мақсаттары мен міндеттерініңарнайы бағыты болып табылатын мемлекеттік органдар жүйесі ретінде Қазақстан прокуратурасы құқықтық мемлекет нормаларының қалыптастырумен тікелей байланысты, оларды қоғам өмірінде дәйекті түрде бекіту, іс-қимыл салаларын дамыту және кеңейту, бұл, сөзсіз, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі оның жетекші орнын сипаттайды [45, 12 б.].

Қазақ ғылымында терең тарихи тамыры бар заңгерлер мойындайтын құқықтық мемлекет доктринасы оның іргелі белгілері ретінде келесіні мойындайды:

- барлық азаматтар, мемлекеттік органдар және азаматтық қоғам институттары заң талаптарын орындауға міндетті, заңға кез-келген іс-әрекеттерімен және актілерімен қарсы шықпауы керек деп болжайтын заңдылық;

- заңдардың мазмұны оларды жүзеге асыру практикасына дәл сәйкестігі, қоғам мен мемлекет өміріндегі құқықтың тек формальды басымдылығына жол берілмеуі;

- мемлекет пен оның азаматтары өзара жауапкершіліктерін анықтауға қатысты азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шын мәнінде қорғаудың танылуы, Қазақстан Республикасы Конституциясының 39-бабында көрсетілгендей «адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары

мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін»;

- заң шығаруды, мемлекеттің әкімшілік функцияларын жүзеге асыруды, азаматтардың, қоғамның және мемлекет мүдделерін сот арқылы қорғауды қамтамасыз ететін билік тармақтарының нақты тәуелсіздігінде көрсетілген билікті бөлудің конституциялық принципін декларативті емес, нақты жүзеге асыру;

- әлеуметтік әділеттілік режиміне қайшы келетін шешімдер қабылдауды болдырмайтын мемлекеттік органдарға тиімді әлеуметтік бақылау жүйесінің болуы.

Қамтылған мәселелердің ауқымы және оларға енгізілген мәселелер шеңбері бойынша құқықтық мемлекет ғылыми категория ретінде және мемлекеттік құқықтық практиканың құбылысы ретінде азаматтық қоғамның өркениетті стандарттарына сәйкес салынған әлеуметтік мемлекетті қалыптастыру институттары, елде шынайы демократияны орнатуға бағытталған қоғамның қозғалысынан туындаған елдегі орын алатын саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени қайта құруларды түсіну үшін шешуші маңызға ие.

Қазақстан Республикасының конституциялық сипаттамасында көрсетілген демократиялық, әлеуметтік және құқықтық компоненттер тұжырымдамаларының органикалық арақатынасы мемлекеттік құрылыстың қазіргі кезеңіне тән құбылыстар мен процестерді бағалау кезінде ескерілуі керек.

Прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлін анықтау сұрағын алатын болсақ, бұл қатынастар, біздің ойымызша, ұлттық қауіпсіздікке ішкі және сыртқы қатерлерден құқық қорғау әлеуетін адам құқықтары әлеуетін толық ашуға негіз болатын негізгі әдістемелік постулаттардың бірі ретінде қабылдануы керек [46, 65 б.].

Прокуратураның құқықтық мемлекетті құрудағы маңызды рөлін оның қызметі туралы объективті және сенімді ақпаратқа ие барлық мемлекеттік және қоғамдық құрылымдар әрқашан құндылығын бағаламағанымен, қазіргі кезде мойындайды [47, 36 б.].

Бұған қазіргі заманғы прокуратура органдарының оның қоғамдық мақсаттары туралы толығырақ хабардар болуы, қызметтің басым бағыттарын айқындаудың сәйкестігі тұрғысынан оның қызметін қайта құрылымдау, болып жатқан құбылыстар мен процестердің мәніне терең енуге, қоғам және жұмыстағы ашықтықты арттыруға көмектеседі.

Осы тұрғыда Қазақстан Республикасы Бас Прокуроры Президентке жыл сайын заңдылықтың жай-күйі, ағымдағы қылмыстың себептері, прокуратура қабылдаған шаралар, заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар туралы есеп береді. Прокурорлар бұқаралық ақпарат құралдарымен іскерлік байланыс орнатуда өте белсенді. Қазақстан Республикасының Президенті елдегі заңдылықтың жай-күйі туралы жүйелі түрде хабардар болып отырады.

Қазақстан Республикасы прокуратура органдары норма шығармашылықтың заңдарға сәйкестігін қадағалау бойынша конституциялық белгіленген талаптарды сақтау жүйесінің таптырмас буыны болып табылады. Кейінгі жылдары прокуратураның заңдарға қайшы келетін жергілікті және республикалық деңгейдегі құқықтық актілерді жою жөніндегі жұмыс қарқыны төмендеген жоқ.

Біздің міндетімізге құқықтық мемлекеттің өмір сүру нормалары мен заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша прокуратура органдарының қызметіндегі кемшіліктер мен олқылықтарды зерттеу кірмейді. Әрине, ондай кемшіліктер жоқ деп айта алмаймыз. Зерттеу материалдары көрсеткендей, прокуратура органдары өздерінің кемшіліктері жөнінде біледі және оларды жою үшін шаралар қабылдайды, бірақ елдегі қиын жағдай талап еткендей тиімді болмады [48, 4 б.].

Сонымен қатар, ең бастысы - прокурорлардың жаңа жағдайларда жұмыс істеуге, Қазақстан Республикасы азаматтарының, мемлекеттің және қоғамының құқықтық қорғалуын арттыру мүдделерінде өз қарамағындағы құқықтық құралдардың дәлелденген және сенімді арсеналын пайдалануға дайындығы болып табылады.

Қазіргі заманғы мемлекеттік саясатта тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі басты орын адамға, оның құқықтары мен бостандықтарына декларативтіден нақты өмірге дейінгі ең жоғарғы құндылық ретіндегі конституциялық нормаға аудару прокуратураның барлық қызметінің көп жылдар бойы бағытталғандығын көрсетеді [49, 97 б.].

Егер құқық қолдану тәжірибесі заңның мәні мен мағынасына сәйкес келмесе, онда Қазақстан прокуратурасының қызметі бағытталған заңның үстемдігі қағидасы іске асырылды деп санауға болмайды.

Заңдарды дәлме дәл және біркелкі орындалуы барлық дерлік мемлекеттік органдардың міндеттеріне кіретін, бірақ олар үшін басты мақсат болып табылмайтын, профильдік бағытты білдірмейтін прокуратура үшін шешуші маңызға ие, өйткені, жоғарыда атап өткендей, прокуратура - бұл заңдылықты қамтамасыз ету қызметінің негізгі пәнін құрайтын жалғыз орган.

Қазақстан Республикасы Конституциясымен бекітілген қоғам мен мемлекет өміріндегі құқықтың басымдылығын ресми тану формальды барлық мемлекеттік және мемлекеттік емес құрылымдарға тән.

Сонымен қатар, бұл олардың кейбірінің құқық қолдану практикасында волюнтаризммен және құқықтық нигилизммен бейбіт қатар өмір сүреді. Бұл қазіргі кезеңде ел өмірінің барлық салаларында қатты мемлекеттік тәртіпті орнатуға нақты қатысуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін прокуратура органдарының қадағалау және өзге де өкілеттіктерін шектеуге жол бермеу керектігін көрсетеді.

Тиісінше, прокуратура қызметінің нәтижелері мен ұлттық қауіпсіздік жағдайы арасында айқын байланыс көрінеді.

Ұзақ уақыт бойы кеңестік шындыққа жарамды деп танылмай, қазір конституциялық мәнге ие болған билікті тармақтарға бөлу принципі, соның ішінде елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін, ең алдымен, оның көмегімен мемлекеттік өмірде басшылықты жүзеге асырудағы мамандандыру жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерінің оңтайлы тепе-теңдігін орнатудың қуатты құралы болғандықтан және оны жоғарғы деңгейде қорғаудың құралы [50, 89 б.].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 3-бабының 4-тармағына сәйкес «Республикада мемлекеттік билік біртұтас, ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөліну, олардың тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы, өзара іс-қимыл жасау принципіне сәйкес жүзеге асырылады».

Билік бөлінісі қағидатының жұмыс істеуін қамтамасыз етудегі прокуратураның нақты рөлі, орны қоғамда әлі толық түсінілмеген. Заң шығарушы орган ықтимал салдарын ескермей, соңғы уақытта прокуратура органдарының өкілеттіктерін қысқарту жолымен жүріп, тек ғана қылмыстық қудалау органының дәрежесіне дейін төмендетіп тастады.

Прокуратурадан азап шегу арқылы алған мәртебесін алып тастап, заң шығарушы әлеуметтік-құқықтық базасын объективті түрде төмендетеді. Атқарушы билік әрқашан прокуратурамен келісе бермейді. Оның негізгі тұтқасы - қаржы - прокуратура органдарының қажеттіліктеріне республикалық деңгейде баяу жауап береді.

Кейде, сот билігі басымдылық тұрғысынан прокуратурамен қарым-қатынасты орнатады, соның арқасында қоғам мүдделеріне объективті жауап беретін, процедуралық тұрғыдан анықталған, нәтижелі қадағалауды қарау заңдылығын қайта қарау болды соттардың істері аморфты «соттың істерді қарауға прокурордың қатысуы» түріне айналды [51, 89 б.].

Сонымен қатар, прокуратура органдарының билік тармақтарының жұмыс істеуінің оңтайлы режимін бекіту және қолдау кезінде нақты мүмкіндіктерін ескеру және оларды саяси және мемлекеттік тәжірибеде пайдалану бүкіл мемлекеттік құрылыстың барысына, оның ішінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласына оңтайлы әсер ететіндігі сөзсіз белгілі нәрсе.

Ол үшін прокуратура органдарын биліктің бірде-бір тармағында болмауының қажетті объективті алғышарттары бар, бұл өздігінен прокуратураның барлық билік тармақтарына тең, бейтарап қатынасын қамтамасыз етеді. Прокуратура өз қызметінің сипаты бойынша әр билік тармағына өз функцияларын тиімді жүзеге асыруға көмектеседі.

Прокурорлық қадағалаудың көмегімен заңдарда белгіленген ережелер мен талаптардың дұрыс түсінілуі мен орындалуын бақылауды, заң шығарушылық тәжірибені жетілдіру резервтерін анықтайды. Еліміздегі атқарушы билік үшін прокуратура заң шығарушылардың нұсқамаларын жүзеге асыруда заңдардың дұрыс орындалуына кедергі болатын себептерді анықтау

мен оларды жою бойынша іс-шаралар қабылдау арқылы тікелей көмекші болып табылады.

Сондай-ақ, сот жүйесі үшін де прокуратура органдары сот ісінің кәсіби қатысушысы ретінде әрекет етіп, құқықтық коллизияның мәні және оны шешудің құқықтық нұсқалары туралы объективті шешім қабылдауға көмектеседі [52, 87 б.].

Қазақстан прокуратурасы тежеу және тепе-теңдік механизмінің маңызды элементі болып табылады. Биліктің әрбір тармағы басқа салаларға қарағанда өзінің артықшылығын дәлелдеуге ұмтылысын көрсете алады, бұл мемлекеттік және құқықтық практикаға зиянды салдары болуы мүмкін.

Тепе-теңдік пен тежеу жүйесі біріншіліктің тағайындалуын болдырмауға, оған қарағанда бір күштің басқаларға қатысты қарсыласуына жол бермеуге арналған. Прокуратура тежеу және тепе-теңдік механизмінде өзінің нақты белгіленген орнын алады, бұл оның әлеуметтік қауіпсіздіктің кепілдіктерінің бірі ретінде функционалдық өзектілігін қамтамасыз етеді.

Осыған байланысты, прокуратураның тежемелік және тепе-теңдік жүйесіндегі рөлі биліктің әр түрлі тармақтарының өздерінің қызметінің жүзеге асырудың қалыпты жүруін жеңілдетумен қатар, бір мезгілде мемлекеттік және билік өкілеттіктерін басқару саласындағы (объективті және субъективті) бақылау жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде мемлекеттік органдарға қатысты бақылау әрекеттері көрінетіндігін атап өту маңызды.

Прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлінің конструктивтілігі тұрақты құқықтық тәртіптің орнықтырылуы мен сақталуынан көрінеді, онсыз қалыпты мемлекет болмайды. Посткеңестік шындық бірнеше рет әр түрлі дағдарыс кезіндегі прокуратура органдарының әрекет қабілеттілігін тәжірибеде тексерді, ал прокуратура органдары бұл сынақтардан сүрінбей өтті деп айта аламыз [53, 124 б.].

Атап айтқанда, өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының барлығы дағдарысқа толы болды. Елге соққы берген жалпы жүйелік дағдарыс пен құқықтық мемлекет дағдарысы арасында тікелей байланыс бар. Өтпелі кезеңнің ең қиын жағдайында прокуратура кең етек алған көңіл-күй элементтерінің, экономиканың күйреуі мен биліктің әлсіздігі қайтымсыз теріс салдарға әкелмеуі үшін көп жұмыс жасады.

Прокуратураның жалпыұлттық адам құқықтарын қорғаудағы әлеуеті 1991 және 1993 жылдардағы өткір дағдарыстар кезінде айқын көрінді. 2008-2009 жылдардағы әлемдік қаржы-экономикалық дағдарыс кезінде бюджет қаражаты мен ұлттық қор қаражатын жұмсау, нығайту және бюджет қаражатын жұмсау кезінде бюджет процесінде заңдылықты нығайту мен шешуші тұрақтандыру мәні бар кәсіпорындар мен шағын және орта бизнестің жеке кәсіпкерлерін қорғау үшін құқықтық тәсілдермен әрекет ететін прокуратура бірдей маңызды рөл атқарды.

Бұл жағдайлар тікелей Қазақстандағы ұлттық қауіпсіздік анықтайтын мемлекеттегі жағдайдың тұрақтылығын қамтамасыз етудің икемді жүйесінің

маңызды элементі ретінде прокуратура органдарының мәртебесін сақтау және белгілі бір дәрежеде нығайту қажеттілігін тағы да растайды.

Прокуратура органдарының стратегиялық бағыты - ішкі саясат, халықаралық қатынастар, экономика, әлеуметтік саясат, елдің қорғаныс саласындағы жекелеген аймақтардағы сепаратизмнің кез-келген көріністеріне профилактикалық шаралармен біріктірілген уақытында жауап бере отырып, прокуратура осылайша ұлттық қауіпсіздік пен мемлекеттің тұтастығын қамтамасыз етуге үлкен үлес қосады [54, 124 б.].

Қазіргі жағдайдағы унитарлы мемлекеттің конституциялық негіздерін дамытумен байланысты ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге прокурорлардың қатысуының нақты бағыттары мыналар: Қазақстан Республикасының егемендігі, оның аумақтық тұтастығы, заңдардың сақталуы туралы заңдардың орындалуына прокурорлық қадағалау, біртұтас экономикалық кеңістік, қоршаған ортаны қорғау, ұлттық әлеуметтік бағдарламалар, сайып келгенде ұлтты сақтауға бағытталады.

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі прокуратура қызметі үшін демократиялық, құқықтық, әлеуметтік мемлекет ретіндегі конституциялық нормалардың маңыздылығын талдауды қорытындылай келе, келесілерді атап өту қажет.

1. Прокуратура қызметінің бағытының мазмұндық сипаты тұтасымен Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі прокуратураның рөлін түсінудің кілтін қамтиды, бұл қазіргі заманғы прокуратура жүйесі жалпыұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің ұлттық жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

2. Прокуратура ұлттық қауіпсіздік жүйесінің маңызды элементі ретіндегі миссиясын ойдағыдай атқара алуы үшін, ол өзінің күнделікті тәжірибесінде демократиялық, құқықтық, әлеуметтік мемлекеттің қағидаларын тұрақты басшылыққа алуы керек. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі прокуратураның позициясы оның қызметінің мемлекеттік құрылыс тәжірибесіндегі негізгі талаптарға сәйкестігін пайымдайды, оның ішінде: ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура қызметін өзінің жалпыға бірдей міндеті ретінде көрсету; тәуелсіз жетекші бағыт; прокурорлардың кәсіби дайындығын қамтамасыз ету және үнемі жетілдіру; қадағалаудың ұлттық қауіпсіздігін және прокуратураның барлық басқа функцияларын қамтамасыз ету мәселелерін шешуде кешенді пайдалану және өзара күшейту.

3. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде прокуратура органдарының адам құқықтарын қорғау әлеуетінің әлсіреуін болдырмау мақсатында прокуратура органдарының қызметі мен ұйымдастырылуы құрылымының құқықтық негіздерін жетілдіруге сәйкес келетін жаңа нысандарды, әдістер мен тәсілдерді, заңды құралдарды әзірлеуге әрқашан назар аудару керек, оның демократиялық біртұтас құқықтық, әлеуметтік мемлекет өмірінің нормаларына,

прокуратура органдарының құқықтық қамтамасыз ету элементтерін сақтай отырып, жоғары әлеуетті екендігін қазіргі прокуратура тәжірибесі растайды.

4. Қазақстандағы демократиялық құқықтық әлеуметтік мемлекеттің институттары көбінесе қалыптасу сатысында болғандықтан, прокуратура оның қоғамдық өмірдің тиісті нормаларын белгілеу тәжірибесіне жататындығын ескеруі керек. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық қатынастардың қайта құруларының жүйесіз сипаты, экономикалық құқық бұзушылықтарға жол беру туралы иллюзия, шенеуніктердің азаматтардың мүдделерін ескермеу, заң шығарушы және атқарушы биліктің қызметкерлерінен құралған жоғарғы қабаты тұлғасында «қол сұғылмайтын кастаны» қалыптастыру, олигархтардың, процедуралық иммунитеті бар қызметкерлердің көптеген санаттарының және т.б. тудырады.

5. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру кезінде прокуратура органдарына елдегі қылмыстық ахуалға мемлекеттік бақылауды күшейтуге кең мүмкіндіктер беріледі, оны олар толық пайдалануы керек. Сонымен бірге, заң бұзушылықтардың жолын кесу, бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге жұмыстану арқылы прокуратура органдары атқарушы билік органдарының қызметіне құқықтық тәсілдермен қадағалау арқылы әлеуметтік бақылаудың тиімді жүйесін құру мақсатында азаматтардың белсенділігін жұмылдыру және мемлекеттік аппарат пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының шенеуніктері жауапсыздығының, азаматтардың құқықтық нигилизмі мен инфантилизм атмосферасын бұзуы үшін қадағалау және өзге де құқықтық құралдарды мазмұнды және мақсатты пайдалану қажет.

6. Демократиялық, құқықтық, әлеуметтік мемлекеттің өмір сүру нормаларын орнату мақсатында Қазақстан Республикасыны прокуратура органдары құқықтық құралдарды қолдана отырып, ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге атсалысып, заңдылық пен тәртіпті қамтамасыз етеді.

7. Прокуратураның ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі орнын түсіну үшін Бас прокуратураның Қазақстан Республикасының жоғары лауазымды адамдарымен және билік органдарымен қарым-қатынасының сипатын анықтайтын конституциялық принциптер мен нормалар маңызды болып табылады: Қазақстан Республикасының Президенті, Парламент, Үкімет, Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңес, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты.

8. Прокуратура ел қауіпсіздігіне туындайтын қатерлерді үнемі бақылауға, оларды жоюға атсалысуға, мемлекет мүдделерін қорғау жағдайына әсер ететін құбылыстар мен процестер туралы Президентке хабарлауға, Қазақстан Республикасы Президентінің елдің қорғаныс қабілетін және азаматтардың әлеуметтік әл-ауқаты мен экономикалық саланы дамытуды нығайту, экологиялық және т.б. туралы актілердің орындалуын құқықтық қамтамасыз етуге шақырады.

9. Елдегі ең жоғары атқарушы орган ретінде Қазақстан Республикасының Үкіметі бүкіл мемлекеттік аппараттың үздіксіз және үйлесімді жұмысын қамтамасыз етуге асырады. Прокуратура органдарының қадағалау практикасы атқарушы билік үшін ең алдымен мемлекет өмірінің барлық маңызды салалары туралы ақпарат көзі ретінде маңызды, сонымен қатар қызметіндегі заңдылық жай-күйі туралы мәліметтер көзі ретінде де кем емес.

10. Жалпы юрисдикция соттарымен өтпелі кезеңдегі кейбір шиеленістерге қарамастан, прокуратура барлық сот органдарымен ұзақ және берік іскерлік байланыс орнатты. Прокуратура сот ісін жүргізудің конституциялық қағидаттарын құрметтей отырып, оларға сүйене отырып, қылмыстық, азаматтық, әкімшілік істердің шешілуінің толықтығын, объективтілігін және жан-жақты болуын қамтамасыз етуге өзінің іс жүргізу қабілетін барынша толық көлемде жүзеге асыру мақсатында өз жұмысын құруы керек.

Прокуратура органдарының сот төрелігінің мақсаттарына жетуге көмектесуі ел азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделерін сот арқылы қорғауды қамтамасыз етудің маңызды алғышарты ретінде прокуратура мен сот институттары арасындағы өзара толық түсіністік негізінде көптеген бағыттарда көрінеді.

Елдегі ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басты негізі заңдылық пен құқықтық тәртіпті тепе-тең деңгейде ұстап тұру ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің ең басты шарттарының бірі құқықтық мемлекет ретінде жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекет мүдделерін қорғауда шешуші рөл атқарады.

Прокуратура органдарының қызметі елдің құқықтық жүйесін тұрақтандырудың шешуші факторы болып, ол үлкен және әр түрлі реформалар барысында Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі алғышарттарының бірі.

Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының аталған қызметі құқықтық жүйенің негізгі бөліктері: норма шығармашылық, құқықтық түсіндіру, құқық қолдану тәжірибесімен, сотқа қатысу, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтардың алдын - алу және құқықтық бақылау жүйелері; азаматтардың құқықтарын қорғаудың ұйымдастырушылық инфрақұрылымы; құқықтық идеология мен құқықтық мәдениетті қалыптастыруға атсалысады.

2.2 Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздігінің басты саласы ретіндегі экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының рөлі

Әлемде қазіргі уақытта қалыптасқан әр түрлі күрделі жағдайлар: пандемия, экономикалық тоқырау, батыс пен шығыс елдері арасындағы діни араздық, көрші елдер аумағындағы қарулы және сауда соғыстары салдарынан жаңадан пайда болған қауіп – қатерлерді, алып мемлекеттер арасындағы шиеленістер пен құбылмалы геосаяси жағдайды ескерсек, ұлттық қауіпсіздіктің негізін құрайтын экономикалық қауіпсіздік мәселесі басты орынға шығады.

Сонымен қатар, жаһанда қауіпті вирустық инфекцияның таралуы, стратегиялық шикізат - мұнай бағасының төмендеуі, ұлттық валютаның әлсіреуі, кәсіпкерлік субъектілерінің қаржылық қиындықтарын назарға алсақ, елімізде қиын әлеуметтік - экономикалық жағдай қалыптасқан.

Осы орайда, ұлттық мүддеге төнетін ішкі және сыртқы қауіп-қатерлер азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына, өмір сүру деңгейіне, еліміздің егемендігі мен территориялық тұтастығына, тұрақты дамуына, жалпы алғанда ұлттық қауіпсіздікке нақты қауіп төндіреді.

Сондықтан ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі әр мемлекеттік органның алатын орны мен оған жүктелген міндеттерді, жауапкершілікті айқындау өте маңызды болып табылады.

«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы 5-тармақшасына сәйкес Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі – ұлттық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясат шеңберінде ұлттық қауіпсіздік субъектілері іске асыратын құқықтық, ұйымдастырушылық, экономикалық, техникалық және өзге де шаралар жиынтығы ретінде көрсетілген.

Өз кезегінде, аталған Заңның 9-бабында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күштеріне:

1) барлау, қарсы барлау қызметін, сондай-ақ күзетілетін тұлғалар мен объектілердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық және ұйымдастырушылық шаралар кешенін жүзеге асыратын арнаулы мемлекеттік органдар;

2) Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері, басқа да әскерлері мен әскери құралымдары;

3) ішкі істер органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет, мемлекеттік өртке қарсы қызмет органдары, экономикалық тергеу қызметі және авариялық-құтқару қызметтері жатады.

Заң шығарушының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күштері ретінде ұсынған тізімі толық емес деп санаймыз, өйткені ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, мемлекеттік емес ұйымдардың, азаматтар мен прокуратураның рөлі ескерілмеген.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратураның ролі мен бірегей түсінігі анықталмаған.

Біріншіден, ұлттық мүддені қорғау мен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде құрылу мақсаты мен әр түрлі органдарға бағынуына қарамастан бүкіл мемлекеттік органдардың бірлесіп қабылдаған іс-әрекеттері қажет екендігі айдан анық;

Екіншіден, бұл салада мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғамның негізін құрайтын үкіметтік емес ұйымдар, азаматтар арасында кері байланыс орнату қажет.

Осыған байланысты прокуратура өзіне тәне қадағалау ерекшелігімен, көп қырлы құзыреттілігімен қоғам мен мемлекет өмірінің барлық салаларына іс жүзінде ықпал ету мүмкіндігіне ие бола отырып, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінде ерекше орын алады.

Конституцияда көзделген қағидаттарға сүйене отырып Қазақстан Республикасының прокуратура органдары ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша өзекті мәселелерді, оның ішінде ішкі қатерлерді жою арқылы тиімді шешуге қауқары бар. Прокурорлық қадағалау елдегі заңдылықты қамтамасыз етудің негізгі жолы болып табылады.

Бұл Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабында айқындалып, «прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына заңда белгіленген шекте және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асырады», сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады» деп көрсетілген.

Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» Заңының талаптарына сәйкес прокурорлық қадағалау мемлекеттік қызметтің айрықша дербес саласы болып саналады.

Мемлекеттік қызмет түріндегі прокурорлық қадағалаудың өзгешелігін оның мазмұны айқындалуымен мәні конституция мен заңдардың, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарының, басқа да нормативтік-құқықтық актілердің республика аумағында дәл және бірыңғай қолданылуына жоғары қадағалауды іске асыруда қоғам өмірінің әр түрлі салаларында заңдылықты бұзушылықтарды айқындап, оны жою мақсатында құқықтық құралдар арқылы іс-шаралар қолдануға келіп тіреледі.

Прокуратура органдарынан басқа ешбір мемлекеттік орган бұл қызметті ерекшелігіне байланысты іске асыра алмайтындығы прокуратура органдарының Конституцияда көзделген өзге мемлекеттік органдарға карағанда айрықша өкілеттіліктері мен мүмкіндіктері бар.

Прокуратура органдары ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінің ажырамас буыны, ол өзінің конституциялық құқықты қорғау қызметін пайдала отырып, ең алдымен, Президент өкілеттілігін қамтамасыз етеді және заңдық тұрғыдан биліктің барлық тармағына ықпал етуге, олардың қызметін

қадағалауға құқылы. Осы жерде айта кететін нәрсе прокуратура биліктің өкілдік, атқарушы және сот органдарын алмасытырмайды, тек ғана өз өкілеттіктерін тиімді пайдалана отырып оларды толықтырады.

Бұрыннан келе жастқан сот төрелігінебөлек прокуратура органдары Еуропада XIII-XIV ғасырларда негізі қаланып, Франция королі 1302 жылы прокуратураны монарх мүддесін қорғайтын орган ретінде құрса да, уақыт өте оның қызметі өзгеріп, жалпы мемлекеттік маңызды қадағалау - бақылау функцияларын атқарды. «Прокурор» сөзі латыннан аударғанда «қамқор боламын» деген ұғымды береді. Бұл категорияның мағынасы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі прокуратураның рөлін айқындайды.

Кеңес Одағы кезеңінен берізаң саласының ғалымдары прокуратураның мемлекеттік органдар жүйесіндегі алатын орны мен атқаратын рөлін белгілеуге тырысқан және сол уақытта осы«органның не заңнамалық, не әкімшілік, не сот өкілеттіктері жоқ деген пікір» кең тараған болатын.

Мысалы, М.С.Шалумов пен К.Ю.Яровиков прокуратура органдары биліктің бірде-бір тармағына кірмейді, сондықтан билік бөлісуге қатысуға мүмкіндігі жоқ деп пайымдайды. Алайда, осыған қарамастан М.С.Шалумов прокуратура қарама - қайшылық пен тыйым салу жүйесіне қатысатындығын атап өткен пікірді қолдаймыз.

Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» Заңының 4-бабына сәйкес прокуратура заңда белгіленген шекте мынадай міндеттерді:

- 1) «адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалардың, қоғам мен мемлекеттің құқықтарды қорғауды»;
- 2) «заңдылықты бұзушылықтарды жоюды, оларға себеп болған жағдайларды анықтап, олардың салдарын жоюды»;
- 3) «құқық қорғау органдарының және өзге де мемлекеттік органдардың заңдылықты, құқық тәртібін және қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету жөніндегі қызметін үйлестіруді жүзеге асырады».

Сонымен қатар, «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 4-бабына сәйкес ұлттық қауіпсіздік түрлері ретінде:

1) қоғамдық қауіпсіздік – қоғамның тұтастығы мен оның тұрақтылығы қамтамасыз етілетін азаматтар өмірінің, денсаулығының және амандығының, қазақстандық қоғамның рухани-имандылық құндылықтарының және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің нақты әрі ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;

2) әскери қауіпсіздік – әскери күштерді қолданумен немесе оны қолдану ниетімен байланысты сыртқы және ішкі қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызы бар мүдделері қорғалуының жай-күйі;

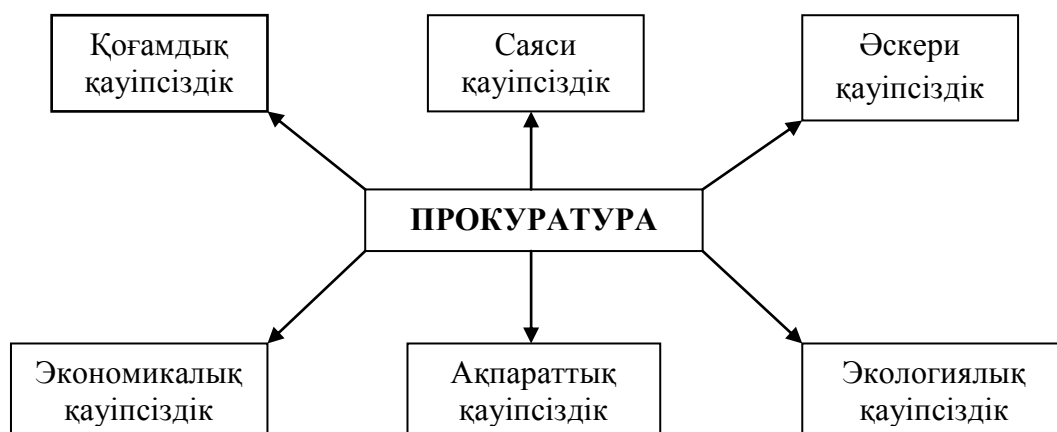
3) саяси қауіпсіздік – азаматтардың, әлеуметтік топтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуы және олардың мүдделерінің теңгерімі, мемлекеттің тұрақтылығы, тұтастығы және қолайлы халықаралық жағдайы

қамтамасыз етілетін конституциялық құрылыс негіздерінің, мемлекеттік органдар жүйесі қызметінің және мемлекеттік басқару тәртібінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;

4) экономикалық қауіпсіздік – экономиканың орнықты дамуы және оның тәуелді болмауы қамтамасыз етілетін, Қазақстан Республикасы ұлттық экономикасының нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;

5) ақпараттық қауіпсіздік – елдің орнықты дамуы және ақпараттық тәуелсіздігі қамтамасыз етілетін, ақпарат саласындағы нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден Қазақстан Республикасы ақпараттық кеңістігінің, сондай-ақ адамның және азаматтың құқықтары мен мүдделерінің, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі;

6) экологиялық қауіпсіздік – қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан туындайтын қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың өмірлік маңызы бар мүдделері мен құқықтарының, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі болып табылады (Сурет - 2).

Сурет - 2. Прокуратура мен қауіпсіздік түрлері арасындағы байланыс
(автормен құрастырылған)

Прокуратура органдарының жоғарыда айтылған міндеттері мен ұлттық қауіпсіздік түрлері арасындағы байланысқа талдау жүргізсек, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күштерінің ішінде тек ғана прокуратура органдарының барлық қауіпсіздік салаларымен тікелей байланысты екендігіне көз жеткіземіз, ақыр аяғында прокуратура органдары құрылымының өзі де заңнамадағы әр қауіпсіздік түрлеріне сәйкес келеді (Сурет-2).

Мысалы, әскери прокуратура арқылы әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында, мамандандырылған табиғатты қорғау прокуратуралары арқылы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында, қоғамдық мүддені қорғау қадағалау саласы арқылы саяси, экономикалық және ақпараттық қауіпсіздік және де қылмыстық қудалау арқылы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі жалпы заңдылықтың сақталуына қадағалау жүргізіледі.

Бұдан басқа, жоғарыда көрсетілген прокуратура органдарының құқық қорғау органдарының және өзге де мемлекеттік органдардың заңдылықты, құқық тәртібін және қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету жөніндегі қызметін үйлестіруді жүзеге асыру арқылы жоғарыда айтылған үшінші міндетінен оның ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі үйлестіру қызметі шығады [55, 1 б.].

Алайда, заң шығарушы прокуратура органдарын ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күштеріне енгізбей, құқық қорғау органдарының қызметін үйлестіру функциясы да еленбей, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі орны жеткілікті дәрежеде анықталмаған деп санаймыз.

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетін қамтамасыз ету саласында бірыңғай мемлекеттік саясат жүргізуді үйлестіретін конституциялық орган ретінде Қазақстан Республикасының Қауіпсіздік Кеңесі құрылған.

Дегенмен, прокуратураның жекелеген функцияларын ұлттық қауіпсіздік саласында заңнамада бекіту қажеттілігі туындайды.

Қоғамда құқықтық мәдениетті қалыптастыру, азаматтардың құқықтық сауаттылығының артуы, барлық тұлғалардың заңды сақтауға дайындығы мен оны өзгермейтін қағида ретінде ұстануы ұлттық қауіпсіздікті сақтау үшін маңызды.

Қорытындылай келе, прокуратура органдары ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде айтарлықтай рольге ие және мемлекет алдында тұрған көптеген мәселелерді құқықтық құралдар арқылы шешу, ұлттық мүддені қорғау саласында үлкен әсер етеді. Сонымен бірге прокуратураның әлеуетін толық қолдану үшін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі оның ролін, қызмет нысандары мен әдістерін жүйелі заңнамалық реттеу керек деп санаймыз.

Қазіргі экономика қоғам өмірінің барлық салаларына тікелей әсер етіп ғана қоймай, мемлекеттің негізін құрай отырып, оның нығаюы мен күшеюі Қазақстан Республикасының демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыруына, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып бекітуіне үлкен әсер етеді.

Еліміздің экономикасына әлеуметтік – экономикалық қарым – қатынастардың жетілмегендігі, шаруашылық байланыстардың дұрыс жүргізілмеуі, қалыптасып жатқан нарықтық қатынастардың күрделі жүйесі, экономика саласындағы құқықтық нормалардың жүйесіздігі мен әлсіз реттелуі тән [56, 14 б.].

Бұдан басқа, экономикамыздың жеткілікті дәрежеде тиімді болмауы, оның азаматтардың тиісті әл-ауқат жағдайын қалыптастыру мен мемлекеттің қызмет етуінің нақты экономикалық базасын қамтамасыз ете алмауын көрсеткен жөн [57, 98 б.].

Осы ретте, экономикалық тұрғыдан әлсіз мемлекет өзінің экономикалық қауіпсіздігін реттемей, өз азаматтарының қауіпсіздігін қамтамасыз ете алмайды және ұлттық қауіпсіздікке төнген қауіп – қатерлерге қарсы тұра алмайды деп есептейміз.

Сол себепті экономикалық қауіпсіздік бүкіл ұлттық қауіпсіздік жүйесінің іргетасы болып табылады.

Жаһандану уақытында мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі ғылымның әр түрлі салаларындағы мамандардың қызығушылығын тудыратын ғылыми зерттеудің жаңа пәні болып табылады. Ұлттық қауіпсіздік түсінігі мен құрылымы, объективті шынайылығының барабарлығы философия, саясаттану, әлеуметтану мен құқықтану ғалымдарымен қарастырылуда.

Ұлттық қауіпсіздік анықтамасының көптілігіне қарамастан экономикалық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің тұғыры болып қала береді.

Сондықтан профессор В.И. Дуженков «ұлттық экономикалық қауіпсіздік» түсінігін ұлттық мүдденің кепілді қорғалуын қамтамасыз ету, мемлекеттің жалпы әлеуметтік бағытталған үндестік дамуын, ішкі және сыртқы неғұрлым қолайсыз жағдайында да жеткілікті қорғаныс және экономикалық әлеуетін қамтамасыз ететін экономика мен билік институттарының жай-күйі ретінде енгізді [58, 47 б.].

Біздің ойымызша, экономикалық қауіпсіздікті жалпы ел экономикасы мен оның жеке аймақтарында тұлғалардың, шаруашылық субъектілерінің, аймақтар мен мемлекеттің тұрақты дамуы мен экономикалық мүдделерінің тиісті дәрежеде қорғалуын қамтамасыз ету мүмкіндігі деп түсінеміз. Мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігі экономикалық салада ішкі және сыртқы факторлардан туындайтын қауіп – қатерлерден мемлекеттің бүкіл азаматтарының, қоғам мен мемлекеттің өте маңызды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету тұрғысынан да қаралуы мүмкін.

Экономикалық қауіпсіздік кең мағынада тиісінше жоғары және тұрақты экономикалық өсімді қамтамасыз ететін, экономикалық қажеттілікті тиімді қанағаттандыру, ұлттық ресурстардың қолданылуы мен қозғалысын мемлекеттік бақылау мен қадағалау, мемлекеттің экономикалық мүддесін ұлттық және халықаралық деңгейде қорғау жағдайына жетуді пайымдайды.

Ал, Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңының 4-бабы 4-тармақшасына сәйкес «экономикалық қауіпсіздік – экономиканың орнықты дамуы және оның тәуелді болмауы қамтамасыз етілетін, Қазақстан Республикасы ұлттық экономикасының нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі» ретінде көрсетілген.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі әр мемлекеттік органның алатын орны мен оған жүктелген міндеттерді, жауапкершілікті айқындау өте маңызды болып табылады. Бірақ ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратураның рөлі мен бірегей түсінігі анықталмаған.

Конституциялық қағидаттарға негізделіп, прокуратура органдары ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша өзекті мәселелерді, оның ішінде ішкі қатерлерді жою арқылы тиімді шешуге қауқары бар. Мемлекеттегі заңдылықты қамтамасыз етудің жалғыз тиімді бағыты прокурорлық қадағалау саналады.

Бұл Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабында айқындалып: «Прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына заңда белгіленген шекте және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады» деп көрсетілген.

Прокуратура органдарының ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлі мен прокуратураның қызметі, біздің пікірімізше, конституцияның ескі редакциясы мен прокуратура туралы 1995 жылғы заңда, оның негізінде қабылданған төменде көрсетілген ережелерде мейлінше нақты анықталған еді.

Атап айтқанда, Конституцияның ескі редакциясында 83-баптың 1-тармағына сай прокуратура мемлекет атынан Республиканың аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасының Президенті жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәлме-дәл әрі біркелкі қолданылуын, жедел-іздістіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және орындаушылық іс жүргізудің заңдылығын жоғары қадағалауды жүзеге асырады, заңдылықтың кез келген бұзылуын анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, сондай-ақ Республика Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдар мен басқа да құқықтық актілерге наразылық білдіреді. Прокуратура сотта мемлекет мүддесін білдіреді, сондай-ақ заңмен белгіленген жағдайда, тәртіпте және шекте қылмыстық қуғындауды жүзеге асыратындығы көрсетілді.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2017 жылғы 31 қаңтардағы №7 бұйрығымен бекітілген Әлеуметтік-экономикалық саладағы прокуратураның құқық қорғау функцияларын іске асыру жөніндегі нұсқаулық әлеуметтік-экономикалық саладағы прокурорлық қадағалаудың жүзеге асырылуын нақтылап, жоғары қадағалаудың нысаналары ретінде: 1) Әлеуметтік саладағы заңдылықты қадағалау; 2) Экономикалық саладағы заңдылықты қадағалау болып айқындалды.

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының Бас Прокурорының 2014 жылғы 2 қыркүйектегі №85 бұйрығымен бекітілген Әлеуметтік-экономикалық саладағы заңдардың қолданылуын, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру жөніндегі нұсқаулықта экономикалық саладағы прокурорлық қадағалауға баса назар аударылып, қадағалау саласының бағыттары ретінде салық, бюджет, кеден, банк, мемлекеттік сатып алу, кәсіпкерлерді қорғау бекітіліп, прокуратурамен экономика саласындағы заңдылықты қадағалау жүзеге асырылатын еді.

Алайда, экономикалық саладағы заңдылықты қадағалау өте маңызды сала болуына қарамастан, прокуратура органдарында жүргізілген реформалардың нәтижесінде 2017 жылы 30 маусымда жаңадан қабылданған «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасы Заңының салдарынан прокуратураның өкілеттіктері шектеліп, тек сотта мемлекеттің мүддесін білдіру мен мемлекет атынан қылмыстық қудалау қызметтері ғана қалды.

Жаңа заң қабылданғаннан кейін жоғарыда көрсетілген әлеуметтік-экономикалық саладағы заңдардың қолданылуына прокурорлық қадағалауды ұйымдастыратын нұсқаулықтардың күші жойылды және жаңадан қабылданған нұсқаулықта экономика саласы мүлдем назардан тыс қалды.

Біздің ойымызша, ұлттық қауіпсіздіктің негізгі болып табылатын экономикалық қауіпсіздік саласындағы прокуратураның өкілеттілігін шектеу салдарынан қазіргі кезде еліміздегі кәсіпкерлердің құқығын прокурорлық ықпал ету шараларын қолдану арқылы тиісінше дереу қорғау мүмкіндігі жойылып, кәсіпкерлер ұзаққа созылатын сот тартыстарына жүгінуге мәжбүр болды және мемлекеттік қаражаттарды қалыптастыру мен игеру саласы жоғары қадағалаусыз қалды деп есептейміз.

Мемлекеттік қызмет сипатындағы прокурорлық қадағалаудың ерекшелігін, оның мазмұны анықтайды, оның мәнісі заңдардың, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарының, басқа да нормативтік-құқықтық актілердің республика аумағында дәл және бірыңғай қолданылуына жоғары қадағалауды жүргізуге, заңдылықты бұзушылықтарды тауып, оны жою үшін іс-шаралар қабылдауға апарады.

Бұл қызметті прокуратура органдарынан өзге ешбір мемлекеттік органнақты жүзеге асыра алмайды, өйткені прокуратура органдарында айрықша қызмет бар.

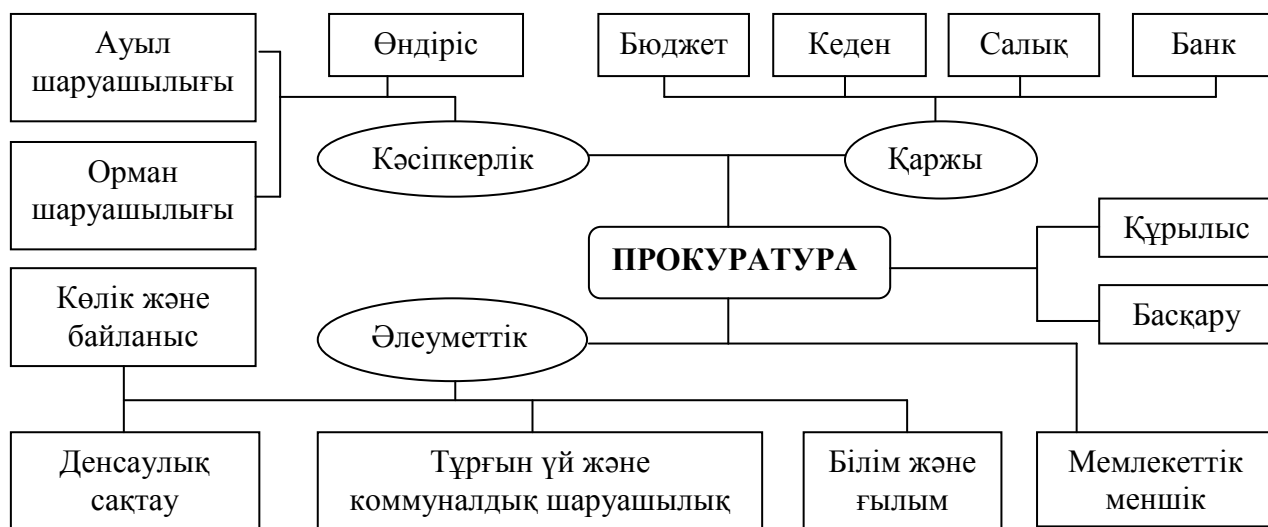
Прокуратура ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінің маңызды буыны, прокуратура конституциялық құқықтарды қорғау қызметін пайдалана отырып, мемлекет басшысының өкілеттілігін қамтамасыз етеді және заң тұрғысынан биліктің барлық тармағына ықпал етуге, олардың қызметін қадағалауға құқылы.

Осы жерде прокуратура биліктің өкілдік, атқарушы және сот органдарын алмасытырмайды, тек ғана өз өкілеттіктерін тиімді пайдалана отырып оларды толықтырады.

Ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының ролін кәсіпкерлік субъектілерін мемлекеттік бақылаушы және қадағалаушы органдармен тағайындалған тексерулерін тіркеу мен олардың заңдылығын қадағалаушы қызметінен, қаржы саласында бюджет, салық, кеден, банк саласындағы заңнамалардың сақталуына қадағалау қызметін қамтитын әлеуметтік-экономикалық саладағы заңдылықты қадағалау құзыретінен анық көреміз.

Прокуратура органдарының әлеуметтік-экономикалық саладағы заңдылықты қадағалау қызметіне қатысты ұлттық экономикалық қауіпсіздікті

қамтамасыз етудегі рөлін анықтау мақсатында талдау жүргізсек, прокуратураның экономиканың барлық салаларымен тығыз қатынаста екендігіне көз жеткізіп, маңызды рөлін анықтаймыз (Сурет-3).

Сурет - 3. Прокуратура органдары мен экономика салалары арасындағы байланыс
(автормен құрастырылған)

Мысалы, прокуратура органдарының кейбір құрылымдық бөлімдері тіптен экономиканың жекелеген маңызды салаларына маманданып, көлік прокуратурасы арқылы көлік саласында, мамандандырылған табиғатты қорғау прокуратуралары арқылы орман, геология мен табиғатты пайдалану салаларында, ал аумақтық прокуратуралардың әлеуметтік – экономикалық саладағы бөлімшелері жалпы экономика саласындағы заңдылықтың сақталуына қадағалау жүргізеді.

Алайда, заң шығарушы тарапынан прокуратура органдарының экономикалық саладағы қызметі ескерілмей, жүргізілген реформалар нәтижесінде прокуратура органдарының өкілеттілігі шектеліп, қылмыстық қудалау мен сотта мемлекет мүддесін білдірумен қалды.

Сондықтан ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында 2017 жылғы 30 маусымдағы «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасы Заңын қайта қарап, прокуратураның экономика саласындағы өкілеттілігін кеңейту керек.

Қорытындылай келе, прокуратура органдары ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде айтарлықтай үлкен рөл атқарады және ол мемлекет алдында тұрған көптеген ауқымды мәселелерді шешуге қауқарлы, ұлттық мүддені қорғау саласында орасан күшке ие.

Сонымен қатар, прокуратура органдарының әлеуетін толық қолдану үшін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі оның рөлін, қызмет нысандары мен әдістерін жүйелі заңнамалық реттеу керек деп санаймыз.

Біздің республикада тексеруші органдарының бақылау және ведомстволық функциялардың айтарлықтай әлсіреуі байқалады, олардың тарапынан қандайда бір дәрменсіздік көрінеді.

Екінші қырынан, заң бұзушылықтар болған жағдайда, осы бұзушылықтарды жою үшін кез-келген тексеруге қарсы болады. Айталық, әлеуметтік-экономикалық саладағы прокурорлық қадағалауды шектеу қажет.

Бірақ, прокурорлық тәжірибе көрсеткендей, экономика, меншікті дамыту, сыртқы экономикалық қызмет, қаржы-несие мен банк жүйелері, ұлттық экономиканың басқа салаларында салық заңнамасының қолданылуын қадағалау тек толықтығын бағалау арқылы жүзеге асырылады және шаралардың заңдылығы басқару және бақылау органдары, сондай-ақ азаматтардың экономикалық құқықтарын қорғау, мемлекеттік емес кәсіпорындардың, фермерлердің және басқа да адамдардың экономикалық қызметіне араласудың алдын-алу призмасы арқылы қабылданды [59, 15 б.].

Бұл жерде тексеруді жоспарлау туралы мәселе туындауы мүлдем мүмкін емес, негізінен кәсіпкерлердің өздері прокуратураға көмекке жүгінеді, олардың қызметіне араласуға қарсы прокурордың белсенді позициясы туралы үнемі ескертеді.

Өздеріңізге мәлім, экономикалық салада кәсіпкерлік белсенділіктің үнемі өсуі, жер учаскелері үшін меншік қатынастарының дамуы, яғни біз экономикалық және әлеуметтік міндеттерді жүзеге асыруда прокуратура органдарының рөлін арттыру туралы айтып отырмыз.

Әлдеқашан өзінен үлкенді құшақтау ұғымы артқа тасталды, белгілі болғандай, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен бұзылған құқықтарын қалпына келтіру саласында заңдардың қолданылуын қадағалау қызметішын мәнінде өзінің тиімділігін көрсетті.

Барлық дерлік ТМД елдерінде прокуратура органдарының қадағалау қызметтері сақталды. Прокурорлық қадағалау саласындағы көптеген ғалымдар, мамандар, жоғары заң оқу орындары, жергілікті атқарушы органдар прокуратура органдары бұл тұжырымдаманы қолдайды [60, 25 б.].

Осындайда кейбір ғалымдар-зерттеушілерайтқан әлеуметтік-экономикалық саладағы прокурорлық қадағалаудың «қысқаруы» туралы пікірталас шығуы мүмкін емес. Егер қазіргі кездегі заман мен уақыт талабын елей отырып, прокуратура органдарының қадағалау тұжырымдамасы анықталмаса, онда заңдардың қолданылуын қадағалаудың негізгі қызметі ретінде жоғары қадағалауды іс жүзінде дамыту туралы айту қиын болады.

Мұндай тұжырымдаманың қазір ескіргені анық, себебі ол жаңа өзгерістер мен толықтыруларды, әсіресе, әлеуметтік-экономикалық саладағы қадағалау саласында қажет етеді. Құқықтық мемлекет құру жағдайында прокурорлық қадағалау қажет, бұл заңдардың қолданылуына ең жоғары қадағалау болып табылады. Прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі қызметі тиімділігі құқықтық, ұйымдастырушылық, әдістемелік және құрылымдық өзгерістердің тиісті деңгейіне тікелей байланысты болады.

2.3 Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі заңдылықтың сақталуын қадағалау мен прокуратура органдарының өзге де қызметтерін жүзеге асыру

Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» Заңында айқындалған прокуратура органдарының қадағалау құзыретінің арқасында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында осындай шетелдік құқық қорғау органдарына белгісіз кең мүмкіндіктерге ие болды.

Бұл құзырет прокуратура органдарына қоғамдық қатынастардың әмбебап реттеушісі ретіндегі құқықты дәлме-дәл және біркелкі қолдану арқылы қол жеткізуге болмайтын қорғаныс, экономикалық және әлеуметтік сипаттағы міндеттердің барлық кешенін шешуге іс жүзінде және белсенді қатысуға мүмкіндік беретін заңдардың орындалуын қадағалау функциясы болып табылады.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасының прокуратурасын батыс модельдерінің бейнесі мен түріне қарай реформалау қажеттілігі туралы ұсыныстар мүлдем орынсыз болып көрінеді. Шетелдік үлгілерді дәлме-дәл қабылдау, тарих көрсеткендей, жағымсыз салдарға алып келді, ал егер ол қандай да бір оң нәтиже берсе, онда бұл уақытша жағдайлық болды, ал жағдайдың түбегейлі жақсаруына қол жеткізілмеді.

Ұлттық қауіпсіздік мәселелерін реттейтін заңдардың орындалуын қадағалау прокуратура органдарының ұзақ уақыттан бері қызметінің ең көрнекті және маңызды бөлігі болып табылады.

Алайда, теориялық негіздердің нашар дамуының салдарынан прокурорлық қадағалаудың бұл бағытының мүмкіндіктері әлі де үзік-үзік іске асырылуда. Парадоксальды болғанымен, негізінен ол өздігінен қалыптасты, міндеттер мен басымдықтардың нақты құрылған жүйесі, проблемалық мәселелердің негізгі мәселелерін қарастырудағы әдіснамалық негіздер, әдіснамалық тәсілдер анықталмады [61, 74 б.].

Теориялық тұрғыдан алғанда, егер мүмкін болса, ұлттық қауіпсіздік заңдарының орындалуына прокурорлық қадағалаудың мақсаттары мен міндеттері арқылы айқындалатын барынша толық сипаттамасы туралы ақпарат алу маңызды екендігі сөзсіз.

Бұл саланың шынымен де орасан зор екендігі туралы жалпы идея жеткіліксіз. Прокурорлық тәжірибеде идеологиялық догмалар мен аксиомалар уақыты әлдеқашан өтті. Енді әрбір прокурордың масштаб тұрғысынан және ауқымда, белгілі бір материал бойынша оның заңдардың орындалуын қадағалау арқылы ұлттық қауіпсіздікті нығайту мәселелерін шешуде алатын орыны мен рөлін түсінуі және қабылдауы өте маңызды.

Қазіргі жағдайда ұлттық мүдделердің мәнін анықтайтын адамның, қоғамның және мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделері прокуратура органдарының құқық қорғау қызметі тұрақты басымдықтары болып табылады [63, 56 б.].

Еліміздің ұлттық қауіпсіздік жүйесінің құрамына кіретін прокуратура органдарынан басқа бірде-бір мемлекеттік орган оған тән ұлттық қауіпсіздіктің сан алуан және ауқымды міндеттерін шешуге осынша кең көлемде қатыса алмайды. Заңдардың орындалуы қадағалау құқықтың шын мәнінде қоғам мен мемлекеттегі тәртіптің іске асуының нысаны ретінде негізі болып табылады [64, 36 б.].

Прокурорлық қадағалау мемлекеттік қызметтің дербес түрі ретінде, еліміздің құқықтық жүйесінің маңызды элементтерінің бірі бола отырып, заңдардың қолданылу практикасының дәлдігі мен біркелкілігін қадағалап отыру арқылы көрініс тапты және ол қоғам мен мемлекеттің барлық салаларымен тығыз қарым-қатынас қалыптасқан.

Ұлттық қауіпсіздікке төнетін қатерлерді анықтау, алдын - алу, бейтараптандыру және жою - прокуратура органдарының басты міндеттерінің бірі.

Қадағалау функциясының арқасында прокуратура органдары атқарушы және жергілікті өзін-өзі басқару, сот, заң шығарушы билік органдарымен кең ауқымды құқықтық тұрақты байланыстарды сақтайтын құқық қорғау органдарының тірегі мен үйлестірушісіне айналып, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде ауқымды іс-шараларды қабылдаумен маңызды рөл атқарады.

Осы прокуратураның мақсаттары мен міндеттерін барлық деңгейдегі прокурорлар жете түсінуі маңызды. Прокурорлық қадағалау жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, оларды ішкі және сыртқы қауіптерден қорғау мақсаттарын қоспағанда, ведомстволық және жергілікті мүдделері болмайды.

Прокуратураның ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге тиімді қатысуы үшін прокурорлық қадағалаудың қарастырылып отырған пәнін анықтаудың дәлдігі маңызды болып табылады.

Мемлекеттік органдар қызметінің заңдылығын қадағалау және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына прокурорлық қадағалау субъектісі тұжырымдамасын заңнамалық деңгейде бекіту («Прокуратурасы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 5-бабы) Қазақстан Республикасының прокуратурасы жүйесіндегі барлық буын прокурорларының деректерді шешуге деген көзқарасын, прокурорлық қадағалаудың міндеттерін шешуде оң рөлін көрсетті.

Сонымен қатар, біздің ойымызша, мемлекеттік органдар қызметінің заңдылығын қадағалау, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қадағалау пәнінің заңнамалық анықтамасының болуы, осы саланы болашақта жетілдіруге жол берілетіндігін прокурорлық қадағалаудың құқықтың әдіснамалық негізгі буындарының бірі ретінде қадағалау пәні жөнінде ғылыми идеяларды дамыту қажеттілігін туындатады.

Сондай-ақ, қазіргі қалыптасқан жағдайда ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету туралы нормативтік-құқықтық актілердің орындалуын қадағалауды өзіне қосатын прокуратура органдарының нақты қадағалаудың басым бағыттары

бойынша мәнін ғылыми негіздеу мен оны нақтылау қажеттілігі, өлшемдер бойынша жүзеге асырылу өзектілігі одан әрі артты.

Ұлттық қауіпсіздік заңдарының орындалуын прокурорлық қадағалау пәнін анықтау үшін зерттеулер көрсеткендей, ең алдымен Қазақстан Республикасы прокуратурасының осы маңызды бағытының ерекшеліктерін ескеру қажет [65, 98 б.].

Бұл ерекшеліктер жеке тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғамның материалдық және рухани құндылықтарын, мемлекеттің егемендігі мен елдің аумақтық тұтастығын, конституциялық құрылысын қамтамасыз ету бойынша азаматтық қоғам институттары мен мемлекет іс әрекеттері мен міндеттері сипатының ерекшеліктерімен анықталады.

Осыған байланысты прокурорлық қадағалау пәнінің әлеуметтік-саяси, мемлекеттік-құқықтық, идеологиялық аспектілерін оның әдіснамалық мағынасында ашуға тоқталу қажет сияқты.

Қоғамдық-саяси, дәлірек айтсақ, социологиялық (өйткені прокурорлар өз қызметін міндетті түрде үлкенді-кішілі әлеуметтік топтар мен олардың мүшелерінің мүдделерін қорғаумен айналысады) аспект прокуратура органдарының мемлекеттік саясатты іске асыруға қатысуын сипаттайды қауіпсіздікке қауіп-қатерге қарсы тұру мәселелерін шешуге байланысты құқықтық тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз ету.

Прокуратура органдары саяси мақсаттарды көздейтін саяси қозғалыстардың, партиялардың, қоғамдық бірлестіктердің қызметіне қатыспайтындығын ескеру қажет. Бірақ прокурорлар өздеріне белгілі болған экстремистік және террористік мазмұндағы әрекеттерді және ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін басқа көріністерді жүзеге асыруға бағытталған барлық іс-әрекеттерге дереу ден қояды [66, 147 б.].

Заңдардың орындалуына прокурорлық қадағалау мен оның пәнінің қоғамдық-саяси сипаты прокуратураның ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіне тікелей қатысуына, атап айтқанда, жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қорғаушы және қалпына келтіруші ретіндегі функционалдық міндеттеріне негізделген қоғам және мемлекет барлық салаларында: қорғаныс, әлеуметтік, экономикалық, ақпараттық және басқаларында прокуратура органдарының мемлекет саясатын іске асыруға қатысу қажеттігін талап етеді [67, 8 б.].

Қазіргі заманғы қайта құрулардың аясында Қазақстан мемлекеттілігін нығайтуға бағытталған күштер, ұлттық қауіпсіздік жүйесінің маңызды элементі ретіндегі прокуратураның рөлін анағұрлым жоғары деңгейге көтеру қажет. Бұл бірінші кезекте прокуратураның қадағалау позициясын күшейтуге қатысты деп санаймыз.

Сондай-ақ, көрсетілгенді азаматтардың, қоғамдық құрылымдардың, мемлекеттік және жеке ұйымдардың құқықтары мен мүдделерін әкімшілік жолмен және сот арқылы қорғауды күшейту мақсатында әлеуметтік-құқықтық шынайылықтың басқа салаларында кеңірек қолдану маңыздылығы төмен емес,

оның ішінде азаматтық, арбитраждық және әкімшілік сот ісін жүргізу, мемлекеттің құқық қорғау жүйесінің әрекеттерін үйлестіру тиімділігін арттыру, шет мемлекеттердің прокурорларымен, халықаралық құқықтық құрылымдармен халықаралық ынтымақтастықты нығайту, заң шығарушылық қызметке тікелей қол жеткізуді қамтамасыз ету [68, 17 б.].

Зерттеу материалдарының дәлелі ретінде мұның барлығы дағдарыстық жағдайлардың алдын-алу мен бейтараптандыруға, қоғамда оңтайлы әлеуметтік-саяси ахуал құруға, азаматтық қоғам институттарының қалыпты жұмысына, жұмыс барысында елдің қорғаныс қабілетін жоғары деңгейде ұстап тұруға, заң шығарушы, атқарушы және сот органдары жұмысында мемлекеттік тәртіпті нығайтуға тікелей әсер етеді.

Ұлттық қауіпсіздік заңдарының орындалуын прокурорлық қадағалау пәнінің міндеттері мен мәнін белгілеуге арналған негізгі саяси және әлеуметтік құжаттар – Ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасы. Прокурорлық қадағалау пәнін анықтау үшін мыналар тұжырымдамалық маңызды:

- олардың иерархиясындағы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басты мақсаттары мен оған бағытталған міндеттерін ашу;

- «ұлттық қауіпсіздік» ұғымын әр түрлі аспектіден жан-жақты ашу және анықтамасын беру;

- онда Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының рөлін және өзге де мемлекеттік органдармен өзара бірлескен іс-қимылын үйлестіруге жол салатын ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесін анықтау;

- қауіп-қатердің негізгі түрлерін бөліп көрсету, оның алдын-алу қауіпсіздік жүйесінің барлық буындарының, соның ішінде прокуратураның күш-жігеріне бағытталуы керек.

Қазіргі құқықтық ілім тұжырымдамаларды саяси және ұйымдастырушылық құжаттар деп санайды. Жалпы алғанда, бұл тәсіл әбден негізделген. Алайда, біздің ойымызша, тұжырымдамаға және қазіргі кезде ұлттық қауіпсіздік доктринасына саяси-құқықтық құжаттарға сілтеме жасау дұрысырақ болар еді, өйткені ұлттық қауіпсіздік жүйесінің бүкіл субъектілерінің саяси нұсқаулықтар мен ондағы ұйғарымдарды іске асыру үрдісі екенін назарға алып, орындау туралы нормативтік міндеттемелермен біріктіреді [69, 8 б.].

Бұл міндеттеме, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарымен тұжырымдама мен доктринаны бекітуден туындайды. Сонымен қатар, доктрина мен тұжырымдама ережелері, әрине, мемлекет басшысының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы заңнамалық және ведомстволық нормативтік реттеу тұрғысынан көзқарасының көрінісі ретінде қарастырылуы керек.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі заңдардың орындалуын қадағалау субъектісінің мәні мен жалпы бағытын сипаттайтын әлеуметтік-саяси (социологиялық) аспектімен салыстырғанда, оның құқықтық компонентін мемлекеттік-құқықтық аспект анықтайды.

Заң тұрғысынан прокуратура қызметі құқық қолдану субъектілерінің нақты заңдарды сақтауын бақылау, нормативтік талаптардан ауытқуларды анықтау мен анықталған заңдылықты бұзушылықтарды жою бойынша прокурорлық ықпал ету шараларын қолданудан айқындалады.

Бұл жағынан қарағанда, прокурорлық қадағалаудың мәнін анықтайтын факторларға мемлекетте қалыптасқан қоғамдық қатынастарды реттейтін салт-дәстүрлер мен нормативтік – құқықтық актілердің бірлестігімен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсаттары мен міндеттеріне құқықтық құралдардың сәйкестілігі ескерілуі керек.

Мемлекеттің өте маңызды болып саналатын ұлттық мүдделерін қорғау мақсатында прокурорлық қадағалаудың құқықтық құралдарын қолдануға бағытталған қызметтің тиімділігіне аз дегенде үш негізгі шарт орындалған жағдайда қол жеткізуге болады.

Бірінші шарт - прокурорлық қадағалау пәнінің мазмұндық құрамына қойылатын ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құқықтық саласын реттейтін нормативтік-құқықтық актілердегі талаптарды ескерудің толықтығы.

Екінші шарт - осы заңнамалық актілердегі нормалар туралы көріністердің толықтығы.

Үшінші шарт - ұлттық қауіпсіздік жүйесінің келешегін, динамикасын білу - жаңа заңдар қабылдау, қолданыстағы заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізу, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің кейбір аспектілерін реттейтін кейбір заңдардың күшін жою.

Осы шарттардың әрқайсысын қарастырайық.

Бірінші шарт заң шығарушы биліктің ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құқықтық базасын қалыптастырумен қаншалықты дәйекті және жауапкершілікпен байланысты екендігін көрсетеді және сәйкесінше оның жүзеге асырылуын заңдардың орындалуына тиімді қадағалау мақсаттарына жету мүмкіндіктеріне қаншалықты сәйкес келетіндігіне қорытынды жасауға мүмкіндік береді [70, 63 б.].

Сарапшылардың пікірінше, ұлттық мүдделерді қорғауды нормативті реттеу айтарлықтай кемшіліктермен сипатталады - «Қазақстан Республикасының тұжырымдамасында қажетті жүйеліліктің жоқтығы, стихиялы элементтердің болуы, ұлттық қауіпсіздік стратегиялық нұсқауларын жүзеге асырудың нақты құқықтық механизмінің болмауы». Белгілі бір дәрежеде бұл бағамен келісуге болады.

Бірақ мұндай кемшіліктер көптеген құқықтық салаларға тән, дегенмен, қоғамдық қатынастардың жекелеген топтарын реттеудің құқықтық тұтқалары тиімділіктің әр түрлі деңгейлерінде қолданылады. Бұдан мынандай қорытынды жасауға болады: егер заңнамалық базаның жағдайы, егер ол, әрине, қатты құлдырау жағдайында болмаса, өздігінен белгілі бір қызмет түрін жүзеге асырудың төмен деңгейін түсіндіруге негіз бола алмайды.

Әрине, заңды қолдану тәжірибесі жетілмеген заңдардың әсерін едәуір әлсіретуі мүмкін. Сонымен қатар, жеткіліксіз тәжірибе жақсы заңдардың оң қасиеттерін төмендетуі мүмкін.

Жалпы алғанда, қолданыстағы заңнамалық актілер жиынтығы мақсаттарға жету үшін және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің кең ауқымды міндеттерін шешу үшін қажетті құқықтық құралдардың жеткілікті мөлшерін ұсынады. Бірақ бұл тұжырым жалпы алғанда заңнамаға қатысты және бұл прокурорлық қадағалаудың ұлттық қауіпсіздік саласындағы заңдылықтың жалпы жағдайына шынайы әсер етуге мүмкіндік береді.

Алайда, төменде тиісті деректер келтірілетін ұлттық қауіпсіздіктің нақты түрлерін қамтамасыз ету шеңберінде, әсіресе, қоғамдық қатынастардың жекелеген аспектілерінің үздіксіз өзгеруіне байланысты, қажетті көлемде құқықтық реттеудің жеткіліктілігі туралы талап сақталмайды.

Осындай жағдайларда жұмыс істей отырып, прокуратура органдары, бір жағынан, заң шығарушылық қызметтегі ақаулардың әсерін бейтараптандыруға, құқық қолдану практикасын оның әлеуметтік маңызды мақсаттарына сәйкестігіне апаруға бағытталған заңнамадағы олқылықтар мен кемшіліктерді қылмыстық топтардың, жекелеген адамдар тобының мүдделері үшін теріс мақсатта пайдалануға тырысу, екінші жағынан, қолданыстағы заңнаманың жай-күйі туралы жинақталған, оның мәні бойынша мүлдем бірегей ақпаратты оны жақсарту мақсатында пайдалану құқық қолдану практикасын қадағалау мониторингінің негізінде айтарлықтай күш жұмсауға мәжбүр [71, 25 б.].

Сонымен бірге, прокуратура органдары Қазақстан Республикасы Конституциясының 61-бабы бойынша заң шығару бастамашылығына ие бола алмай, заңнама процесінде өз деректерін пайдалануға айтарлықтай күш салады.

Прокурорлық қадағалаудың пәні ретіндегі ұлттық қауіпсіздік туралы заңдардың орындалуы, ең алдымен, алдыңғы тарауда талқыланған конституциялық және құқықтық нормалардың сақталуына баса назар аударылуы керек.

Прокурорлардың конституциялық заңдылықты нығайтуға деген күш-жігері көбінесе жергілікті билік органдарының да, орталықтың да жеткіліксіз теңгерімді іс-қимылдарының нәтижесінде туындаған кедергілерді еңсерумен байланысты болатындығын бұрын айтқанды толықтырғым келеді [72, 25 б.].

Прокурорлық қадағалау пәнінің ұлттық компонентін анықтауға қатысты екінші шарт, ол біздің есімізде, ұлттық қауіпсіздік мәселелері бойынша барлық түрлі құқықтық нормалардың толық қарастырылуын талап етеді, бұл іс-әрекеттердің толықтығы мен кешенділігі қағидатын жүзеге асыру прокурорлар ұлттық қауіпсіздіктің әр түрлі аспектілерін құрайтын жеке тұлғаның, қоғамның, өмірдің маңызды мүдделерін қорғау туралы заңдардың бұзылуын анықтау және жою үшін қажет.

Заңнамалық базаның жай-күйі елдегі қоғамдық-саяси жағдайға, елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралардың бүкіл кешенін жүзеге асырудың тиімділігіне тікелей әсер етеді.

Өз кезегінде, прокуратураның ұлттық қауіпсіздік заңнамасының орындалуын қадағалайтын орган ретіндегі қызметі оның Қазақстан Республикасының Конституциясына мемлекеттің негізгі заңы ретінде сәйкестігі, дәйектілігі, құрылуымен тікелей пропорционалды және қолданыстағы заңнамаға жүйелі негізде тұрақтылықты қажетті түзетулерді уақытында енгізу мүмкіндігімен үйлестіреді, өйткені елдегі ішкі саяси жағдай мен халықаралық жағдайдың сипаты өзгереді [73, 63 б.].

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету туралы заңнамада ондағы қауіпсіздіктің барлық түрлерін қамтамасыз етуді құқықтық реттеу режимінің динамизмін сипаттайтын жалпы ережелердің, қауіптің барлық санаттарына қарсы іс-қимылдың және ерекше деп аталатын бөліктердің болуы ерекше маңызды, онда ұлттық қауіпсіздіктің жекелеген түрлерін қамтамасыз ету және сәйкесінше қауіпсіздік қатерлерінің жекелеген санаттарына қарсы іс-қимыл тәртібін реттейтін құқықтық нормалардан тұрады [74, 175 б.].

Іске асырылуы прокурорлық қадағалаудың қарастырылатын бағытының тақырыбына енгізілген заңдардың жалпы ережелерін сипаттай отырып, ұлттық қауіпсіздік туралы, оның ең шоғырланған түрінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге байланысты жалпы ережелер көрсетілген заңға тоқталу қажет.

Оларға сәйкес прокурорлар өз қызметінде қауіпсіздік тұжырымдамаларын және оның заңнамада тұжырымдалған объектілерін басшылыққа алуға, онда көрсетілген қауіпсіздік субъектілерінің жиынтығынан, қауіпсіздікке төнетін қауіп-қатерлер тұжырымдамасынан шығуға, қауіпсіздікті қамтамасыз ету қағидаттары, қауіпсіздікті қамтамасыз ету кезінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының талаптарына сәйкестендіруге негізделген қадағалау практикасын сәйкес құруға міндетті.

Прокурорлық қадағалау пәнінің параметрлері және қарастырылып отырған салада оны жүзеге асыру жөніндегі іс-шаралар осы актіде қамтылған қауіпсіздік жүйесінің негізгі элементтерінің сипаттамаларына, оның функцияларына, қауіпсіздік жүйесін басқаратын мемлекеттік органдардың құзыретіне негізделген.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің заңнамамен анықталған күштері мен құралдарын назарға алып, прокуратура органдарының өзге мемлекеттік органдармен бірлескен іс-қимылы жалпы қауіпсіздікті ұйымдастырады. Прокуратура органдарының барлық мүмкіндіктерін тәжірибеде жүзеге асыру үшін және оның атқарған қызметінің тиімділігі Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесінің қызметімен функционалды және тікелей байланысты болып тұр.

«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңының талаптарын басшылыққа алып, Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы Қазақстан Республикасының Қауіпсіздік Кеңесіне қауіпсіздіктің өзекті мәселелер, оның ішінде прокурорлық тексерулер, этносаралық қатынастардағы заңдылықты нығайту туралы, терроризммен, есірткі бизнесімен, сыбайлас

жемқорлықпен күрес туралы және т.б. туралы ақпаратты жүйелі түрде жіберіп келе жатқанын атап өткен жөн.

Төтенше жағдайда ұлттық қауіпсіздікті «Төтенше жағдай туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 ақпандағы №387 Заңы толықтырады.

Ұлттық қауіпсіздік мәселелерін реттейтін заңдардың тізімі өте ұзақ. Олар әр түрлі құқық салаларына және заң институттарына жатады. Оларға азаматтық, әкімшілік, бюджеттік, тұрғын үй, экологиялық, жер, салық және басқа да әлеуметтік қатынастарды реттейтін заңдарда жатады. Бұл жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік ұлттық мүдделерін қорғаумен байланысты барлық мүмкін жағдайларды ескеру үшін прокурорлық қадағалау тәжірибесінің бағытын талап етеді [75, 46 б.].

Ұлттық қауіпсіздік түрлері бойынша заңнамалық актілерді жіктеу қадағалау пәнін анықтау үшін өте маңызды. Осыған байланысты прокурорлардың қадағалау саласында саяси, экономикалық, әскери, экологиялық, ғылыми-техникалық, ақпараттық қауіпсіздік туралы заңдар болуы керек. Осы жіктеу схемасы аясында жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін қорғауға бағытталған заңдар бар.

Заңдардың орындалуын қадағалау қылмыстарды алдын-ала ескертудің ең тиімді құралы екенін ескере отырып, прокуратура органдарының қызметі ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін қоғамға жат көріністердің түрлерімен күресуге байланысты заңдарды орындау мәселелерін ескеруі керек.

Прокурорлық қадағалау пәнінің мазмұндық компонентін анықтағанда ескерілетін үшінші шарт - ұлттық қауіпсіздік мәселелерін құқықтық реттеу жүйесінің даму перспективаларын білу - қадағалау бағыттарын уақытында түзету үшін өте маңызды қарастырылып отырған саладағы прокуратура органдарының қызметі, прокуратураның жаңа мәселелерді шешуге үнемі дайындық жағдайын сақтауы, оның жаңа жұмыс істей алу қабілеті - нормативтік реттеудің өзгеруіне байланысты - заңды шындық жағдайлары.

Өйткені қоғам мен мемлекеттегі нақты жағдайды анықтайтын экономикалық, әлеуметтік, идеологиялық, әлеуметтік-психологиялық, құқықтық сипаттағы факторларға тікелей тәуелділікте заңнаманы жетілдіру процесі жүріп жатыр, заң шығарушылық қызметтің перспективаларын білу, менің ойымша, ғылыми негізделген елдегі жалпы саяси, әлеуметтік-экономикалық, рухани идеологиялық жағдайдың жағдайыды талдау негізінде болуы керек [76, 162 б.].

Ұлттық қауіпсіздік заңдарының орындалуына прокурорлық қадағалау пәнінің идеологиялық аспектісі қоғамда және жеке адамның санасында проблемаларды шешуде прокуратура органдарының қадағалау қызметінің рөлі мен орнының маңыздылығын көрсету арқылы орындалуы тиіс жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден қорғауды қамтамасыз ету бойынша талаптарды жинақтайды.

Бұл талаптар, ең алдымен, прокуратура органдарының қоғамдағы заңға деген құрметпен қарау атмосферасын құрудағы күш-жігерінің мүдделі және идеологиялық тұрғыдан тексерілген шоғырлануын болжайтын қауіпсіздікке төнетін қатерлерге қарсы іс-қимыл жөніндегі прокуратура органдарының жұмысын тиімді ұйымдастыру, заңды нигилизмді жеңу, заңға бағынатын мінез-құлықты ынталандыру және прокуратураның ұлттық қауіпсіздік жүйесінің негізгі элементтерінің бірі ретінде имиджін қалыптастыру қажеттілігін талап етеді [77, 45 б.].

Қазақстан Республикасының 30 тамыз 1995 жылы қабылданған Конституциясында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адам өмірі құқықтары мен бостандықтары» -деп көрсетілген.

Конституцияда айқындалған жеке және заңды тұлғалардың құқықтар мен бостандықтарының сақталуына жоғарғы қадағалауды жүргізіп, оның шын мәнінде барлық салада іске асуын қамтамасыз ететін орган ретінде прокуратура органдары болып табылады.

Мемлекеттегі бүкіл құқық қорғау органдарының ішіндегі прокурорлық қадағалау ел азаматтардың бұзылған құқықтары мен бостандықтарының қалпына келуінің, прокуратура меншік түрін елеместен мемлекеттің, заңды тұлғалардың құқықтырының, өзге де ұйымдардың заңды мүдделерінің қорғалуының кепілі болып танылады [78, 5 б.].

Сондықтан заң сласындағы ғалымдар: «Елдегі құқықтық тәртіппен заңдылықты шын мәнінде нығайту үшін мемлекет пен қоғам прокуратураның қадағалау мен өзге де прокуратура органдарының қызметінің жоғарғы деңгейінде болуына мүдделі» - екендігін атап өткен.

Прокуратура органдарының әр түрлі қызмет ерекшеліктерін, қызмет бағытына нақтылы өздерінің өкілеттіктерін дұрыс қолдануын және қажетті әдістемелерді пайдалана білуі прокурорлық қадағалауды тиімді іске асырудың маңызды жолына жатады.

Прокурорлық қадағалау пәнінің идеологиялық аспектісі оның идеологияланғандығын білдірмейді. Идеологиялық аспект прокуратура органдарының іс-әрекетінде прокуратура органдарының практикалық іс-әрекеттерін ескере отырып, қоғамдағы салауатты атмосфераны, жоғары әлеуметтік құндылық ретінде заңдылық пен құқықтық тәртіпті бекіту арқылы қалыптастыру үшін қоғамдық санада елдің тұрақтылығы мен прогрессивті дамуын, қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды құралы ретіндегі құқықтың рөлін түсінуді күшейтуді мақсатты бағытты көрсетеді.

Прокуратура органдарының қызметімен бекітілген заң мен заңдылықты ең жоғары әлеуметтік құндылықтар ретінде көзқарастар мен идеялар жүйесінің жекелеген топтардың немесе топтастырудың идеологиясын азаматтарға таңып алумен көрінетін идеологиялауға ешқандай қатысы жоқ.

Бұл көзқарастар мен түсініктер жүйесі ел халқының санасында заңдардың талаптарына жауапкершілікпен қарау сезімін қалыптастыруға, жеке тұлғаның, қоғам, мемлекет мүдделерінің оңтайлы тепе-теңдігін қамтамасыз етудің қажетті және міндетті шарты ретінде оларды дәл және біркелкі жүзеге асыруға бағытталған құқықтық қорғаудың жоғары деңгейіне жетуді қалыптастырады [80, 8 б.].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, қарастырылып отырған саладағы прокурорлық қадағалаудың пәні, конституциялық нормалардың сақталуын және атқарушы билік органдары мен лауазымды тұлғалардың, қоғамдағы әр түрлі ұйымдар заңдылықты сақталуын орындауын үнемі қадағалау пәні ретінде анықтауға болатын сияқты және оған қатысты жүзеге асырылатын жеке тұлғаның, елдің ұлттық мүдделерін ішкі және сыртқы қатерлерден қорғаудың барабар деңгейіне жетуге бағытталған заңнамалық актілер жүйесін құқық қорғау қызметтерінің орны мен уақыты жағдайларын ескере отырып, осы құқықтық салаға қатысты заң бұзушылықтарды, оларға ықпал ететін мән-жайларды уақтылы анықтауға, жоюға және алдын-алуға арналған тиісті бағыттарды қамтуға болады.

Прокурорлық қадағалау пәнінің ұсынылған тұжырымдамасынан, қадағалауды көру саласында барлық заңдар жиынтығы және оларда қамтылған нормативтік нұсқаулар шығады. Бірақ іс жүзінде прокурорлық қадағалау таңдамалы болып табылады және негізгі күш-жігерді барлығына емес, тек маңызды өзекті бағыттарға жұмылдыру арқылы жүзеге асырылады.

Бұл қадағалаудың мақсаттылығын, шабуылшылдығын қамтамасыз етуге, күштерді шашыратуға емес, оларды әскери тұрғыдан негізгі соққы бағытына шоғырландыруға мүмкіндік береді. Теория жүзінде және одан да көп практикалық тұрғыдан жедел шешімді талап ететін басты міндет - ұлттық қауіпсіздікті басым бағыттар ретінде қамтамасыз ету бойынша прокуратура органдарының нақты іс-әрекеттерінің өзектілік критерийлерін анықтау [81, 14 б.].

Дәстүр бойынша прокуратура қызметінің маңызды бағыттары, әдетте, заң бұзушылықтардың жекелеген түрлерінің сандық (таралу деңгейі) және сапалық (құқықтық қорғау объектілеріне қол сұғатын құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілік дәрежесі) сипаттамаларына негізделген прокурорлық қадағалау тәжірибесінде маңызды бағыттар деп аталады.

Бұл критерийлер, сөзсіз, ұлттық қауіпсіздік заңдарының орындалуын прокурорлық қадағалаудың өзекті бағыттарын анықтағанда ескерілуі керек. Сонымен бірге, прокуратура органдарының қызметінің тиімділігін арттыру мүдделері прокуратураның осы саладағы қызметін ұйымдастыруға жаңа тәсілдерді қажет етеді.

Прокуратураның қадағалау функциясын тиімді орындауы прокуратураның ұлттық қауіпсіздік заңнамасын бұзушылықпен тиімді күресу мүмкіндіктері туралы мәселені теориялық шешуге тікелей байланысты болып табылады.

Бұл прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікке төнген қауіп-қатерге қарсы тұру міндеттеріне сәйкестігіне қол жеткізу мақсатына негізделген қазіргі кездегі бұзушылықтарды анықтау, жою және алдын-алу және болашақта олардың өзгеру перспективаларын бағалауды қамту бойынша прокурордың өкілеттіктерінің толықтығы мен жеткіліктілігін бағалауды болжамдайды [82, 39 б.].

Соңғы жылдары прокурордың өкілеттігін қысқартуға бағытталған жалпы тенденция қалыптасқан. Прокуратура жақтаушылары өз өкілеттіктері бойынша ұлттық қауіпсіздікке нақты қауіп-қатерлерге адекватты, әсіресе заңдылықты нығайту, қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласында алаңдаушылыққа негіздер бар.

Өзіне тән жүйелік көпфункционалды Қазақстан прокуратурасына объективті сұраныс ол атқаратын функциялардың сызықтық орналасуында емес, олардың өзара тығыз байланысында және өзара тәуелділігінде көрінеді. Нәтижесінде, прокуратураның бір саладағы позициясының әлсіреуі бірден немесе біраз уақыттан кейін екінші салаға әсер етеді.

Прокурордың әкімшілік және азаматтық процеске қатысу негіздерінің шектелуі бір мағыналы емес, бірақ тұтастай алғанда оның заң үстемдігі мен қауіпсіздігін нығайту үдерісіне теріс салдары тек прокуратура қызметкерлері ғана емес, өзге де құқық қорғау органдары күшін де теріс бағаланды, сонымен қатар көптеген азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу, әкімшілік, жер, экологиялық, басқа да құқық салалары бойынша сарапшылар, сондай-ақ бұзылған құқықтарды қалпына келтіру кезінде прокуратураның қолдауынан айрылған азаматтар да әсерін сезді.

Қолданыстағы заңнамаға енгізілген өзгерістер прокуратура органдарының құқықтық өкілеттілігінің тұтастығын бұзып, оның алатын орнын төмендеткені сөзсіз. Осыған қарамастан әр кезде прокуратура органдарының өкілеттіктері жөніндегі көптеген пікірталастарды ескере отырып, прокуратураның жалпы мәртебесі тұрғысынан өзіне тән емес функцияларды мақсатсыз пайдаланды деп прокуратураның негізсіз айыптаулары кеңсе көпфункционалды прокуратура болғандықтан, заңнамаға енгізілген өзгерістерді ең қайғылы емес деп санауға болады.

Одан да жаман нәрсе: прокуратура органдарының өзіне жүктелген функцияларды жүзеге асыруды қиындатқан мәртебелік позицияларын шектеу үрдісінің сақталуы және сәйкесінше оның алдында тұрған міндеттерді шешу келесі қадам прокуратураның басқа салалардан және оның қызмет бағыттарынан бас тартуына, белгілі бір функцияларды алып тастауы болуы мүмкін «қорқыныш» туғызады [83, 98 б.].

Бұл жаңалықтарға, бұл біздің ойымызша, адам құқықтарын қорғау әлеуетін әлсіретпеу қосымша резервтерді іздеуді және іске асыруды күшейтудің, оның әлсіреуін болдырмау үшін прокуратура органдарының қызметін жаңа жағдайларға бейімдеудің қолда бар мүмкіндіктерін толығырақ

пайдаланудың себебі сияқты баға беру керек. Бұл жерде салмақты сөзді, шешімді заң ғылымы айтуы керек.

Прокурорлардың өкілеттіктері тікелей прокуратураның міндеттері мен функцияларынан туындайды. Қазақстан мемлекеттілігін нығайту - оның маңызды міндеттерінің бірі. Прокуратураның бұл саладағы орны тек оған ғана тиесілі және оны қазіргі уақытта басқа ешкім толтыра алмайды.

Прокуратура өзінің қадағалау функциясының арқасында Қазақстан мемлекеттілігінің тірегі рөлін атқарады және оның қадағалау өкілеттілігінің арқасында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін шешуге толықтай қатыса алады.

Прокуратураның қазіргі мәртебесі оған бар қатерлерге қарсы белсенді жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Ұлттық қауіпсіздік заңдарының бұзылуын анықтау, жою және алдын-алудың заңды құралдары, негізінен, оның елдегі жағдайға оң әсер етуіне мүмкіндік береді.

«Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасы Заңында көзделген өкілеттіктермен қатар заңсыз құқықтық актілерге наразылық білдіру және сотқа талап-арыз беру, заңдылықты бұзушылықтарды жою туралы ұсыныстар беру, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары бұзылған жағдайда жәбірленушілердің мүдделері үшін сотта талап қою және қолдау, барлық деңгейдегі прокуратура заңдылықтың жай-күйі туралы ақпаратты Қазақстан Республикасы Президентіне үнемі жіберіп отырады.

Жалпы алғанда, прокурорларға берілетін заңдық құралдар жүйесі заң бұзушылықтармен тиімді күресуге мүмкіндік береді деп айтуға болады. Сонымен бірге пайдаланылмаған қомақты резервтер де қалады. Біріншіден, прокурорлық қадағалау теориясында ұйымдастырушылық ресурстарды жұмылдыру бойынша ұсыныстар әлі жеткілікті түрде әзірленбеген.

Олар прокуратураның аналитикалық және болжамдық мүмкіндіктерінің әлеуетін толық ашуда жатыр. Бүгінгі таңда қолданылып жүрген қысқа мерзімді жоспарлау ұзақ мерзімді жоспарлаумен ұштастырылуы керек, бұл ұлттық қауіпсіздікке төнетін қатерлердің бүкіл динамикалық блогына қарсы іс-қимыл ұйымдастыруға байланысты стратегиялық деңгейлік міндеттерді қоюға және шешуге мүмкіндік береді.

Прокуратураның ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін шешудің заманауи мүмкіндіктері оған Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне төнетін қауіп-қатердің шынайы және тиімді құқықтық мониторингін жүргізуге мүмкіндік береді. Бұл функцияны орындау ұлттық қауіпсіздікке нақты қауіп-қатерлер пайда болып, жетілуге қабілетті құқықтық салаларды анықтауға бағытталған ақпараттық-талдамалық жұмысты жетілдіру проблемаларына назар аударуды, құқық қорғау және тексеруші органдардың мүмкіндіктерін жұмылдырып, стратегиялық және ағымдағы міндеттер шешуді талап етеді.

Прокуратура органдарының қызметі - ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі болмысы өте күрделі және прокуратура органдарының барлық қызметі өзіне құрамына енетін кешенді құрады: конституциялық құқықтық нормалар мен басқа да нормативтік- құқықтық актілердің орындалуын қадағалау, құқық қорғау органдарының бірлескен қызметін үйлестіру, негізгі қызметтердің бірі - қылмыстық қудалау, барлық сатыда сотқа мемлекет пен ұлттық мүддені қорғау үшін қатысу, қылмысқа қарсы күрес саласында халықаралық-құқықтық ынтымақтастық, норма шығармашылық қызметтен тұрады.

Прокурорлық қадағалау мен басқа да қызметтерінің ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге әсері мемлекетке төнетін қауіп - қатерлерге мониторинг жүргізу мақсатында ұлттық қауіпсіздіктің бастама қызметі ретінде қалыптасып, сыртқы және ішкі факторлардың әсерінен пайда болатын қауіп-қатерлерді жою, олардың ұлттық мүддені қорғауға төнетін қауіп-қатерлердің салдарын азайту бағытында уақытылы шараларды қабылдауға әсер етеді.

Прокуратура органдарының қадағалау мен басқа да қызметтік өкілеттіктерін негізсіз қысқарту, оның мәртебесінің тұтастығын бұзады және Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қорғау қабілетін төмендетеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Адамзат дамуының қазіргі кезеңінде мемлекеттің тұрақты дамуының кепілі ұлттық қауіпсіздік мәселесін шешумен тікелей байланысты болып табылады. Себебі халықаралық қауіпсіздіктің механизмдері мен жүйесі өзінің тиімсіздігін көрсетіп, аймақтық және де әлемдік тұрақсыздық өсті. Бұл ұлттық қауіпсіздіктің халықаралық қауіпсіздікпен тығыз байланыста екендігін көрсетіп, қалыптасқан жағдайда бұрын еленбеген ұлттық қауіпсіздіктің халықаралық өлшемі мен маңызы бірден артты.

Бұдан былай әлемдік қауымдастықтағы барлық елдердің мүдделеріне жауап беретін әділдікке негізделген жана халықаралық тәртіп орнағанда ғана кез-келген мемлекет өзін салыстырмалы түрде қауіпсіз сезіне алады. Қазіргі жаһандану экономикалық, саяси және мәдени салаларды қамтитын өзін кешенді үрдіс ретінде көрсетті [84, 25 б.].

Осы жерде жаһанданудың әрбір сатысы өзіне тән саяси және экономикалық дағдарыстармен сипатталады. Жаһандану үрдісімен қазіргі кезде адам өмірінің көпшілік саласына, оның ішінде экология, қорғаныс және идеология мен әлемдегі барлық дерлік елдерге өз әсерін тигізді. Осы кезеңде халықтар дамуының этномәдени және тарихи даму ерекшеліктерін ескеру өте маңызды. Бұл жағдайда мемлекет өз азаматтарының құқықтары мен ұлттық мүдделерін қорғауға тиіс.

Кез-келген мемлекет өз қауіпсіздігін ойлап, қауіп – қатерлердің алдын алып, ұлттық мүдделерді қорғауды жүргізбесе, ұлттық қауіпсіздік қамтамасыз ету бойынша шаралар қабылдамаса, оның жойылып кетері анық.

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігі мен егемендігін, территориялық тұтастығын сақтап, тұрақты даму сатысына өткісі келсе, жаһандық қалыптасқан жағдайды ескеріп, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен ұлттық мүддені қорғауға нақты шаралар қабылдауға көшуі қажет.

Сондықтан ұлттық қауіпсіздік саласында көзделген Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының қадағалау қызметінің маңызды объектілері: экономика, қорғаныс, мемлекеттік және қоғамдық қауіпсіздік, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, ғылым мен білім, технология, экология мен табиғи ресурстарды тиімді пайдалану, халықтың денсаулығын сақтау және демографиялық саясатты жүргізуі керек және бірлесіп қауіпсіздікті сақтауда стратегиялық серіктестермен достық байланыс орнату болып табылады.

Біздің ойымызша, аталған ұлттық стратегиялық басым салаларда тиімді әрекет ету үшін қоғам мен мемлекеттің әрбір саласында құқықтық тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз етіп, ұлттық қауіпсіздік субъектілерінің қызметін үйлестіруді, заңдылығын қадағалауды талап етеді.

Ұлттық қауіпсіздік жүйесінің субъектілеріне қазіргі уақыттағы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қызметінің, оның ішінде нақты қатерлерді жоюға, әлеуетті қауіп-қатерлерді анықтаумен алдын-алудың жаңа әдістері мен

құралдарын тауып, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қабілетін арттыру керек.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бағытындағы субъектілердің оның ішінде, прокуратура органдарының заңдылық пен құқықтық тәртіпті қадағалау қызметінің әдіснамасын дамытумен қатар, прокуратура органдарының құзыреті мен құқықтық негіздері, ұйымдастырушылық-құрылымдық бөліктері де қатар дамуы керек.

Осы тұрғыда болашақта прокуратура саласын реформалау барысында басқа жаңашылдықтардың ішінде прокуратура мақсаттарының жиынтығында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қорғаудың ажырамас шарты мен құралы ретінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді қарастыру қажет.

Бұл заңнаманың даму тенденцияларына толық сәйкес келеді. Қауіпсіздікті қамтамасыз етудің міндеті мемлекеттік құрылымдардың тар шеңберінің қызметіне ғана емес, әр түрлі салаларға таралуы шарт.

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің ұйымдастырушылық құрылымы әр түрлі деңгейдегі жалпы қауіпсіздік ортасы туралы ақпаратсыз мүмкін емес: облыстық, аймақтық және республикалық.

Ұлттық мүдделерді қорғау жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру үшін прокуратура қауіпсіздік ортасы туралы, оның сапалық және сандық сипаттамалары туралы объективті және тез өзгеретін ақпаратқа ие болу үшін өте қажет.

Қауіпсіздік ортасын осындай бақылау ұлттық қауіпсіздік жүйесінің факторлары мен талдауын қолдану кезінде ұлттық қауіпсіздік жүйесі органдары мен күштерінің жалпы іс-қимыл деңгейін арттырады, бұл қауіпсіздік ортасын «матрицада» қорытылған нақты қауіпсіздік индикаторлары арқылы білдіреді. Көрсеткіштердің «матрицасы» кез-келген деңгейдегі ұлттық қауіпсіздік жүйесінің негізгі ақпараттық базасы болып табылады. Сараптамалық бағалаулар мен эмпирикалық ақпарат негізінде оны өмірдің әр саласында салу - бұл көп еңбек сіңіретін процесс, бірақ нәтиже оған тұрарлық. Бұл ұлттық қауіпсіздікке және сәйкесінше мемлекеттің тұрақты дамуына ең қауіпті ішкі қауып-қатерлер ретінде қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бөлігінде негізгі бастама болады.

Прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздік қамтамасыз етудегі әлеуетін қолдану мақсатында прокуратура органдарының өкілеттілігін арттырып, ұлттық қауіпсіздік саласындағы заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізу және прокуратура органдарына заңнамалақ бастама беру құқығынан беру керек деп санаймыз.

Сонымен қатар, зерттеу барысында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы заңнамада ұлттық қауіпсіздік объектісі ретінде мемлекеттің егемендігі мен территориялық тұтастығын енгізбеуді кемшілік ретінде санаймыз және осы олқылықтың орынын дереу толтыру керек деп есептейміз.

Прокуратура органдарының жүйелік құрылысы, біздің ойымызша, құқықтық қатынастардың әр түрлі салаларында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттері мен мақсаттарын кеңірек қабылдауды және негіздеуді қажет етеді. Ағымдағы ұлттық қауіпсіздік стратегиясын жетілдіру, жаңа доктриналар мен тұжырымдамаларды әзірлеу барысында заңдылық пен құқықтық тәртіптің даму тенденциялары мен заңдылықтарын ішкі қауіптер мен ұлттық қауіпсіздіктің басқа элементтер сипаттамаларының анықтаушы параметрлері ретінде қарастыруға тиісті назар аудару қажет.

Прокуратураның ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін шешудің заманауи мүмкіндіктері оған Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне төнетін қауіп-қатердің шынайы және тиімді құқықтық мониторингін жүргізуге мүмкіндік береді.

Бұл функцияны орындау ұлттық қауіпсіздікке нақты қауіп-қатерлер пайда болып, жетілуге қабілетті құқықтық салаларды анықтауға бағытталған ақпараттық-талдамалық жұмысты жетілдіру проблемаларына назар аударуды, құқық қорғау және тексеруші органдардың мүмкіндіктерін жұмылдырып, стратегиялық және ағымдағы міндеттер шешуді талап етеді.

Прокуратура өзінің қадағалау функциясының арқасында Қазақстан мемлекеттілігінің тірегі рөлін атқарады және оның заңдылықты қадағалау құзыреті арқасында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін шешуге толықтай қатыса алады.

Прокуратура органдарының қазіргі мәртебесі оған барлық қауіп - қатерлерге қарсы белсенді жұмыс істеуге және ұлттық қауіпсіздік саласындағы қолданыстағы заңдарының бұзылуын анықтау, жою және алдын-алудың құқықтық құралдары, қылмыстық қудалау мен қадағалау қызметі елдің ұлттық қауіпсіздігіне оң әсер етуіне мүмкіндік береді.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесіндегі әр мемлекеттік органның алатын орны мен оған жүктелген міндеттерді, жауапкершілікті айқындау өте маңызды болып табылады. Бірақ ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратураның рөлі мен бірегей түсінігі анықталмаған.

Бірақ, прокуратура өзінің көп функционалдылығымен, әмбебап қызметімен және құзыреттілігімен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінде ерекше орын алып, қоғам мен мемлекеттің барлық маңызды салаларына тәжірибеде нақты әсер етіп, прокурорлық қадағалау актілері арқылы тиімді іс-шаралар қабылдауға мүмкіндігі бар.

Прокуратура органдары конституциялық қағидаттарға сүйене отырып, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша өзекті мәселелерді, оның ішінде ішкі қатерлерді жою арқылы тиімді шешуге қауқары бар.

Прокуратура органдарының негізгі қызмет бағыттары мен ұлттық қауіпсіздік түрлерінің сәйкес келуіне байланысты прокуратура органдарының қызметін тек қылмыстық қудалаумен шектемей, Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының құрылымына өзгерістер енгізіп, ұлттық қауіпсіздік түрлеріне байланысты бағыттау қажет.

Заң шығарушының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күштері ретінде ұсынған тізімі толық емес болғандықтан және ондағы құқық қорғау органдары қызметін үйлестіруші ретінде прокуратура органдарының рөлі ескерілмегендіктен «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңның 9-бабының 1-тармағына 4)-тармағын ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күштері ретінде прокуратура органдарын қосуды ұсынамыз.

Әрдайым пайда болатын жаңа қауіп-қатерлер мен сынақтарды ескере отырып, құқық қорғау органдарымен және басқа мемлекеттердің органдармен, мамандандырылған халықаралық-құқықтық құрылымдармен ынтымақтастықты жүзеге асыру Қазақстан Республикасының прокуратурасы жаһандық қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимылдың халықаралық заңдылық пен қауіпсіздік құқық қорғау механизмінің бөлігі болып табылады.

Жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін тиімді қамтамасыз ету мақсатында прокурорлар қолданатын құқықтық құралдар Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерін құқықтық қолдау мен қорғаудың бірыңғай механизмінің ажырамас элементі болып табылады.

Прокурорлық қадағалау мемлекеттегі заңдылықты қамтамасыз ету мен құқықтық мемлекет орнатудың негізгі жолы деп санаймыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

1. Ф.А. Брокгауза, И.А. Ефрона. Энциклопедиялық сөздік 5-Т. - 304 б.
2. Платон. Мемлекет // Шығармалар жинағы Т. 3. М., 1994. - 129 б.
3. Т.Гоббс. Левиафан немесе Материя, шіркеулік және мемлекеттік билік нысандары. Шығармалар жинағы. 2 томда 2-Т. М., 1991. - 129 б.
4. Б.Спиноза, Діни-саяси трактат // Саяси ойлардың әлемдік антологиясы 1-Т. М., 1997. – 350 б.
5. Н. Макиавелли, Билеуші. М., 1990. - 56 б.
6. Ж.-Ж. Руссо Трактаттар. – 160 б.
7. Н.С. Гумилев Соңы және қайта басталу, М., 2001. – 237 б.
8. «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы.
9. А.В.Возжеников, А.Л. Прохожеев Қауіпсіздік: қазіргі түсінік, қамтамасыз ету. М., 2015. -7 б.
10. Қазіргі американдық саясаттанудағы ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасы. Ғылыми-аналитикалық талдау / О.Н. Новиков редакциясы. М., 1994. – 6 б.
11. М.И. Рыхтик Қазіргі әлемдегі қауіпсіздік // Семинар материалдары. Құбылмалы әлемдегі ұлттық мүдделер мәселесі / К.С. Гаджиев редакциясы М., 2003. – 67 б.
12. Haftendorn H. The security puzzle: Theory-building and discipline-building in international security // Intern, studies quart. Beverly Hills, 1991. Vo. 35. № 1. P.5.
13. United States Cod. 2000. Ed.Vol. 19. Title 48 to 50. Washington, DC. 2008. P. 1045.
14. А.Н. Аверьянов,Әлемді жүйелік әдіспен тану: Әдістемелік мәселелер. М.: Политиздат, 2005 жыл.
15. В.Г. Афанасьев, Қоғам мен жүйе. М.: Политиздат, 2007.
16. И.В. Блауберг, В.Н.Садовский, Э.Г. Юдин Жүйелік зерттеу мен жүйенің жалпы теориясы / Жүйелік зерттеу. М.: «Ғылым», 1999.
17. И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин, Жүйелік әдістің қалыптасуы мен мәні. М.: «Ғылым», 1993.
18. Д. Холл, Р.Е. Фейджин, Жүйе ұғымының анықтамасы. М, 2006 ж.
19. Прохожеев Л.Л. Безопасность как социальное явление и категория общей теориинациональной безопасности // Навигут. 2004. № 2 (18). С. 3—10.
20. Общая теория национальной безопасности: Учебник / Под общ.ред.А.А. Прохожева. М., 2002. С. 21.
21. М.Уапов, Қ.Ашқанов,Прокурорлық қадағалауға қатысты кейбір мәселелер. //Заң және заман. №3, 2009.
22. А.В.Возжеников, А.А. Прохожев, Ресейдің ұлттық қауіпсіздігі мен мемлекеттік басқаруы. Оқу құралы. М.: РАГС баспасы, 2001.
23. Х.Ю.Ибрагимов, Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары. Оқу әдістемелік құрал. – Алматы: Данекер, 2009 ж.

24. «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 30 маусымдағы № 81-VI ҚРЗ.
25. С.А. Проскурин, Мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі: мәні, құрылымы мен жетілдіру жолдары. М., 2001. – 4 б.
26. М.С. Нәрікбаев, Ғ.Қ. Өтебаев, М.М. Әлиев, Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қадағалау // Оқулық. Астана. 2005 ж. 3, -55 б.
27. М.М. Алиев, Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қадағалау. Оқу-әдістемелік материалдар. "Жеті Жарғы", Алматы, 2002. - 41 б.
28. Р.Н. Ақпарова Қазақстан Республикасының прокуратура органдары. Алматы, "Дәнекер", 2000 ж.
29. Н.А. Бекбергенов Қазақстан Республикасының құқық қорғау жүйесі. Заң факультетіне арналған оқу құралы. – ИКФ: «Фолиант», 2000 ж.
30. А.И. Гальченко, Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының рөлі // Журнал «Заңдылық» №12. М.- желтоқсан 2015 ж. 15 б.
31. К.Х.Халиқов, Қазақстан Республикасындағы құқыққорғау органдары. Алматы, 2005 ж
32. К. А. Бегалиев Құқық бұзушылықтың алдын-алу, – Алма-Ата: 1980г.
33. С.Болат, Қазақстан Республикасының прокуратура органдары құқықтық институтының қалыптасу тарихы. //Заң, №12, 2001
34. В.Т.Рябцев, Прокуратура органдарын ұйымдастыру мен қызмет етуінің негізгі мәселелері туралы – М., 2002.
35. С.К. Жүрсімбаев, Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары // Оқулық. Алматы. 2010 ж. 131 - 132 б.
36. Р.Н. Зинуров, Прокуратура органдарының қызметін үйлестіру: бағыттары мен заңдылықтары, «Гилем» баспасы, Уфа, 2002 ж.
37. А.И.Алексеев, В.Г.Бессарабов, В.П. Рябцев, Ресей Федерациясы мемлекеттік институттар жүйесіндегі прокуратура органдарының рөлі мен алатын орыны. // РФ Бас прокуратурасы Академиясының жаршысы, № 4(6), 2008 ж.
38. Р.Л. Акоф, Пәнаралық және ұйымдастыру жүйелері. Оқулық. М., 2001.
39. И.Ж.Бахтыбаев Қазақстан Республикасы прокуратурасының конституциялық қадағалауы. Диссертация. – М., 2008
40. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамыз
41. А.И.Васильев, В.П.Сышшов, С.В.Степашин, Ресейдің ұлттық қауіпсіздігі: конституциялық қамтамасыз ету. СПб., 1999. – 13 б.
42. Б.Л.Бляхманов, Прокуратура органдарының конституциялық және прокурорлық қадағалау қызметтерінің аражігін ажырату. Қылмысқа қарсы күрес бойынша ғылыми ақпарат. №129, 2015 ж.
43. В.З. Гуцин, Азаматтардың бірлестіктер құруға деген конституциялық құқықтарының сақталуына прокурорлық қадағалау. М.: Құқықтық тәртіп пен заңдылықты нығайту ҒЗИ. 2004 ж.
44. А.Г.Залужный, Ұлттық қауіпсіздіктің құқықтық қамтамасыз етілуі: теориялық сұрақтар // Жаһандану мен лаңкестік ХХІ ғасыр дерті: Халықаралық

- ғылыми конференция мақалары мен баяндамалары. Москва, 13-15 мамыр 2008 ж. / В.В. Минаева редакциясымен, М.В. Опариной, М.Р. Деметрадзе, А.В. Мальцева: М.: РГТУ, 2008 ж.
45. С.А.Осипян, В.П. Рябцев, Конституциялық заңдылық пен прокурорлық қадағалаудың жәй-күйі: конституциялық бастамалар мен саяси шындық. // Ғылыми еңбектердің жинағы. РФ Бас прокуратурасының ҒЗИ. - М., 2002.
46. В.И.Карпов, Жеке тұлға, қоғам мен мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз етудің теориялық негіздері: Оқулық. М., 2010. - 68 б.
47. А.А.Чувелев, Прокурорлық қадағалау: сұрақтар мен жауаптар. – М.: Новый юрист, 2009.
48. А.Бойков, Өтпелі кезеңдегі прокуратура органдарының даму мәселелері. // Заңдылық. 2008, №7.
49. В.И. Басков, Прокурорлық қадағалау курсы. Жоғарғы оқу орындарының заң факультеті студенттеріне арналған оқулық және нормативтік актілердің жинағы. – М.: Зерцало, 2004.
50. Т.А.Ашурбеков, Ресейдің ұлттық мемлекеттік мүдделерін қамтамасыз ету бойынша прокуратура органдарының қызметі, М.: 2005.
51. В.Г.Бессарабов, Ресей Федерациясының мемлекеттік бақылау жүйесіндегі прокуратура органдары. Диссертация. - М., 2001.
52. В.И.Басков, Прокурорлық қадағалау. ЖОО арналған оқулық. М.,2005.
53. С.Г.Буянский, Әкімшілік – құқықтық реформалар жағдайындағы прокуратура. М., «Буквовед» баспасы, 2006.
54. А.Ю.Винокуров, Ресей Федерациясы прокуратурасының табиғатты қорғау қызметін жетілдіру мәселелері. Автореферат. М., 2009.
55. Н.Ш. Жемпейісов, Қазақстан Республикасының «ұлттық қауіпсіздік» ұғымын анықтау туралы мәселесіне қатысты // Құқық қорғау органдары жаршысы №2 (12). 2019 ж. 20-21 б.
56. Р.О.Бугубаева, К.С.Айнабек, Қазақстан Республикасындағы экономикалық қауіпсіздік пен оны қамтамасыз ету мәселелері // Монография. — Қарағанды: КЭУ Казпотребсоюза, 2013. — 183 б.
57. Ф.М. Кобзарев, Прокуратура органдарындағы қызмет. М., 2001.
58. А.Х. Казарина, Прокурорлық қадағалау. Экономика. Заңдылық. М., 2007.
59. А.Х.Казарина, Заңдардың орындалуын қадағалау саласының шектері мен пәні. М., 2005.
60. В.Ф. Крюков, Прокурорлық қадағалау. ЖОО-на арналған оқулық. М., «Норма» баспасы, 2006.
61. В.И. Махинин, Қауіпсіздік органдарындағы басқару негіздері. - М.: И.И. Шуилова баспасы, 2001.
62. Ресей Федерациясындағы заңдылық / профессор В.П. Рябцева баспасымен, Т.Я. Хабриева. М.: Контракт, 2008.
63. В.В. Клочков, Прокуратура органдары қызметі мен ұйымдастырудың әдістемелік сұрақтары. // Прокурорлық қадағалау әдісі мен әдіснамасы, заңдылықтың теориялық мәселелері. М., 2004.

64. А.Вандорен, Қылмыстық қудалау шеңберінен тыс Ресей прокуратурасының қызметтері. // В сб. «Прокуратура органдарының қылмыстық қудалау шеңберінен тыс қызметі: теория мен тәжірибе сұрақтары. М., 2005.
65. В.Г.Попов, В.А. Коношенко Ұлттық қауіпсіздік: негізгі ұғымдар мен анықтамалар // Жаһандық және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің, лаңкестікке тиімді қарсы тұрудың мәселелері. Ростов-на-Дону, 2003.
66. Қазіргі кезеңдегі прокуратура органдарының құқық қорғау қызметі. Халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференцияның құжаттары. Алматы, 2004.
67. А .Я. Сухарева, Прокурорлық қадағалау: ЖОО-на арналған оқулық / М.: Норма, 2008.
68. Ресей Федерациясының мемлекеттік институттар жүйесіндегі прокуратура органдарының орыны мен рөлі. Парламенттік тыңдалымдар құжаттары. РФ Бас прокуратурасы Академиясының баспасы. М., 2008.
69. В.А. Осипов, Қазіргі қоғамдағы құқықтық қауіпсіздіктің механизмдері. Автореферат. М., 2009.
70. С.Н. Назаров, Қадағалау қызметінің жалпы теориялары. М., 2007.
71. И.Петрухин, Прокуратура органдарының жалпы қадағалауы және сот билігі // Қылмыстық құқық. 2000. №4.
72. В.П. Рябцев, Прокурорлық қадағалау. М.: «Норма», 2006.
73. В.П.Рябцев, Прокуратураның құқықтық мәртебесі: дамудағы қайшылықтар мен даму тенденциясы. // РФ Бас прокуратурасы Академиясының хабаршысы, №3 (11), 2009.
74. А.Я. Сухарев, Ресей Федерациясының ұлттық қауіпсіздігін заңнамалық қамтамасыз етудегі прокуратураның рөлі. // Семинар құжаттары. М., 2005.
75. А.К.Шаваев, Ұлттық қауіпсіздік күрделі кешенді жүйе ретінде құрылымымен болмысы. // Заңдылық, № 1, 2, 2002.
76. В.Г.Бессарабов, Ресей саяси жүйесінің қалыптасуындағы прокуратура органдары. «Регионы России» қоғамдық бірлестігінің баспасы. М., 2008.
77. Р.Ф.Идрисов, Ресей Федерациясының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық мәселелері. Диссертация. М., 2002.
78. И.Н. Глебов, Ұлттық қауіпсіздік құқығы. Монография. М., 2007.
79. В.П.Рябцев, Құқық орғау органдары қызметін үйлестіруді дамытудың аспектілері. // РФ Бас прокуратурасы Академиясының хабаршысы. № 2 (2) 2007.
80. М.Карнилов, Ұлттық қауіпсіздік: концептуалды негіздердің метамарфозы. // Мемлекеттік қызмет, № 5, 2009.
81. В.Б. Ястребов, Прокурорлық қадағалау оқулығы. М., 2005.
82. А.А. Прохожева, Ұлттық қауіпсіздіктің жалпы теориялары: Оқулық / М., 2002. С. 21.
83. М.С. Шалумов, Қазіргі Ресей мемлекетіндегі прокуратура органдары. Кострома, 2001.

---

84. А.Н.Кольев, Ұлт пен мемлекет. Консервативті қайта құрулар теориясы. М.,2005. – 495 б.

ҚОСЫМШАЛАР

Қосымша 1

Прокуратура органдарының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі конституциялық негіздерінің өзгеруіне байланысты салыстырмалы кесте

№	Қазақстан Республикасының Конституциясы	
	28.01.1993 жылғы	30.08.1995 жылғы
1.	<u>17-тарау</u> <u>106, 107, 108-баптар</u>	<u>83-бап</u>
2.	106-бап. Қазақстан Республикасының аумағында <u>заңдардың дәлме-дәл және біркелкі орындалуын қадағалауды</u> Қазақстан Республикасының прокуратурасы өз құзыреті шегінде жүзеге асырады. Прокуратура органдары заңда белгіленген тәртіп пен ретте қылмыстық қудалауды жүзеге асырады және соттың тақылауына қатысады.	1. Прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына <u>заңда белгіленген шекте және нысандарда жоғары қадағалауды</u> жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады.
3.	107-бап. Прокуратура органдары өз құзыретін басқа мемлекеттік органдардан, лауазымды адамдардан тәуелсіз жүзеге асырады және <u>тек заңға ғана бағынады.</u> <u>Прокурордың қызметі депутаттық мандатпен, басқа мемлекеттік органдарда лауазымдар атқарумен, саяси мақсаттарды көздейтін қоғамдық бірлестікке мүшелікпен және кәсіпкерлік қызметпен сәйкес келмейді.</u>	2. Республика Прокуратурасы төменгі прокурорларды жоғары тұрған прокурорларға және Республика Бас Прокурорына бағындыра отырып, бірыңғай орталықтандырылған жүйе құрайды. Ол өз өкілеттігін басқа мемлекеттік органдардан, лауазымды адамдардан тәуелсіз жүзеге асырады және <u>Республика Президентіне ғана есеп береді.</u>
4.	108-бап. <u>Жоғарғы Кеңес</u> прокуратура органдарының бірыңғай орталықтандырылған жүйесін басқаратын Қазақстан Республикасының <u>Бас Прокурорын бес жыл мерзімге тағайындайды.</u> Бас Прокурор төменгі тұрған прокурорларды қызметке тағайындайды және одан босатады.	3. Республиканың Бас Прокурорын өз өкілеттігі мерзімі ішінде тұтқынға алуға, күштеп әкелуге, оған сот тәртібімен әкімшілік жазалау шараларын қолдануға, қылмыс үстінде ұсталған немесе ауыр қылмыстар жасаған реттерді қоспағанда, <u>Сенаттың келісімінсіз қылмыстық жауапқа тартуға болмайды.</u> Бас Прокурор өкілеттігінің мерзімі - бес жыл.
5	Прокуратура органдарының өкілеттілігі, құрылымы, қызметінің тәртібі мен прокурорлардың құқықтық жағдайы заңмен анықталады.	4. Республика прокуратурасының құзыреті, ұйымдастырылуы мен қызмет тәртібі заңмен белгіленеді.

Қосымша 2

**Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы
Заңның 1-бабында көзделген негізгі ұғымдардың салыстырмалы кестесі**

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы			
№	Ескі редакция <i>26.06.1998 жылғы №233</i>	Жаңа редакция <i>06.01.2012 жылғы №527-IV</i>	Ескертпе
1.	«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі (бұдан әрі - ұлттық қауіпсіздік) - елдің ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;»	«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі (бұдан әрі - ұлттық қауіпсіздік) - <u>адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін</u> Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі»	Жаңа редакцияда серпінді даму ұғымы қосылған
2.	«Ұлттық қауіпсіздік объектілері - жеке адам, оның құқықтары мен бостандықтары, қоғам, оның материалдық және рухани құндылықтары, мемлекет, оның конституциялық құрылысы, <u>тәуелсіздігі және аумақтық тұтастығы;</u> »	«Ұлттық қауіпсіздік объектілері – адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары; қоғам, оның материалдық және рухани құндылықтары; мемлекет, оның конституциялық құрылысы;»	Ескі редакциядағы объектілер ретінде тәуелсіздік пен аумақтық тұтастық дұрыс көрсетілген, алайда жаңа редакциядан маңызды ұғымдар алынып тасталған
3.	«Ұлттық қауіпсіздік субъектілері - өз өкілеттігін биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот билігі тармақтарының органдары арқылы жүзеге асыратын мемлекет, азаматтар мен ұйымдар;»	«Ұлттық қауіпсіздік субъектілері – өз өкілеттіктерін биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтары органдары арқылы жүзеге асыратын мемлекет, сондай-ақ <u>ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында мемлекеттік саясатты іске асыруға қатысатын</u> Қазақстан Республикасының азаматтары мен ұйымдары.»	Жаңа редакцияда ұлттық қауіпсіздік субъектілер ауқымы тарылған

4.	«Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделері (бұдан әрі - ұлттық мүдделер) - іске асырылуына мемлекеттің адам мен азаматтың <u>конституциялық</u> құқықтарын, Қазақстан қоғамының құндылықтарын, <u>негіз қалаушы мемлекеттік институттарды</u> қорғауды қамтамасыз ету қабілеті байланысты болатын Қазақстан Республикасының саяси, экономикалық әлеуметтік және басқа да қажеттерінің жиынтығы;»	«Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделері – іске асырылуынан мемлекеттің адам мен азаматтың құқықтарын, қазақстандық қоғамның құндылықтарын және конституциялық құрылыс негіздерін қорғауды қамтамасыз ету қабілеті байланысты болатын, Қазақстан Республикасының <u>заңнамалық тұрғыдан танылған</u> саяси, экономикалық, әлеуметтік және басқа да қажеттіліктерінің жиынтығы;»	Жаңа редакцияда азаматтардың конституциялық құқықтар алынып тасталған
5.	«Осы Заңның және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәл қолданылуына жоғары дәрежелі қадағалауды Қазақстан Республикасының Прокуратурасы жүзеге асырады.»	«Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы заңдылықтың сақталуына жоғары қадағалауды Қазақстан Республикасының прокуратурасы жүзеге асырады.»	Жаңа редакцияда айтарлықтай өзгерістер жоқ

Қосымша 3

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы
 Құқық қорғау органдары академиясы
 7М012303 - «Қоғамдық қауіпсіздік» мамандығының 2-курс магистранты
 Тайшықов Жандос Хасенұлының
 магистрлік диссертациясының қорытындысын тәжірибеге енгізу туралы
АКТ

26.02.2021 жыл

Бейнеу селосы

Комиссия құрамында төрағалық етуші:

- Бейнеу ауданы прокурорының орынбасары кіші әділет кеңесшісі
 Н.Қарымсақ;

Комиссия мүшелері:

- Бейнеу ауданы прокуратурасының аға прокуроры 1-сыныпты заңгер
 С.Ермеков;

- Бейнеу ауданы прокуратурасының прокуроры 1-сыныпты заңгер
 М.Адаев.

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының 2-курс магистранты Ж.Тайшықовтың «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі прокуратура органдарының рөлі» тақырыбындағы магистрлік диссертацияда ұсынылған тұжырымдарын назарға алу және алдағы уақытта тәжірибеде қолдану туралы актісі жасалды.

**Бейнеу ауданы прокурорының
 орынбасары**

Н.Қарымсақ

**Бейнеу ауданы прокуратурасының
 аға прокуроры**

С.Ермеков

**Бейнеу ауданы прокуратурасының
 прокуроры**

М.Адаев